

27-31 MAY
2023 Y.

SCIENCE AND EDUCATION
IN THE MODERN
WORLD: CHALLENGES
OF THE XXI CENTURY

XIII INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE

Astana, Kazakhstan

**ОБЪЕДИНЕНИЕ ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ В ФОРМЕ
АССОЦИАЦИИ «ОБЩЕНАЦИОНАЛЬНОЕ
ДВИЖЕНИЕ «БОБЕК»
КОНГРЕСС УЧЕНЫХ КАЗАХСТАНА**

НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ
БИБЛИОТЕКА
eLIBRARY.RU

РИНЦ

«SCIENCE AND EDUCATION IN THE MODERN WORLD:
CHALLENGES OF THE XXI CENTURY»

атты XIII Халықаралық ғылыми-тәжірибелік
конференция
ЖИНАҒЫ

МАТЕРИАЛЫ

XIII Международной научно-практической
конференции
**«НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ:
ВЫЗОВЫ XXI века»**

9. ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

II ТОМ

АСТАНА – 2023

УДК 378 (063)

ББК 74.58

С 940

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Е. Абиев (Казахстан)

Ж.Малибек, профессор;

Ж.Н.Калиев к.п.н.;

Лю Дэмин (Китай),

Е.Л. Стычева, Т.Г. Борисов (Россия)

Чембарисов Э.И. д.г.н., профессора (Узбекистан)

Салимова Б.Д. к.т.н., доцент (Узбекистан)

Худайкулов Р.М. PhD (Узбекистан)

Заместитель главного редактора: Е. Ешим (Казахстан)

С 940

«SCIENCE AND EDUCATION IN THE MODERN WORLD: CHALLENGES OF THE XXI CENTURY» материалы XIII Международной науч-прак. конф. (ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ) / сост.: Е. Ешим – Астана, 2023 – 72 с.

ISBN 978-601-332-271-1

«SCIENCE AND EDUCATION IN THE MODERN WORLD: CHALLENGES OF THE XXI CENTURY» атты XIII Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары жинағына Қазақстан, Ресей, Қытай, Түркия, Белорус, Украина, Молдова, Қырғызстан, Өзбекстан, Тәжікстан, Түрікменстан, Грузия, Монғолия жоғары оқу орындары мен ғылыми мекемелердің қызметкерлері мен ұстаздары, магистранттары, студенттері және мектеп мұғалімдерінің баяндамалары енгізілді. Жинақтың материалдары жоғары оқу орнындары мен ғылыми мекемелердегі қызметкерлерге, оқытушыларға, мектеп және колледж мұғалімдеріне, магистранттар мен студенттерге арналған.

XIII Международная научно-практическая конференция «НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ: ВЫЗОВЫ XXI века», включают доклады ученых, студентов, магистрантов и учителей школ из разных стран (Казахстан, Россия, Китай, Турция, Беларусь, Украина, Кыргызстан, Узбекистан, Таджикистан, Молдавия, Туркменистан, Грузия, Монголия). Материалы сборника будут интересны научным сотрудникам, преподавателям, учителям средних школ, колледжей, магистрантам, студентам учебных и научных учреждений.

УДК 378 (063)

ББК 74.58

ISBN 978-601-332-271-1

© ОЮЛ в форме ассоциации
«Общенациональное движение «Бобек», 2023

ТЫНЫМБАЙ НҰРМАҒАНБЕТОВТИҢ «АЙҚАЙ» ПОВЕСІНДЕГІ ПСИХОЛОГИЗМ

Батенова Альбина Қобыландықызы

М.Өтемісов атындағы БҚУ филология факультетінің магистранты,
Ғылыми жетекші - Р.Б. Сұлтанғалиева, ф.ғ.к., М. Өтемісов атындағы БҚУ
қауымдастырылған профессоры (доцент),
Орал, Қазақстан

***Аңдатпа:** Қазақ прозасындағы психологизмнің көріністері көркем шығармада ішкі ой-толғаныстар, іс-әрекет, сезім қайшылықтарын тудыратын психологиялық құбылыстар арқылы көрініс табады. Шығармада психологиялық толғаныстардың болуы кейіпкердің жан әлемі, халі, көзқарасы, ішкі күйі, күйзелісі арқылы суреттеледі. Жазушы көркем шығармада жеке адамның ішкі ойы арқылы оның өмір мен ажал арасындағы азапты тағдырын осы психологиялық тебіреніс арқылы айшықты жеткізеді. Шығармада адам жанының ішкі жай-күйі, санасындағы сансыз сауалдардың қопарылысы, сезім қайшылықтары секілді психологизмнің көріністері, кейіпкердің тұлғалық келбетін аша түседі.*

***Тірек сөздер:** психологизм, проза, оқиға, кейіпкер, кезең, уақыт, жанр, ішкі монолог, қарама-қайшылық, толғаныс.*

Тынымбай Нұрмағанбетовтың «Айқай» шығармасында түрік жауынгері Мехмед соғыста жеңіске жетіп, елге аман-есен оралған соң үйленіп, бір емес төрт қыздың әкесі атанса да, Тәңірден ұрпағын жалғастырар ұл сұрайды. Күні-түні тілеген тілеуін Құдай қабыл етіп, оған өте талантты ұлды сыйлайды. Повесте оның Сұлтан есімді ұлы жастайынан ауылдың көркі де сәні де болып, би билеп нағыз биші атанғаны айтылады. Өкінішке орай, үміт еткен көзі нұры болған Сұлтан көп кешікпей айықпас дертке душар болады. Сол күннен бастап Мехмедтің отбасы қара жамылған үй секілді түндігін ашпастан, осы қайғымен күресіп таңды атырып, кешті батырып жүрген кезі еді. Ақыры Мехмедке Құдайдан сұрап алған жалғыз ұлын алыстағы Жалаңаштауға апарып тастауға тура келеді.

Жазушы осы кезде шығарманың арнасын мүлдем басқа жаққа бұрады. Осы сәт психологиялық күйзеліске, тартысқа толы жан-тебіреніспен суреттеледі. Шығарманы оқи отырып мұнда екі жақты көзқарастың болғаны анық көрініс табады. Бірі – туған-туыс, ел ішінің алапес дертіне шалдыққан жас баладан жиіркеніп, одан бойларын аулақ ұстауы болса, екіншісі – өзгенің көңіліне қарап, сөзіне еріп, өз ұлынан бас тартқан ата-анасының жатсынуы психологиялық қарама-қайшылықты көрсетеді. Бір жағынан қоғамның заңдылығына бағыну керек деген ой да туындайтыны жасырын емес. Себебі, ел ішінде бірге түгін түтетіп, қазан-ошағын бірге қайнатып, ауыл ішіне бітісіп кеткендіктен не болсада көнбеске амал жоқ та секілді. Осы елден алапес дертіне шалдыққан ұлын алыстатуға байғұс әке мәжбүр де болды. Мехмедтің Тәңірден сұрап алған баласын тірідей, жапандағы жалғыз таудың арасына апарып тастап, қашып келе жатқандағы психологиялық жан күйзелісі, оқырманның да көңіліне қаяу салмай қоймайды. Шығармада ішкі монолог басым болғандықтан, көбіне кейіпкер өз-өзімен сөйлесуге, өзі шешім қабылдауға, өзіне-өзі ашуланып, біресе өзі аяп ішкі ойымен арпалысқа түседі. Жазушы шығармадағы кейіпкердің қиын тағдырын, өмірін, бұралаң жолдарындағы қателігін түзетуге асыққан жанның ұмтылысын, психологиясы мен тебіренісін, үздіксіз күресін асқан шеберлікпен бейнелей алды.

«Мехмед жау десе ішкен асын жерге қоятын ер түріктің дәстүрлі отбасынан шыққан адам. Әскерге бала жазушылар соқпай кеткенге қатты күйзелген әке жазылмас

дертке ұшыраған Сұлтанды Жалаңаштауға апарып тастауға шешім қабылдайды және оны әйелі Айшеге айтады. Сұмдық хабарды естіген ана орнынан тұрмай үш күн жатып алады. Повестегі ең аянышты, әсерлі көріністі Т.Нұрмағамбетов өз стилінде бейнелейді: «Үш күннен соң барып Айше Мехметтің жүзіне қарады. Балаларының сыртқа шығып кеткен сәті еді. Көзінің жасы мөлдіреп отырып, ол басын изеді. Бірақ сөйлеген жоқ. «Айтуға тілім бармайды» дегендей, Айше бар болғаны Мехметтің қолынан ұстады... Жып-жылы әлжуаз алақанын мұның алақанына басты... Берген рұқсаты, келісімі де осы еді... Сосын екеуі қосыла жылады. Екеуі қайғы үстінде көріскен жандардай құшақтасты. Мехмет әйелінің бетінен сүйіп, шашынан сипады». Ұлттық менталиттің тағы бір көрінген тұсы осы.

Еріксіз ойға батасың... Соғыс дегенің қандай сұмдық. Емі жоқ аурудан адамдар қырылып жатқанда... әлдене үшін адамдардың бірін-бірі өлтіріп, ақылға сыймайтын қылықтарға баруы сұмдық емес пе? Қаламгер қарапайым бір отбасындағы бақытсыздықты баяндау арқылы үлкен шеберлікпен осынау жайларды алдына жайып салады. Повесте одан басқа да ірі философиялық ойларға бастайтын мәселелер жеткілікті. Жүзім өсіруді өнер көрген Аркисалай шал мен оның көріпкел немересі Дионис, оның Мехметтерге айтқан жоруы, Жалаңаш таудағы алапес аурулар т.б. Бұл повестің қазақ прозасындағы алатын орны ерекше» [1, 217-218 б.].

Бір кездері қан сасыған ортада қарсыласының қаның шығарып өлтіргеніне қуанған Медмедтің бұл күнәсі ұлының тән, өзінің жан дертіне шалдығуына алып келген шығар деген ойға қаласың. Құдайдың осы сынағы Мехмедтің кезінде жасаған қателіктерінің өтеуі шығар. Мұны кейіпкердің өзі де сезгендей. Шығарма Мехмедтің араға екі жыл салып құсалықтан әйелі қайтыс болған соң, оның аманатын орындау үшін бір кездері ұлың тастап қашқан Жалаңаштауға жолға шығуымен өрбиді. Осы кезге дейінгі кейіпкердің өмірі ар азабымен арпалысумен өтеді. Ол осы сапарға ботадай боздап қайғыдан қан жұтып, ұлы өзің кешірдіме екен, әлде мені жек көріп кеттіме деген сансыз сауалмен күйзеліп келе жатырғаны шығармада анық байқалады. Қаламгер кейіпкерінің азапты өмірін, жан дүниесіндегі арпалысын, сезім сергелденін, ащы зарын, қиын тағдырын шебер суреттей білген. Оған мына бір мысал дәлел бола алады.

«Екеуі құшақтасқан күйі отыра кеткен. Сұлтан да әкесінің мойнынан құшақтап, кеудесіне маңдайын басты. Мұртынан сипады. Сөйтіп тұрып күрсінді. Және күрсінгені қандай ауыр еді... Аузынан дем емес, от шыққандай... әлде бір ащы бір зар...

Алақанымен ұлының бетін, мойнын, шаштарын сипап отырып, Мехмед өз-өзінен босады. Осы бір күйін ұлынан да жасыруға болмаған сәтте, қатты солқылдап жылап жіберді. Ұлы да жылады. Ең ғажабы, екеуі қосыла жылаған сәтте, енді болмаса бір-бірінен айрылып қалардай... қатты құшақтасып, беттерін түйістіріп алды. Содан соң сүтті бөліп ішкен сәтте құмыраны алма-кезек бір-біріне ұсынып отырғандары ше? Сонда бұл ойлады, ұлым көбірек ішсе екен деп... құдай біледі, Сұлтан ойлаған болуы тиіс, әкем сүттен көбірек ішсе екен деп...», – деп жазушы баланың әкесіне еркелеуі де сүт ішіп, нан жеу сияқты, тіпті ауа жұтқаны сияқты керек нәрсе екен-ау деген ойды түйдіреді. Осылай ету балаға ғана емес, әкеге де қажет екендігін бәріміз білгенімізбен, ол жай нәрсе екен. Адам ол жайды сезіну үшін әуел бастан кешуі тиіс екен. Қаламгердің беріп отырған бұл көрінісі ұлының әкесіне еркелеуі емес, есейе бастаған ұлына Мехмедтің еркелеуі екен. Бір жағынан сезімімен, көз жасымен түсінісулері де секілді. Алладан құсалықтан құтылудың амалын таппай, ұлына жасаған опасыздығына кешірім жоқ деп түсінетін Мехмед өмірінің шындығына автор кейіпкерінің ішкі жан дүниесін қазбалай отырып ден қойғызады. Кейіпкерінің жан дүниесіндегі арпалысын, сезім сергелденін, көңіл-күй пернелерін, өз қимыл-қаракетін өзі қарауылдап отырар жағдайын бейнелей келе жазушы өмір шындығына, тағдырлардың ащы ақиқатына беттейді. Мехмедтің жан дауасын ұлымен кездесуден іздеуі де – аласұрған өркөкірек те

кінәлі көңілдің бір сәттік алданышы ғана, өз қателігін іштей мойындай отырып, өзін-өзі ақтауға ұмтылған соңғы қаракетіндей» [2, 5 б.].

Оған мына бір оқиға да дәлел бола алады. Мехмед жанына серік болсын деп ертіп келе жатырған иті Сұлтанның дауысын естіген кезде тордан қашып шыққан құстай ұшып барып оған жабыса кетеді. Ал, өзіне жақындау жерде соңынан ерген алты балапанын қорғаштап, тызақтап жүрген торғайды көруі Мехмедтің жаның одан сайын ауыртады. Сол кезде кейіпкер өзінің мал екеш жануар ит құрлы, тызақтап балапаның қызғыштай қорғаған торғайдай бола алмағанына қатты арланады. Жазушы осы кезде Мехмедтің ұяттан өлердей бейнесін, намыстан кірер жер таба алмай саңдалған сәтін, Құдайдан тек ғана өлім сұраған азапты кейпің шығармада психологиялық тебіреніспен суреттейді.

Тынымбай Нұрмағанбетұлының тілінің өткірлігі мен әсерлігі оның шығармасында кейіпкер етіп алған адамы яғни тірі мақлұғынан бастап, жан-жануарларына дейін, тіпті анау күңіреніп тұрған аспан мен бұлтқа, тау-тасқа жан бітіріп көз алдыңға бейнесін әкеледі. Шығармада эмоционалды-экспрессивті сөздердің анық байқалатын тұстары өте көп. Солардың ішінде қарғыс атқыр Жалаңаштаудан бастап, қиыр түкпірдегі Тороға дейін жан айқайын білдірген Сұлтанның сөздері мен атасының адамның алдындағы кінәсімен Алланың алдындағы күнәсі үшін Тәңірден қайта-қайта жалынышты үнмен сұраған кешірімі мен құлшылығы адамның сай сүйегін қалтыратады. Жазушының тілінің құдіреттілігінен құдды бір өзін сол түрік жеріндегі соғыста, сол Жалаңаштаудағы тауда осы оқиғаны сырттан бақылап тұрғандай әсерде боласын. Осының өзі көркем сөз шеберінің жазу қабілеті мен һәм қарымының, жазу машығының «алапат» екендігін дәлелдей түседі. Жазушының шығармаларын оқысаңыз, барлығында қоғам қасіреті, ар азабы туралы көкейкесті мәселе баяндалады.

Шығармада ішкі монолог басым болғандықтан, көбіне кейіпкер өз-өзімен сөйлесуге, өзі шешім қабылдауға, өзіне-өзі ашуланып, біресе өзің аяп ішкі ойымен арпалысқа түседі. Жазушы шығармадағы кейіпкердің қиын тағдырын, өмірің, бұралаң жолдарындағы қателігін түзетуге асыққан жанның ұмтылысын, психологиясы мен тебіренісін, үздіксіз күресін асқан шеберлікпен бейнелей алды. Қаламгердің «Айқай» повесі исі қазақты елең еткізбей қоймағаны мәлім. «Айқай» повесі жарыққа шыққанда баспасөзге жарыса жазған мақалалармен бірге, Тынымбай жазушының тосыннан тастай салған бұл шығармасы күллі қазақтың жан айқайын тудырды. Сыншы Амангелді Кеңшілікұлы осы кезде өзінің нәзік қылың, дір еткізген осы шығарма мен жазушы туралы ой білдірді.

«Соған қарамастан, оны не үшін соншалықты қатты жақсы көріп, шығармаларын қайта-қайта оқи бергім келеді, білмеймін. Мен мына жалған дүниені сәулелі өнерімен нұрландырған қазақтың талай-талай мүйізі қарағайдай қаламгерлерімен араласып, шапағатын көрген бақытты жандардың бірімін. Білімі телегей-теңіз Әбіш пен Мұхтар, парасаты биік Төлен, сезімі сыршыл Сайын, көңіл толқыны арнасына симай тасыған Оралхан, тілі төгілген Қалихан... айта берсем, көп. Алайда Тынымбай Нұрмағанбетовке деген ықыласымның неге сондай ыстық, талантына деген құрметімнің неге елден ерекше екенінің себебін, өлтірсеңіз де түсінбеймін. Мүмкін, оның құпиясы, шығармаларын оқығанымда, біз сияқты пенделерге ұқсамай, дүниеәуи тіршілікке қызықпай, көзі тірісінде Рух аспанының төріне биіктеп кеткен шыншыл суреткердің өмірдегіге мүлде ұқсамайтын өнердегі болмысын жазбай танып, өзімнің адамдық табиғатымды тапқандай күйге түсетіндігімнен де шығар. Жалғандыққа жаны қас, сезімі сұлу суреткердің қолын қысу бақытының тағдырыма бұйырғанына шүкіршілік етіп, замандасы болғанымға қуанып, сырласы болғаным есіме түссе, кеудемді мақтаныш сезімі кернейтінін несіне жасырайын. Үнемі ізденіс үстінде жүретін қаламгердің әр кітабымен танысқан сайын танымым тереңдеп, талғамым өсіп, ойларымен бірге өз ақылымның да толыса түскенін сезгендей

боламын. Шебер қолмен өрілген шығармасын құмарым қанбай оқыған сайын, адам туралы талай-талай жұмбақтардың сырын ұққан менің де дүниетанымым кеңейіп, ойым кемелдене бастағандай ма, қалай?..» [3, 4 б.].

Тынымбай Нұрмағанбетов шығармасында ішкі монолог басым болғандықтан кейіпкердің ішкі сөйлесуі көп байқалды. Сонымен бірге қаламгер барлық оқиға мен кейіпкерлерді бір-бірімен ішкі монолог арқылы байланыстыра білді. Қаламгер тілінің өткірлігі мен әсерлігі оның шығармасында кейіпкер етіп алған адамы, яғни тірі мақлұғынан бастап, жан-жануарларына дейін, тіпті анау күңіреніп тұрған аспан мен бұлтқа, тау-тасқа да жан бітіріп көз алдына бейнесін әкелгенімен ерекшеленеді. Жазушының кейіпкерлері де ерекше. Жандысы да, жансызы да иесімен бірге қуанады, бірге күңіренеді. Шығармадағы әр кейіпкері бірін-бірі толықтырып, жинақтап отырады.

«Айқай» повесіндегі Мехмедтің ар азабын кешіп жүріп, Жалаңаштауға қарай бет алған әрбір азапты сәті мен ұлы Сұлтанның «аталап» айқай салған ащы зары адамның жаның шымырлатып жібереді. Осы көрініс шығармадағы нағыз психологиялық толғаныс. Мұнда жан азабы мен ар азабы, өмір мен ажалдың арасындағы жанталас жатыр еді. Жазушының осы сәтті оқырманның көз алдына келтіре отырып, шығармадағы жанды да жансыз мақұлығына жан бітіріп сөйлетуі де нағыз шеберлік. Тынымбай Нұрмағанбетовтің «Айқай» повесі бүкіл әлемдегі адамзатқа тән ұлттың ортақ мәселесіне жауап тапқан өзекті шығарма. Жазушы адамның тәні мен жанына біткен алапес дерті ұлт талғамайтының дәлелдеп берді. Кейіпкердің жан дүниесін қопара отырып, дөп басатын жазушы әр оқырманның жүрек қылың қозғай жазады.

Қазіргі қазақ прозасындағы психологизм мәселелерін зерттеуші ғалым Г.Пірәлиева шығармадағы толғанысты былайша сипаттайды: «Психологиялық шығарманың өзіне ғана тән жанрлық, көркемдік, стильдік ерекшеліктері:

Біріншіден, психологиялық прозада оқиға, кейіпкер, кезең, уақыт, тақырып, идея т.б., деген мәселелер алдыңғы сапқа шыға қоймайды. Ол талап та естілмейді.

Екіншіден, мұнда ең бастысы – жеке адамның ішкі өмірі, өмір мен өлім арасындағы кезеңде адамзат бастан кешетін азапты тағдыр тәлкегі, кейіпкердің күрделі тұлғаға айналуы көркемдік назарға алынады. Шығармада шым-шытырық оқиғалар тізбегінен гөрі жеке адам санасындағы сапалық өзгеріс, рухани қопарылыс, ішкі сезімдік құбылыстар тереңдетіле талданады.

Үшіншіден, психологиялық прозаның эстетикалық, көркемдік әлемі өзінің жанрлық, көркемдік, стильдік талабына сай жеке санада жүріп жатқан ой мен сезім қайшылықтарын, сөз бен іс сәйкессіздіктерін тереңдеп талдап, көркемдік жүйеде саралайды» [4, 10 б.]. Бұл айтылған ойлар жазушы шығармасында кеңінен пайдаланылған.

Тынымбай жазушының «Айқайы» күллі қазақтың жүрегіне жетті десек артық болмас. Тосыннан келген бұл шығарма талай жазушылар мен әдебиетсүйер қауымның назарын өзіне аудартпай қоймады. Шығарманың аты да айқайлап тұрған соң барлығы да оқи бастады, жаза бастады. «Айқай» повесін оқыған оқырмандар құдды бір түрік елінде, ескі Анкара қорғанында, грек-түрік соғысына қатысып, ар азабын тартып жүргендей күй кешкен секілдіміз деп айқайлай бастады. Міне, бұл саңлақ жазушының шығармасының тілінің даралығы, шеберлігі еді. Шет елдің өмірімен танысып, сол елдің тіршілігін сүріп жүріп, сол ұлттың өмірін өзі бастан кешкендей етіп жазу, қаламгердің теңдессіз жазушы екенінің белгісі болар. Дарабоз жазушының тілі ешкімге ұқсамайды, тіпті ұқсата да алмайсың. Тыңнан тауып, тынымды етіп жазып, шығармасын тосыннан оқырманға ұсынатын, шығармасымен әрбір оқырманды елең еткізбей қоймайтын жазушы – Тынымбай Нұрмағанбетов.

Менің ойымша, жазушы осы шығармасы арқылы «адам – құдайдың ұлы жұмбағы» екенің оқырманға жеткізуге тырысқан секілді. Осы шығарманы оқыған оқырманның өзі автордың «адамша өмір сүріңдер» деген ойды көздегенің саналы түрде ұғуы қажет.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Бисенғали З., Манкеева Ж. Қазақ филологиясы: егіз негіз (Ғылыми мақалалар жинағы). – Алматы: «Арыс» баспасы, 2010.
2. Балтабайқызы Г. Бұл-Айқай, қай-Айқай. Қазақ әдебиеті газеті. №27(3713), 10.07.2020 ж.
3. Кеңшілікұлы А. Ар азабының ақиқаты. Қазақ әдебиеті газеті. №34(3720), 11.09.2020 ж.
4. Пірәлиева Г., Көркем прозадағы психологизмнің кейбір мәселелері. – Алматы: «Алаш» 2003.

TRANSLATING HISTORICAL FICTION: THE CASE OF I. YESENBERLIN'S TRILOGY "THE NOMADS"

Baurzhanuly Yerkebulan

PhD student, Faculty of Philology, Al-Farabi Kazakh National University
Scientific advisor – Ashymkhanova Svetlana, Doctor of Philological Sciences, professor
Almaty, Kazakhstan

Abstract: *the paper analyzes the stylistic features of historical fiction with a strong national flavor and the translation methods in literary translation. The "Nomads" trilogy and its translations into Russian and English were chosen as the case study. In the course of the research the following methods were used: the review analysis of the theoretical material and the comparative analysis.*

Keywords: *literary translation, historical realias, national flavor, linguistic and cultural adaptation, translation of historical fiction*

It is well known that when translating fiction, translators choose specific strategies and methods based on the genre of the text being translated. The issue of genre classification plays a significant role in literary translation. While many researchers in the field of translation studies acknowledge the need for genre-stylistic classification of translations, there are differing opinions on the specific classification itself. For instance, V.N. Komissarov classifies detective stories as informative texts, supporting this by noting that these works predominantly convey factual information [Komissarov, 1990: 97].

Despite numerous studies on genre specificity in translation, historical prose translation remains relatively understudied. As a result, many literary translators tend to apply the same methods and strategies used for other genres of literary texts due to a lack of knowledge in this area.

Therefore, it is important to highlight some characteristic features of historical prose. According to V.I. Yurina, the main genre-forming features of a historical novel are as follows: 1) temporal distance between the author and the events described; 2) narration of significant historical events based on reliable documentary sources; 3) portrayal of prominent historical figures, both real and fictional; 4) utilization of historicism to accurately depict the

characteristics of the era, including its realities, local customs, traditions, and language; 5) synthesis of historical facts and fiction [Yurina, 2020: 448]. Given these distinctions, it can be assumed that translators of historical works should conduct a pre-translation analysis of the text to address extralinguistic issues that arise during the translation process.

The above-mentioned features of a historical novel influence the author's use of specific linguistic devices intended to enhance the reader's perception of the genre's historical orientation as a work of art. Frequently, historical realities and culturally specific terms, also known as non-equivalent vocabulary, serve as such devices. In historical novels, an excessive amount of such realities creates a distinct cognitive tension for the reader. Translations of historical novels are of undeniable interest for studying the extralinguistic aspects of a literary work. Thus, our study focuses on the historical trilogy "The Nomads" by Ilyas Yesenberlin.

The historical novels of Kazakh writer Ilyas Yesenberlin (1915-1983) hold a significant place in Kazakh literature, with the trilogy-chronicle "The Nomads" being particularly noteworthy. The trilogy comprises the novels *Khan Kene*, *The Enchanted Sword*, and *Despair*, published in 1969, 1971, and 1973, respectively. Through this work, the author effectively portrays the crucial milestones in the four-century history of the Kazakh Khanate and reconstructs the historical landscape, life, and culture of the nomads who inhabited the territory of present-day Kazakhstan. In terms of its impact on the development of national identity, Ilyas Yesenberlin's historical novels can be compared to the works of the renowned Polish writer and Nobel Prize laureate in literature, Henryk Sienkiewicz.

Despite receiving mixed reviews from various members of the Soviet literary establishment, the trilogy achieved significant popularity among a broad audience, extending beyond the republic's borders. The Russian translation, executed by Moris Simashko, a prominent Soviet writer of historical prose and translator, in 1976, underwent twelve reprints and sold over 1.5 million copies. Over the years, the trilogy has been reprinted in notable editions multiple times and has been translated into twelve languages. An English translation by Oleg Chorakaev was published in 1998.

From the point of view of translatology, the trilogy is interesting in that it is dominated by types of realities, which in the classification of S. Vlahov and S. Florin are designated as historical, ethnographic (everyday life, art and culture) and military [Vlahov, Florin, 2009: 47]. Nevertheless, the listed types of realities are united by the fact that they all have a pronounced national and cultural coloring, which is absent in the target language. To overcome the cultural barrier between the source language and the target language that arises in the process of translating a work of art with a national flavor, Landers offers the following translation methods: translation notes (footnotes), interpolation, omission [Landers, 2001:93]. Interpolation means adding an explanatory introductory word after the reality to the translation text. The difference between translation commentary and interpolation is that in the second case the added word is real and perceived by the reader as an organic part of the text, while footnotes at the end of a page or book take the reader away from the storyline of the work to read additional information. It is also worth noting that, according to Landers, it is not the lexical component of realities that is omitted, but its semantic form, i.e. realia is conveyed through its functional counterpart with a broader meaning [Landers, 2001: 96]. After conducting a comparative analysis of the Russian and English translations of the first volume of the trilogy "The Charmed Sword" on the use of the above translation methods, it was determined that the translation commentary was used 10 times: 6 - to convey national and cultural realities, in 3 cases this method explained the discrepancy between geographical and historical names in Kazakh and in the target language, and 1 time - a borrowed word from the Persian language in the original text.

The interpolation method was also employed to convey historicisms, ethnographic, and military realities. For instance, when translating military positions from Kazakh, the following

approach was used: "Concerning the Mongolian army. According to the highest establishment of Genghis Khan, ten warriors are subordinate to one foreman - onbasy, and ten onbasy - to one centurion - zhuzbasy. Above ten zhuzbasy rises one mynbasy, and at the head of ten thousand of mynbasy is one temnik" [Yesenberlin, 2021: 7]. In the translation text, equivalents in the target language were indicated with a hyphen, while the original language names were retained. Examples of interpolation were also found in the English translation: "The impram, or the lowly mob, were to show unquestioning obedience to the Khan's will, even if he commanded them to go to certain death" [Yesenberlin, 2000: 8]. In this fragment of the translation, an explanatory word is added to clarify the Turkic archaism "impram" (common people).

Despite the fact that translators tried to convey to the reader all the semantic subtleties of historical and national-cultural realities through translation comments and the interpolation method, the most common method for conveying realities turned out to be the method of generalization, i.e. replacing reality with its functional counterpart with a broader meaning. Let us cite as an illustration the translation of the vestial realia *shapan* (Kazakh national outerwear for men): *The fact is that Khan Berke converted to Islam from the hands of the caliph himself, having received from him the Koran and clothes from his holy shoulder as a gift* [Yesenberlin, 2021: 12]. According to the Kazakh tradition, when receiving a respected guest, it is customary to give him a shapan, and with this method of translation, the cultural connotation is lost.

Realia "altybakan" was translated in the novel into English as "swing." The sentence in question reads: "They would put on a leather hood, tomagu, on the head of a proud bird and settle it on a swing for it to get accustomed to riding on horseback." It is worth noting that "altybakan" not only corresponds to the word "swing" but is also the name of a traditional Kazakh game. Therefore, this transformation can also be considered as employing the method of a functional equivalent.

The translation methods discussed enable the transformation of realities in alignment with the cultural and cognitive structures of the target language. Some methods facilitate both preserving the original reality and ensuring its comprehension in the translated text, which is crucial for conveying the genre and stylistic characteristics of a historical novel while maintaining its national flavor. As V. Vinogradov aptly noted: "...the study of a work of art, its language, and content should be rooted in a deep understanding of the social life during the corresponding period of a people's development, as well as a comprehensive knowledge of the culture, literature, and art of that era" [Vinogradov, 1959: 171].

REFERENCES:

- Komissarov V.N. Translation theory / V.N. Komissarov. - M.: Higher school, 1990. - 255 p.
Landers, C. Literary Translation: A Practical Guide. - Multilingual Matters, 2001. - 224 p.
Vinogradov V.V. About the language of fiction. M.: Goslitizdat, 1959. S. 167-258.
Vlakhov S.I., Florin S.P. Untranslatable in translation. 4th ed. - M.: "R. Valent", 2009. - 360 p.
Yesenberlin I. The Nomads/Translated by Oleg Chorakaev - Almaty: The Ilyas Yesenberlin foundation, 2000. - 560 p.
Yesenberlin I. Six-volume collected works. 1 vol. - Almaty: Ilyas Esenberlin Foundation, 2021. - 864 p
Yurina, V. I. Genre-forming features of the historical novel / V. I. Yurina. - Text: direct // Young scientist. - 2020. - No. 17 (307). — S. 447-449. — URL: <https://moluch.ru/archive/307/69077/> (date of access: 08/05/2022).

ТӨРТ ТҮЛІК ЖЫРЛАРЫ

Сапинова Мөлдір Құрманқызы

Магистрант филология факультеті Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Ғылыми жетекші: Сейтжанов Зуфар Нурсапович
Алматы, Қазақстан

Аннотация: Бұл мақалада қазақ халқы киелі деп санаған төрт түлік малы туралы және төрт түлік жайлы жырлар сөз болады. Белгілі зерттеуші-ғалымдардың пікірлері беріледі. Қазақ халқының өмірі төрт түлік малмен тығыз байланысты болған. Сол себептен тұрмыс-тіршілігінде төрт түлікке қатысты жырлар туындап отырған.

Тірек сөздер: Төрт түлік жырлары, төрт түлік пірлері, төрт түлік өлеңі.

Қасиетті халқымыз ықылым заманнан талай дүрбелеңді бастан өткізе, қуанышта еңсесі көтеріліп, қайғыда ортақтаса отырып өмірінің әр кезеңін ұрпағына сабақ ете білген. Тірлігінің айнымас бөлігі ретінде халқымыздың ең әуелгі ата кәсібі – мал шаруашылығы болған. Осыған сәйкес төрт түлік малға арналған халық өлеңдері, әдет ғұрпы мен наным-сенімі сан түрлі. Халқымыз қуанған шағында ақ түйенің қарны жарылды, қорықса үріккен қойдай дүркіреп, қайғырса ботасы өлген інгендей аңырады дейді. Қатар өскен құрбысын құлын-тайдай тебіскен деп, батырды көрсе адамның нары екен деп сипаттайды. Алғыс айтса да, қарғыс айтса да қазақтың сөзі төрт түлік малға байланысты. Жақсы тілек тілесе, бай бол, төрт түлікке сай бол, теріс бата берген кезде ерінің аққа тимегірі, малың өзіңе бұйырмағыр дейді. Қазақта жылқыны басқа ұрма, бағың таяды, сиырды шапқа ұрма сүтін жояды деген сөз де бар. Белгілі халық ақыны Кенен Әзірбаев өз естеліктерінде ХІХ ғасырдың аяғына дейін Жетісу қазақтарында үшеу туған ешкінің бір сыңарын өзгелерге немесе балаларды жарыстырып, озып келгеніне беріп жіберетіндігін келтірген [1, 130.]. Төлдің кіндігі қатқанша, қара құлақтанып аяқтанып кеткенше, қазақ тыным таппаған. Мал төлдеген соң жалпы қазақта малшы қауымына берілетін малдың құты дарысын деген мағынада, қыстағы соғымнан сақталған көтенішекті арнайы беру дәстүрі бар. Бұл фольклорда былай келтірілген: «Асық ойнаған азар, Доп ойнаған тозар. Бәрінен де қой бағып, Көтенішек жеген озар» [2, 120-121].

Малшыға қазақтың арнайы беруінен өсіп-өну және өнімділік магиясы арқылы көтенішектің семантикасы мен символы да осыған тоғысып, стимуляторлық функциясын атқаратындығын байқаймыз. Мал шаруашылығының төлдеуі кезіндегі қазақтың дәстүрлі символикасы жағынан мал басының шығынсыз өсуіне арналған рәсімнің бірі көтен асар ғұрпы. Мұнда малдық құты саналған көтенішекті соғымнан сақтап, сүрлеп, жаппай мал төлдей бастағанда арнайы мал иесі мен малшы қауымына асып берген. Ал екіншісі, Жаратқан иесі мен мал пірілеріне, ата-баба аруақтарына бағыштап, көпшіліктің ризалығы мен батасын алып, тарататын ғұрып - желін садақасы, яғни уыз немесе уыз көже. Алдымен ата-баба аруақтарына арналып Құран оқылып барып ішілген. Көршілер уыз көже беретін үйге Құтты болсын! деп кірсе, кетерінде былай деп бата айтқан: «Ауыз аққа жарысын, Үйге береке дарысын. Аналық мал керленсін, Пәле-жала көрге енсін [4,128]! Қазақтардың желі қағардағы, желі майлаудағы, көген майлаудағы, айғырды үйірге қосардағы айғырдың сауырын майлау, қос майлу, жылқышылардың жаңа қонысқа көшіп барып қос тіккендегі, жүйрік ат бәйгеден озып келгендегі ат майлау ғұрыптарының май сөзінің тіркестеліп аталуы береке-байлық, құт майға да тұрақтайды деп магиялық күшінен туындаған, әрі шаруашылықты ұйымдастырудағы іс-әрекет. Сауын науқанына қатысты келесі ғұрып - бұл сірге жияр.

Күзге қарай шөп буыны қатқан кезде, бие ағытылып, құлын, бұзаудан сірге алынар шақта жайылар дастарқан дәмін сірге жияр дейді [3,74].

Қазақтарда құлын мен бұзауға сіргені істік темірмен қоса, кірпі терісінен де жасаған. Сірге – енесі мен төлдің еркін жайылуына арналған зат. Қазақ жерінің әдет-ғұрып, салтын кеңінен зерттеген ғалым Г.Н. Потанин малдан өнетін әр түрлі өнімге байланысты ырымды былайша сипаттайды: Сүт, қымыз, іркітті жерге төкпейді, егер алда-жалда төгіп ала қалса, онда төгілген сүтке саусағын тигізіп, оны оң иығына (я маңдайына) жағады. Өйткені мұндай заттар киелі, ырысты есептеледі [5,398]. Ғалым ойын сабақтау мақсатында өмірден ерте озған географ, тарихшы ғалым Серікбол Қондыбайдың жылан мен сүтке қатысты мифтік негіздегі ойын ұсынғымыз келеді: Жылан кірсе басына ақ құй деген сөзді тағы да еске түсірелік. Түс көрген патша ертегісінде жыланға сүт беріліп отырған сайын жыланның теңге тастап кетіп отыратындығы айтылады. Жарты Төстік ертегісінде батыр айдаһарды жеңгенімен оның уына уланып қалады, оны сүтпен емдеп жазып алады; бұл сюжет көптеген аңыздарда қайталанып отырады. Біздің айтпағымыз – жылан мен сүт мәселесінің қазақ мифтік түсінігінде орнықты екендігі. Неліктен жыланға сүт берілуі немесе басына сүт төгілуі тиіс? Біз осы ғұрыпты әлі түсіндіріп бере алған жоқпыз. Сондықтан ұқсастықтарға ғана мән беруге мәжбүрміз. Міне, осы кезде үнді мифологиясындағы Ила образына қатысты айтылатын "май мен сүтпен құрбандық беру" (яғни "май мен сүтті төгу") тіркесі еске түседі. Сүт – ұлы бабаның, жалпы ұрғашы атаулының өнімділігінің (материалдық байлықтың, ырзықтың) символы, нәрестенің басты қорегі, жауын-шашынның келбеттенуі. Жылан мен сүт байланысын да осы ыңғайда қарастырып көрген жөн сияқты. Нақты мысалдағы сүттің төгілуі, берілуі — ұлы бабаға және оның бейнесінен өрбіп шыққан басқа да мифтік құдірет иелеріне берілетін садақаның бір түрі болып табылады. Сонымен қатар, реалды тірліктегі жыланның да сүтпен байланысының болу мүмкіндігін тексеріп көру керек [6,305]. Сүттің халқымыздың тұрмыс-тіршілігіндегі маңызы осы ойға қатысты болуы да мүмкін. Өте ерте уақытта қазақ елі көптеген қиыншылықтарды басынан кешірген: топан су тасыған, қар жауған, боран соққан, малы жұтқа ұшыраған. Қарапайым шаруа пәле-жаладан, індет аурудан қатты қорыққан, өздеріне жәрдем беретін киелі күш бар деп ойлаған. Сірә, бар шығар, ол көзге көрінбей жүріп-ақ, мал-жанның қозғалысын реттеп отырады-мыс деп ұққан. Мәселен, төрт түлік малдың арғы ата-бабасы, жаратушы иесі бар деп білген. Бар болса, солармен тату-тәтті қарым-қатынаста болып, оның құдіретті күшінің алдында кішілік көрсетіп, рақымын алу керек, жалбарыну, жалыну керек деп санаған. Сонда ғана мал басының амандығына жетеміз деп ойлаған. Төрт түліктің әулие- иелері: Шопан ата, Қамбар ата, Ойсыл қара, Зеңгі баба деп түсінген. Бәрі де осылардың еркімен: мал төлдеп, дүниенің төрт бұрышын байлық басады, не жұт болып, төрт түліктің тұқымы тозады, індет өріс алып, адам жер бетінде жалғыз қалады деп қорыққан. Сондықтан, төрт түліктің төрт түрлі ата тектері атап-атап айтылып, оларға жалбарыну, жалыну өлеңдері арналған. Мысалы: «Шаруаның бір пірі – Зеңгі баба! Сиыр берсең сүтті бер, өңкей мама! Кең өріске шұбыртып өзің бағып, Кешке жақын қотанға әкеп қама[1, 5]. Пір дегеніміз – қолдап қорғаушы рух, көзге көрінбей қамқоршы болатын күш немесе біреуді құрмет тұту, қастерлеу деген сияқты бірнеше мағына береді. Зеңгі баба – сиыр малының иесі, пірі. Зеңгі баба (зәңгі баба) деген тіркесті тілімізге аударатын болсақ, сиыр – қара (түр-түсі қара) халықтардың бабасы, екінші сөзбен айтқанда, сиыр Үнділердің (Индиялықтардың) негрлердің бабасы деп аударуға тура келеді. Ұлтымыздағы сиырдың ерекшелігіне қарай қорытылған сиыр – судан жаратылған деген тұрақты тіркесі бар. Үндістанда сиыр өте қасиетті түлік саналатыны баршаға аян. Осыған орай үнді дінінің рәсімдерінің көбі дария бойында өтеді, сумен қатысты. Үнділіктер сиырдың ерекшелігін негізгі тұлға еткен. Сиыр судан жаралған деген тіркеспен барлығы бір ағымдас [7, 215].

«Тағы бір тілек тілейін, Бергенінді білейін, Қос жегуге жарамды, Ылғи бойшаң өгіз бер, Жүп-жұбымен өгіз бер». Өлеңдегі сөз айшықтары арқылы шаруаның көңілінен шығатын түлігін сипаттауына таңқалмасқа болмас. Жоғарыда айтып кеткен Г.Потаниннің ойы тікелей сиыр малына қатысты. Сиыр малының ақ сүті қашанда халық арасында киелі саналған. Көнекөз қариялардың жерге сүт төгілсе, шыр-пыр боп обал болады деуі соның салдары болса керек. Зеңгі бабаның түлігін халқымыз қастерлеген. Алайда, қазақ қауымы жаман сыйлағанды, сиыр сипағанды білмейді деп бұл жануардың қыңыр мінезін де ұмытпаған. «Иесі: Неғып жүрсің, қу жалғыз, шолақ сиыр? Сиырымен Айтақтың болдың үйір, Үй маңында көдені жұлып жатпай, Сен шолаққа бір сойқан болды биыл. Сиыр: Жасағанның жарлығы тастан қатты, Сүмендетіп арыттық кер жорға атты. Үй қасында көденің түк дәмі жоқ, Қара өлеңнің қамыс пен түбі тәтті. Иесі: Шолақ сиыр, көзінді ояйын ба, Биылғы жыл соғымға сояйын ба? Биылғы жыл соғымға сойып алып, Танабайға жаянды қояйын ба? Сиыр: Шиыршықтап қыл арқан ескенінде, Қу шолақты соялық дескенінде, Қу шолақты соғымға сойып алып, Бүржекейден көрермін көшкенінді! Иесі: Дардандама, қу шолақ, тап соярмын, Кеңірдекке пышақпен бір қоярмын, Жазға салым болғанда жаянды асып, Танабайға жеткізбей жеп қоярмын [1,7].

Түлік сөзі ұлтымыздың үй хайуандарын тіршілік жолының ерекшелігіне, табиғат дүниесіне үйлесімділігіне қарай тапқан өнері. Шаруаның бір пірі – Ойсыл қара! Түйені өсір жарылқап, болып пана [1,4] – деген халық өлеңіндегі Ойсыл Қара – түйе малының пірі, атасы. Қырғыз тілінде Ойсулата тұлғасында қалыптасқан. Түйе малы туралы арнайы зерттеу жүргізген Ә.Жақыпов ел аузынан естіген аңыздар бойынша, ертеде түйе атасы саналған – Уайсхара немесе түйе бағушы – Қаусылқазы тәрізді адам аттарынан Ойсыл қара пайда болғандығын айтады [7,205]. Ә.Диваевтың мәлімдеуінше: Ойсылқара – Уваис иль-Карани Арабиядағы Йемен өлкесіндегі Каран атты елді мекеннің тұрғыны Мұхаммед пайғамбардың замандасы, өте діндар кедей адам болған, керуендерге қосылып түйелерді жетектеп кәсіп еткен. Біздің ойымызша, Ойсылқара атауы ұғымдық жақтан түйе деген мағынаны білдіреді. Толғақ қысқан інген, әсіресе боталардан бірер күн бұрын ауылдан далаға бошалап, беті ауған жаққа кетеді. Егер түйе қиналып, боталай алмай тұрса, онда оның үстіне қайтыс болған кісінің сақталған жабынын жайған. Бұдан кейін келі түйгішпен Түсті ме? Түсті ме? деп айғайлап, айнала жүгіртетін де әдет ырымы болған. Мұнда өлген кісінің жабынын боталайтын түйе үстіне жауып, эффектісі бар деп сенуі қазақтардың анимистік элемент реликтерінің сақталған бір түйінімен астасқан протропейлік магияның ұшқыны деуге келеді [7,77]. «Шуда жіптен бау таққан жейдең құрсын, Сары майдан дәмектен кеудең құрсын, Қалыңдықпен ойнауға барғаныңда, Қарсы алмайтын алдыңнан жеңең құрсын» [8,38].

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қазақ халқының ауыз әдебиеті. Хрестоматия. – Алматы, 1959. – 320-б.
2. Шаханова Н. Мир традиционной культуры казахов (этнографические очерки). – Алматы, 1998.
3. Сейітқұлов Ж. Мүйізді ірі қараға байланысты жосын-жоралғылар. // Сб. статей молодых ученых и аспирантов. – Алматы, 2000.
4. Үмбеталина З.Б. Жанр бата соз в казахском устном народном творчестве. – Институт управления и права, 2002.
5. Потанин Г.Н. Путешествие по Монголии. – Москва, 1948.
6. Қондыбай С. Арғықазақ мифологиясы. Үшінші кітап. – Алматы «Дайк – Пресс» 2004. – 438 б.
7. Кәмелханұлы М. Түлік атаулары тарихтың айғақтары. // Академик Р. Сыздық және қазақ тіл білімі мәселелері. – Алматы: Арыс, 2004.
8. Диваев А. «Олян – киргизская любовная песня. – «Окраина», 1897, №27.

**ҚАЗАҚ ТІЛДІ ЕМЕС МЕКТЕПТЕРДЕ ҚАЗАҚ ТІЛІН ОҚЫТУДА ЖИІЛІК
СӨЗДІГІН ҚОЛДАНУ (ЖИІ ҚОЛДАНЫЛАТЫН СӨЗДЕРГЕ БАСЫМДЫҚ БЕРУ)
ЖӘНЕ ОНЫҢ СӨЙЛЕУ ДАҒДЫСЫН ДҰРЫС ҚАЛЫПТАСТЫРУҒА ӘСЕРІ**

Кулжанова Гулжахан Сайлауовна

Б.Соқпақбаев атындағы жалпы орта мектебінің
қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі
Түркістан облысы, Шардара қаласы

Аннотация: Бұл мақалада өзге тілде оқытатын мектептің оқушыларына қазақ тілін үйрету үшін жаңартылған білім мазмұны бойынша әртүрлі әдіс-тәсілдерді қолданудың тиімділігі айқын көрінген.

Тіл үйренуді жеңілдету және оқушылардың қызығушылығын арттыру мақсатында ең жиі қолданылатын сөздерді алдымен үйрету принципін басшылыққа алуға және осы әдісті балалардың жас ерекшеліктері мен қабылдау қабілетіне ыңғайлап пайдалануға болатындығы туралы айтылады.

Қазақ тілді емес мектептерде білім алатын шәкірттердің болашақта ешқандай шектеусіз жоғары білім алуы, мамандық иесі атануы, шығармашылық немесе ғылыми қызметпен айналысуы, жалпы қоғам өміріне белсене араласуы үшін мемлекеттік тілді меңгеруі аса маңызды. Бұл оның әлеуметтік және кәсіптік бағдарға және бәсекеге қабілетті, мәдениетті тұлға ретінде қалыптасуына септігін тигізеді.

Бүгінде қазақ тілді емес мектептердегі қазақ тілі мұғалімдері әдістемелік материалдармен, түрлі ресурстармен, атап айтқанда, оқу бағдарламалары, күнделікті сабақ жоспарлары, мұғалімдерге арналған нұсқаулықтар және бағалау жөніндегі ұсыныстармен қамтамасыз етілген. Соның негізінде ұстаздар білім беруді әлемдік стандарттарға сай тыңдалым, оқылым, жазылым, айтылым әрекеттерін дамыту арқылы жүйелі түрде жүзеге асырып келеді. Осы орайда қазақ тілі сабағының нәтижелі болуы және оқу бағдарламасында көрсетілген мақсаттарға толығымен қол жеткізу үшін мұғалім жан-жақты ізденіп, сабақ барысында әр түрлі әдіс-тәсілдер мен қосымша методикаларды қолданғаны жөн.

Өзге тілде оқытатын мектептің оқушыларына қазақ тілі пәні екінші тіл ретінде өтілетіні белгілі. Сондықтан бұл жағдайда оқушылардың тіл білімін, грамматиканы игеруінен бұрын, олардың қазақша қарым-қатынас жасауды үйренуіне, қазақ тілінде дұрыс сөйлеу дағдысын қалыптастыруға басымдық беріледі. Ал, оқушылардың тілдегі ережелерден хабардар болуы қосымша мақсат ретінде ғана белгіленген. Міне, осы қағиданы басшылыққа алған кезде сабақ барысында жиілік сөздіктеріне жүгінудің маңыздылығы ортаға шыға келеді.

Алдымен жиілік сөздігі дегеніміз не? деген сауалға жауап беріп өтейік:

Жиілік сөздігі – белгілі бір тілде жиі қолданылатын сөздердің тізбесі берілген сөздік. Жиілік сөздігі 4 түрлі тәсілмен жасақталады. Олар: сөздерді қолданылу жиілігі бойынша тізіп шығу; әліпби бойынша (мұндайда әр сөздің тұсына қолданылу жиілігі көрсетіледі); сөздердің тобы бойыншы (Мәселен ең жиі қолданылатын 1 000 сөз) және сөздердің тақырыптық бағдары бойынша (әртүрлі сферада жиі қолданылатын сөздердің тізбесін бөлек-бөлек топтастыру).

Бүгінде ағылшын тілін 2-3 айдың ішін үйретіп шығаратын курстар көп. Негізінде адамның шет тілін толық меңгеріп, терең білуі үшін көрсетілген мерзім өте қысқа болып есептеледі.

Бірақ, қазіргі уақытта адамдарда шет тілін соншалықты терең меңгеру қажеттілігі болмауы мүмкін. Сол себепті мұндай курстар білім алушыларға ең жиі қолданылатын сөздер мен сөз тіркестерін және олардың қолданылу ерекшеліктерін үйретумен айналысады. Соның нәтижесінде адамдар шет тілінде ауызекі сөйлеуді және жеңіл мәтіндерді жазуды меңгеріп шығады. Бұл әдістердің тиімді екені іс жүзінде дәлелденіп отыр.

Әрине, мектепте оқушыларға қазақ тілін мұндай қысқа мерзімде үйретіп шығу деген мақсат жоқ. Бірақ, тіл үйренуді жеңілдету және оқушылардың оған деген ынта-ықыласын оятып, қызығушылығын арттыру мақсатында ең жиі қолданылатын сөздерді алдымен үйрету принципін басшылыққа алуға және осы әдісті балалардың жас ерекшеліктері мен қабылдау қабілетіне ыңғайлап пайдалануға болады деп есептейміз.

Мұның дәлелі ретінде Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтының мамандары жүргізген зерттеудің қортындыларын айтуға болады. Белгілі ғалым, филология ғылымдарының кандидаты Анар Фазылжанова «Тілтаным» журналында (2017 ж., №4) жарық көрген «Жалпы білім берудегі жиілік сөздігінің негізінде қазақ тілін оқытудың методикасы» атты мақаласында былай деп жазады:

«Бұл зерттеулер қазақ тілінде ең жиі қолданылатын 400 сөзді білетін адамның барлық мәтіндердің 65 пайызын түсінетінін көрсетіп отыр. Ал, қазақ тіліндегі барлық мәтіндердің 98 пайызын қабылдап, түсіну үшін ең жиі қолданылатын 1 мың сөзді үйрену жеткілікті екені дәлелденді».

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің тапсырысы бойынша 2017 жылы әзірленген «Жалпы білім берудегі қазақ тілінің жиілік сөздігі» атты еңбекте 36 мың сөз енгенін ескерсек, бұл методиканың қаншалықты тиімді екені айқындала түседі. Яғни, қазақ тілін екінші тіл ретінде үйренуді мақсат еткен адамға әлгі 36 мың сөздің бәрін меңгеру міндетті емес, тек ең жиі қолданылатын 1 мың сөзді үйреніп алса жеткілікті. Бұл жерде тілдің сөздік қоры жұтанданып кетеді деп алаңдаудың қажеті жоқ. Себебі, ең жиі қолданылатын 1 мың сөзді меңгерген адам әрі қарай көркем немесе ғылыми әдебиет оқуды мақсат етсе, өз бетінше ізденіп, білімін тереңдете алады.

Негізінде қазірдің өзінде қазақ тілінен өзге тілде білім беретін мектептерде қазақ тілін оқытуға арналған оқу бағдарламалары мен оқулықтарда осы әдіс белгілі бір дәрежеде ескерілгенін аңғаруға болады. Әр жаңа бөлім немесе тақырып өтілген кезде оқулықта жаңа сөздер ұсынылады. Мұқият қараған кезде бұл сөздердің жиілік сөздігінің қағидасымен сұрыпталып алынғанын аңғару қиын емес.

Мәселен, оқу қазақ тілінен басқа тілде жүргізілетін жалпы білім беретін мектептің 4 сынып оқушыларына арналған «Қазақ тілі» оқулығының (Дәулеткереева Н.Ж., Муханғалиева Г.Б., «Алматыкітап» баспасы, 2019 жыл) «Менің отаным – Қазақстан» атты тарауында «Әлидің үйі» тақырыбы бойынша берілген жаңа сөздерге назар аударайық: *алдында, артында, жанында, қарсы*. Бұл сөздердің барлығын да жиі қолданылатын сөздердің қатарына жатқызуға болады. Оларды меңгеру арқылы оқушы белгілі бір мекенжайды түсіндіруді, заттың қай жерде тұрғанын немесе нысанның қайда орналасқанын сипаттауды үйренеді.

Алайда, ең жиі қолданылатын сөздерді оқушылардың тез үйреніп, толық есте сақтауы үшін оларды сөздік дәптерге жаздыртып, қайталау жеткіліксіз. Сондықтан оқушыны ойын басқа адамға толық жеткізуге дағдыландыру, басқа адамдардың сөзін жақсы түсінуге үйрету, басқаша айтқанда, білім алушының сөздік қорын молайтып, қазақ тілін оқушының қарым-қатынас құралына айналдыру мақсатында мына мәселелерге назар аударған жөн.

Біріншіден, Ә.Жүнісбектің «Қазақ тілді емес мектептерде тілдерді дамыта оқыту әдістері» атты әдістемелік құралында (Ә.Жүнісбек, Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, әдістемелік құрал, Астана, 2013 жыл) жазылғандай «бастауыш сынып оқушылары өздерінің физиологиялық және жас ерекшелігіне байланысты көбіне оқыған және істіген мағлұматына қарағанда, көрген нәрсесін жақсырақ есте сақтайды». Сол себепті мұғалім сабаққа дайындалу барысында көрнекі құралдарын дайындауға ерекше көңіл бөлгені жөн. Яғни, көрнекілік құралдары жаңа сөздерді балалардың тез жаттап алуына көмектесу мақсатында дайындалуы тиіс деп есептейміз.

Бұл жерде сабаққа жаңа сөздердің қатарында көрсетілген заттың өзін әкелуге немесе шағын макетін әзірлеуге; етістік сөздерді үйренер кезде сол іс әрекет бейнеленген суреттерді пайдалануға болады. Сондай-ақ, жаңа сөздерді үйрену кезінде мультимедиалық құралдарды, интерактивті тақтаны пайдалануға болады. Атап айтқанда, жаңа сөздерді фотосуреттер және дыбыстық немесе бейнежазбалар арқылы жеткізу ол сөздердің оқушының жадына берік орнығуына көмегін тигізеді.

Екіншіден, мұғалім жаңа тақырыпты өткен кезде сол тақырыптағы оқулықта берілген жаңа сөздермен ғана шектелмей, сол сала, бағыт немесе тақырыптың аясында жиі қолданылатын сөз тіркестерін де дайындағаны жөн. Бұл жерде ескеретін мәселе сөз тіркесінің саны мен құрылымы оқушының жас ерекшелігіне және қабылдау қабілетіне лайықты болуы шарт.

Дұрыс сөз тіркестерін іріктеп алуда оқытушының тәжірибесі мен шеберлігі үлкен рөл атқарады. Егер әзірленген сөз тіркесі баланың жасына лайықты емес, қабылдау мен айтуға ауыр болса, бұл әдіс керісінше сабақ барысын қиындатып жіберу қаупі бар. Дегенмен, жиі қолданылатын әрі айтуға жеңіл сөз тіркестерінің тізбесін дұрыс әзірлеген жағдайда бұл оқушының сөздік қорын молайтуға және ойын еркін жеткізіп үйренуіне негіз болады.

Оқушыға жаңа тақырып өткен кезде жекелеген сөздерді ғана емес, сонымен қатар жиі қолданылатын сөз тіркестерін де үйретудің маңызы неде? Өзге тілде білім беретін мектептің оқушыларының басым көпшілігі үшін қазақ тілі ана тілі немесе негізгі тілі болмауы мүмкін.

Сондықтан кейбір жағдайда балалар жекелеген жаңа сөздерді меңгергенімен, түбір сөздерге жалғау мен жұрнақты дұрыс жалғай алмауы, оқшау сөздері орынды қолдана алмау және соның салдарынан сөздерді өзара байланыстырып сөйлеуге қиналуы мүмкін. Мұның бәрін жеке-жеке түсіндіріп, орнықтыру қажет. Бірақ, бала кейде өз ойын еркін жеткізуді тез үйренгісі келеді. Ал, бұл мақсатқа жету үшін түрлі ережелерді ұсынсаңыз оның тіл үйренуге деген ынтасын төмендетіп алуыңыз да ықтимал.

Осы жағдайды ескере отырып, кейде күнделікті өмірде жиі қолданылатын өз тіліндегі фразаларын жекелеген сөздер түрінде емес, мағынасына қарай тұтастай аударып берген ұтымдырақ болуы мүмкін. Өз тілінде күнделікті қолданылатын сөздерді, жаттанды сөйлемдерді қазақ тілінде айтып үйренуі оқушының өзіне деген сенімін нығайтуға және тіл үйренуге деген құлшынысын қанаттандыра түсуге септігін тигізеді деген ойдамыз.

Үшіншіден, әр тақырып бойынша үйренген жаңа сөздер мен сөз тіркестерін оқушының жадында орнықтыра түсу үшін қосымша материалдар қолдануға болады. Атап айтқанда, сабақ барысында жаңа сөздер мен сөз тіркестерін қолдана отырып сөйлемдер, диалогтар мен қысқаша әңгімелер құрастыруға болады. Осы тұста рөлдерге бөліп оқу, жұптық жұмыс және топтық жұмыс секілді заманауи педагогикалық әдіс-тәсілдерді кеңінен қолданған абзал.

Қорыта айтқанда, өзге тілді мектептерде қазақ тілін оқытудағы басты талап – қазақша сөйлей білуге, жаза білуге үйрету. Міне, сондықтан да коммуникативтік қарым-қатынас бірінші орында тұрады да, грамматика екінші орында тұрады. Осыған орай қазақ

тілін игертуде бағытталған тіл дамыту жұмыстары болсын, жаттығулар болсын қазақша сөйлей білуге, өз ойын айта білуге бағытталуы қажет. Ал, бұл мақсатқа жету үшін, жоғарыда айтқанымыздай, мұғалім қазақ тілінің жиілік сөздігін басшылыққа алуы тиіс.

Осы орайда мына мәселелерді **ұсыныс ретінде** айтуға болады. Олар:

-білім саласындағы уәкілетті мемлекеттік органдар, ғылыми-зерттеу институттары мен әдістемелік орталықтар қазақ тілінің жиілік сөздіктерін толықтырып, жаңартып шығаруға назар аударуы керек. Бұл сөздіктер тек әліпбилік реті бойынша емес, тақырыптық аясы бойынша да топтастырылып шығарылса игі. Әзірленген жиілік сөздігі өзге тілде білім беретін мектептердің қазақ тілі пәнінің мұғалімдеріне қосымша материал ретінде таратылып берілгені жөн;

-жиілік сөздігін әзірлеу барысында қазақ тілінде жиі қолданылатын сөздерді әр сыныптың оқушыларының жас ерекшелігі мен қабылдау қабілетіне қарай топтастыруға назар аударған орынды. Әр сыныпта оқитын балалар білуі тиіс жиі қолданылатын сөздердің минимумы белгіленсе, өзге тілді мектептердегі қазақ тілін оқытудың нәтижелілігі артады;

-жиілік сөздігімен қатар, қазақ тіліндегі күнделікті өмірде, қоғамдық қарым-қатынаста жиі қолданылатын сөз тіркестерінің өзге тілді аудиторияға арналған жинақтарын әзірлеуге назар аударған жөн.

Сонымен өзге тілде оқытатын мектептердің оқушыларына қазақ тілін қолдану барысында жиіліктер сөздігі қағидасын қолдану арқылы мынадай мақсаттарға қол жеткізуге болады:

- 1) оқушының сөздік қорын байыту,
- 2) оларды сөздерді байланыстырып сөйлеуге үйрету,
- 3) грамматикалық тұлғада жүйелі сөйлеуге дағдыландыру,
- 4) өзге тілде оқытатын мектептердің оқушыларының қазақ тілінде сөйлеу мәдениетін қалыптастыру.

Әрине бұл әдістің нәтижелі болуы мұғалім мен оқушының іс-әрекетінің үйлесімді болуына, ықыласы мен жігеріне және белсенділігіне байланысты. Мұғалімнің білімі, тәжірибесі, сабақты ұйымдастыру шеберлігі, сабақ материалын сұрыптап ала білуі, оны оқушыға түсіндіре, жеткізе білуі сабақтың сапасына, нәтижесіне әсер ететіні сөзсіз.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. «Қазақ тілінің жиілік сөздігі» А.Қ. Жұбанов, А.ӘЖаңабекова, Б.Д. Карбозова, А.Қ.Қожахметова.
2. Жалпы білім берудегі жиілік сөздігінің негізінде қазақ тілін оқытудың методикасы «», - А.Фазылжанова. «Тілтаным» журналы, 2017 жыл, №4
3. «Жалпы білім берудегі қазақ тілінің жиілік сөздігі». Алматы 2016 ж
- 4.«Қазақ тілді емес мектептерде тілдерді дамыта оқыту әдістері» – Ә.Жүнісбек, әдістемелік құрал, Б.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, Астана, 2013 жыл

СӨЙЛЕУ ТІЛІ ЖӘНЕ СӨЗ МӘДЕНИЕТІ

Аширбекова Анар Бокеновна

КеАҚ «Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті»
Қарағанды, Қазақстан

Аннотация: Мақалада сөйлеу тілі мен сөз мәдениетінің ерекшеліктері мен айырмашылықтары жайында айтылады. Сөйлеуші өзінің сөзі арқылы өзіндік тұлға екенін таныта алады. Коммуникативтік мүдделілік, адресатқа икемделу, сөйлеушінің коммуникативтік аңдатпасын түсіну, сөз ситуациясына байланысты тілдік, тілдік емес қатаң талаптарды орындау диалогтің ойдағыдай болуының шарты болуы туралы жазылған.

Кілт сөз: Сөйлеу тілі, сөз мәдениеті, коммуникация, көзқарас, шығармашылық, құзіреттілік.

Сөйлеу тілінің нормалары грамматикада, сөздіктерде тіркелмейді, сондықтан сөйлеу тілі нормалары әдеби тілдің кодификацияланбаған нормасына жатады. Әдеби тілдің нормалары кодификацияланған стильдік тармақтарына сөйлеу тілі осы ерекшеліктерімен қарама-қарсы қойылады. Сөйлеу тілін қолдану кезінде жазбаша, яғни кітаби түрде сөйлеу сөз мәдениеті тұрғысынан дұрыс деп танылмайды. Сондықтан сөйлеу тіліне тән ерекшеліктерді жазба тілден айыра білу сөз мәдениетіне қойылар басты талаптың бірі. Сөйлеу тілі – әдеби тілдің бейресми жағдаятта қолданылатын, адресант пен адресаттың тікелей қатысуымен диалог түрінде жүзеге асатын ауызша түрдегі (спонтанды) машықты сөз. Осы сипатына байланысты сөйлеу тілін бейресми дискурс деп атауға болады.

Қарым-қатынастың бейресмилігі, ситуацияға тәуелділігі, машықтылығы (спонтанность) сөйлеушілердің әлеуметтік рөлі, психологиясы, эмоциялық күйі сөйлеу тілінің құралымдық сипатының күрделі екенін танытады.

Сөз субъектісі, яғни сөйлеуші өзін тұлға ретінде көрсетеді. Оның сөйлеген сөзінен белгілі бір этносқа, ұлтқа тән екені, мәдениет деңгейін дүниетанымдық ерекшелігін, этикалық және құндылықтар жөніндегі түсінігін байқатып тұрады. Сөйлеу тілі диалог формасында жүзеге асады. Диалогтің ойдағыдай болуы, ойдағыдай аяқталуы үшін қарым-қатынас жасауды қажетсіну негізгі шарттардың бірі. Бұл қажетсіну коммуникативтік мүдделілік деп аталады.

Коммуникативтік мүдделілік деңгейіндегі қатынаста диалогке қатысушылар арасында, олардың әлеуметтік мәртебесіне, әлеуметтік рөліне қарамастан, тепе-теңдік (паритеттілік) сақталады.

Ишара, ым, интонация, реплика, тон, дауыс тембрі арқылы өзара түсіністікке жол ашылып, тілдік қарым-қатынастың ойдағыдай болуына ықпал етеді. Тыңдаушы сөз мәніндегі тұспалды аңғаруы шарт, сөйлеушінің не аңғартқысы келетінін аңдауы керек. Сөйлеушінің коммуникативтік діттемін тыңдаушының аңғара білуі диалогтің ойдағыдай өтуін қамтамасыз етеді. Коммуникативтік интонациямәтінге, яғни вербалды деңгейге дейін, яғни сөз тыңдаушыға жеткенге дейін қалыптасады.

Әдетте тыңдаушы айтылып жатқан сөз ағымынан қалыспай, айтылған сөздің мәнін ой елегінен өткізіп үлгереді де, сөйлеушінің коммуникативтік тұспалын (интенциясын) “шешеді”. Бұл жерде тілдік, психологиялық, биологиялық, физиологиялық процестер асқан шапшандықпен қатарлас жүреді. Сөйлеу әрекеті теориясы бойынша әдетте а) логикалық құрылым мен тілдік құрылым толық сәйкес келмейді; ойдың сөзбен айтылмайтын құрылымдары бар; ә) мән-мағынаны айқын аңғартатын тәсілдер бар да, мән-

мағынаны айқын көрсетпейтін тәсілдер бар, тікелей аңғартатын тәсілдер бар да, тұспалмен аңғартатын тәсілдер бар.

Белгілі бір мән-мағынаны тұтас күйінде емес, ішінара білдіретін тұстар да сөйлеу тілі үшін қалыпты жағдай. Бұл тыңдаушы мен сөйлеушінің арасындағы күрделі қарым-қатынасты көрсетеді. Сөз тұспалын түсінуде ойға “қысым” түсетін кез осы тұста. Сөйлеу тілі осынысымен қызық, осынысымен ұтымды. Олай болмаған жағдайда сөйлеу тілі тым сұрқай, бір өңкей, тыңдаушыны мезі етіп, жалықтырар нәрсеге айналар еді. Шөлдеп кеттім, пысынап кеттім десе, күннің ыстықтығын білдіреді немесе күн ыстық екен дегені шөлдеп кеттім дегенді білдіреді. Күн тымырсық екен деген сөз жел соқпады дегенді, я болмаса салқын аяжайға бару керектігін аңғартады.

Коммуникативтік құзірет тілдік қарым-қатынастағы әлеуметтік мәдени нормаларды, және стереотиптерді білу дегенге саяды. Коммуникативтік құзіреті жоғары адам әртүрлі деңгейдегі бірліктердің мағынасы мен сол элементтердің өзара тіркескендегі мағынасын білумен бірге мәтін деңгейіндегі тіл қатудың әртүрлі формаларын қолдана алады. Белгілі бір оқиғаға өзінің бағасын шынайы түрде отырып, оған тыңдаушы тарапынан жауап реакция туғыза алады. Қарым-қатынасты интимдендірудің тілдік әдіс-тәсілдерін қолданудың ретін біледі.

Сөйлеушінің әртүрлі коммуникативтік ситуацияда қолданылатын тұрақты сөз орамдарын, мақал-мәтелдерді, мәтіндік клишелерді, прецедентті мәтіндерді т.б. білуінің мәні айрықша. Бұлар тілдің әлеуметтік нормаларын меңгерудің жоғарғы көрсеткіштері.

Тілдік қарым-қатынас ойдағыдай болу үшін сөйлеуші тыңдаушыға тек жалаң фактілерді ғана айтып қоймау керек, тек ақиқатты айту жеткіліксіз, сонымен бірге жанама ақпараттар беру қажет. Сөз ішіндегі, сөз арасында айтылатын бейнелі сөз әдемі әділ, жеңіл юмор, каламбур т.б. тыңдаушыны бей-жай қалдырмайды, тілдесушілердің өзара түсіністігіне жол ашатын жанама тәсілдерге жатады. Қарым-қатынастың тілдік дүниеліктердің қалыптасуына көп жағдайда тілдік емес факторлар ұйытқы болады. Тілдік емес факторлар көзқарас, әрекет, жай-күй, эмоция, білім, сенім т.б. мәнділіктерден тұрады. Осымен байланысты тілдік қарым-қатынастың ойдағыдай болуы немесе сәтсіз аяқталуы сөйлеушінің тек тілдік формаларды талдауына тәуелді емес. Коммуникацияның ойдағыдай өтуі лингвистикалық және лингвистикалық емес факторларға байланысты. Диалогтегі сәттілік пен сәтсіздік а) коммуниканттардың әлеуметтік-стереотиптік ерекшеліктеріне; ә) коммуниканттардың аялық біліміне, б) коммуниканттардың құзыретіндегі жақындыққа, я болмаса алшақтыққа; в) коммуниканттардың жыныс, жас, тұлғалық ерекшеліктеріне байланысты жайттарды ескеру/ескермеуден болуы ықтимал. Қарым-қатынастың тепе-теңдігі (паритеттілігі) сақталмаған жағдайда диалог ойдағыдай өрбімей қалады, өйткені сөйлеушілердің біреуі басым болады да тақырып тізгінін қолдан шығармайды. әріптеске сөз бермейтін үнемі өзі сөйлей беретін адам тыңдаушының қандай қабақ танытып отырғаны, дұрыс, не бұрыс түсініп отырғаны т.б. жағдаяттарға мән бермейді, сөйтіп сөйлеуші коммуникацияға қатысушының көңіл күйін аңғаруға қабілетсіздік танытады. Диалог сөздің өрбуіне, нәтижелі болуына кесірін тигізетін нәрсе – орынсыз ескерту жасау, сөзді орынсыз бұзу, орынсыз сұрау қою, орынсыз көп сөйлеу, айтылғанды орынсыз қайталау т.б. Мұндай «орынсыздықтар» тыңдаушымен есептесудің, қарым-қатынастағы ынтымақтастықты (кооперативность) бұзып, сөздің берекесін кетіреді.

Сөйлеушінің тілді білуі деңгейі тым төмен болған жағдайда тілдік қатынас сәтсіздікке ұшырауы мүмкін. Мұндайда сөйлеуші жергілікті сөздерді қолдануы мүмкін. Қайсыбір сөйлеушінің тыңдаушы біле білмейтін арнаулы терминдерді орынсыз қолдануы, сондай-ақ шетелдік сөздерді орынсыз жұмсауы диалогтің сәтті өтуіне кедергі жасайды. Стратегия кооперативті және бейкооперативті болып бөлінеді: бейкооперативті

стратегияның негізіне жанжал (конфликті), ұрыс-керіс, қорқыту-үркіту, алдау, өтірікке бару, тура жауаптан қашқақтау т.б. теріс құбылыстар, ал кооперативтік стратегияның негізіне сенім, ынтымақтастық, шынайылық, қайырымдылық т.б. тәрізді жағымды құбылыстар жатады. Сөз тактикасы, сөз стратегиясындағы амал-тәсілдердің орындалуын жүзеге асырады. Сөз тактикасы бағалау, ұнатпау, қуану, ренжу т.б. модальдық реңктерден тұрады. Мысалы, міндетіне алған нәрседен бас тарту стратегиясы қолынан келмейтіні, уақыт жоқтығы, тура жауаптан жалтару, кейінгі сілтеу, міндеттен бас тартатынан тікелей айту т.б.

Ақиқаттағы белгілі бір зат, құбылыс, оқиға әртүрлі айтылуы мүмкін. Ақиқаттағы белгілі бір мәнділікті тілдік амалдармен әртүрлі атауға болады. Мысалы, жұмысқа кешікпей келсе керек еді; әркім өз міндетін орындаса керек еді деген сөзді сен жұмысқа кешігіп келдің; сен өз міндетіңді орындаған жоқсың деп те айтуға болады. Бұдан ақиқаттағы белгілі бір мәнділік өзгерген жоқ, бірақ қарым-қатынас стратегиясы өзгерді. Біріншісінде сөйлеушінің стратегиясы кооперативті болса, екіншісінде бейкооперативті. Егер адресаттың тілдік құзыреті, сөз мәдениеті жоғары болса, диалогті әрі қарай жалғастыруға болатынын байқайды. Ал тіл құзыреті, сөз мәдениеті төмен адресат сөйлеушінің стратегиясын аңғара бермейді, сөз аяғы ушығуы мүмкін. Кешікпей келсе керек еді, міндетін орындаса керек еді дегендерді бейкооператив мазмұнда деп ұғады. Кооперативті сөз стратегиясында сөйлеуші адресаттың реакциясына қарап, бақылап отырады, егер оған ауырлау, қиындау тиетін болса, сөз тактикасын дереу өзгерте қояды. Мысалы, сен жұмысқа кешігіп келдің. Сәл-пәл кідірістен (паузадан) соң, – ыңғайсыз жағдайға қаласың ба дегенім ғой деп реттеуіш репликасымен жуып-шайып отырады. Сен өз міндетіңді орындаған жоқсың, ертең аттестациялауда қиын болар ме екен. Бұл айтылымның екінші бөлігі, адресатқа ауыр тиетін сөзді жеңілдетудің тактикасы. Мұндай тактика тілдегі әртүрлі реттеуіш құрылымдар арқылы жүзеге асып отырады.

Сөйлеу дискурсының ерекшелігі экспрессивті эффект тудыру арқылы адресаттың назарын өзіне аударып, қызықтырып отыру. Сөйлеушіні, оған тыңдаушының эмотивті реакциясы диалогтің дұрыс ахуалда өтіп жатқаныдығын көрсетеді. Тыңдаушы әсіресе тосын тәсілмен, бедерлі тілмен берілген ақпаратты ден қоя тыңдайды. Сондықтан сөйлеуші әртүрлі тілдік деңгейлердегі экспрессивті мағынадағы тілдік бірліктерді, троп, фигура тәрізді стильдік құралдарды қолдануға тырысады. Белгілі бір фактіні сөйлеуші образ арқылы жаңғыртады, жай сөзбен еш мәнерлі сөзбен береді, ал мұндай екінші реттегі тілдік бірліктер автордың көзқарасын, сезім-күйін, сөз сомдау мәнерін көрсетеді. Сөз қатынасындағы бұл жайтқа адресат та реплика арқылы, бейвербалды таңбалар арқылы қатысады. Адресат тарапынан болатын реплика-реакцияны байқай отырып, сөйлеуші сөз мәнерін жалғастыру немесе өзгерту жөнінде болжам жасай алады да сөздің құлақ күйін адресаттың ыңғайына қарай өзгертіп отырады. Сөйлеу тілі сөздің ұзына-бойына экспрессиялық өң беретін эмотивті тіл элементтеріне қазақ тілі аса бай. Ой-сезімінің объективтеніп, ақиқатқа айналуын әдетте сөз шығармашылығының бастамасы деуге болады. Сондықтан ой мен сезімді білдірудің эстетикалық мәні бар. Сөйлеу тілі күллі тілдік идиоматиканың бастау көзі, оккозионализм фразеологизмдердің шындалып шығар дүкені. Сөйлеу тілі дүкенінде әртүрлі деңгейдегі тілдік бірліктердің екінші мәрте аталымдарға айналу үрдісі үздіксіз болып жатады. Жазғыштар, осындағы мықтылар, жоғарыдағылар, атүстіндегілер, көкқағаз (доллар), желтоқсан ызғары, қаракөздер т.б. газет бағаналарындағы қолданыстар алдымен сөйлеу тілінде пайда болған екінші реттегі аталымдар.

Сөйлеу тілінде екінші реттегі аталымға жататын перифраз, аллюзия, гипербола, литота, градация, параллелизм, риторикалық сұрақ, эллипсис, анафора, антитеза, сияқты риторикалық фигуралар жиі кездеседі. Сөзге өң беретін, бедер беретін тілдік құралдарға

анафора, антитеза гипербола, литота, синонимдер тізбегі, градация, қайталау, эпитет, риторикалық сұрақ, метафора, метонимия, астарлы сөз, аллюзия, перифраза, субъективті модальдылық, қыстырма сөздер мен сөйлемдер т.б. жатады. Бұлар сөйлеу тіліне эстетикалық рең берудің стильдік құралдары. Ондай құралдар арқылы сөйлеуші белгілі бір ақпарат беруде өзінің тіл дербестігін таныта білуі, тілдесудің ойдағыдай өтуіне әсерін тигізетін эстетикалық факторлардың бірі болып табылады.

Сөйлеу мәтініндегі кейбір грамматикалық тұлғалардың мағынасы жалпы тілдік мағынасына сәйкес келе бермейді. Мысалы, Әке мен бала арасындағы мынадай диалогке назар аударыңыз: – Әкең саған жаны ашығандықтан айтып отыр. Мұндағы Әкең тұлғасы бірінші жақтың қызметін атқарып тұр. [Мен саған жаным ашығандықтан айтып отырмын]. Сөз тұлғасын өзгерту прагматикалық мақсаттан туып отыр. Сөйлеушінің «мен» демей «әкең» деуі балаға деген жақындықты баса көрсетеді де, әлеуметтік МЕНІН бейтараптайды.

Анасы баласына: Қарның ашып кетті ме? Апаң саған дәмдеп күріш басып береді [салыстырыңыз: мен саған дәмдеп күріш басып беремін]. Бірінші жақты екінші жақпен ауыстыру сөйлеу тілі прагматикасында іштарту, жақын тартуды баса көрсету мақсатында қолданылады.

Сөйлеуші өзінің сөзі арқылы өзіндік тұлға екенін таныта алады. Коммуникативтік мүдделілік, адресатқа икемделу, сөйлеушінің коммуникативтік дйттемін түсіну, сөз ситуациясына байланысты тілдік, тілдік емес қатаң талаптарды орындау диалогтің ойдағыдай болуының шарты.

Тілдік қарым-қатынастың ойдағыдай болуы – сөйлеушінің тілдік құзыретіне ғана емес, коммуникативтік құзыретіне де тәуелді. Коммуникативтік құзыретке мәдени-әлеуметтік нормаларды, сөз әдебіндегі ұлттық стереотиптерді білу, тілдік фактілерді коммуникативтік ситуацияға қарай орнымен жұмсай алу т.б. жатады.

Тілдесуде мәдени-әлеуметтік стереотиптерді білу, аялық білімнің жеткілікті деңгейдегі болуы, тыңдаушының аялық білімін ескеру т.б. жайттар тілдік қарым-қатынастың ойдағыдай өтуіне әсерін тигізеді.

Сөз этикасының нормаларын сақтау сөйлеушінің тыңдаушыға деген ілтипатын, ықыласын танытатын, диалогтің ойдағыдай аяқталуына септігін тигізетін қажетті алғышарттардың бірі.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Головин Б.Н. Основы культуры речи: Учеб. пособие. –М.: Высш. Школа, 1980. –335 с.
2. Скворцов Л.И. Теоретические основы культуры речи. М.: Наука, 1980. –252 с.
3. Речевое воздействие в сфере массовой коммуникации. – М.: Наука, 1990. –136 с.
4. Сүлейменова Э.Д. Понятие смысла в современной лингвистике. Алматы: Мектеп, 1989. – 160 с.
5. Хасанұлы Б. Тілдік қатынас негіздері. – Алматы: Қазақ мемлекеттік қыздар педагогика институты, 2006. – 86 б.

DEVELOPING EXPLORATORY READING SKILLS AS A MEANS OF INCREASING COMPREHENSION SPEED AT THE SENIOR LEVEL

Yegemberdi Nurila Saparalykyzy

Student of the Institute of Language and Literature of the
North Kazakhstan University named after M. Kozybayev

Academic advisor – O. A. Begman
Petropavlosk, Kazakhstan

Annotation: *The skill of exploratory reading is an important competency for high school students because it allows them to effectively and systematically locate as well as use information from a variety of sources. Developing exploratory reading skills in high school students requires constant practice, guidance, and support from teachers. The purpose of this article is to explore the development of exploratory reading skills as a means of increasing the speed of text comprehension in the older stage of learning. The object of the study is exploratory reading as one of the mechanisms to increase the speed of text comprehension. The subject of the study is the methods of development of exploratory reading at the senior stage of learning.*

Keywords: *exploratory reading, methods, speed of comprehension, text, senior phase, learning, development.*

Now searching reading is focused on reading certain literature and scholarly journals and newspapers. The goal is to quickly find certain data, facts, characteristics, indications, and numerical readings in the text. This type of reading is focused on finding specific information, so the speed of comprehension of the text is the basis of development. In this type of reading, the reader is aware that the information he or she is looking for is contained in the book or article in question. When reading a text, the reader turns to specific parts or sections of the text to find specific information of interest without analyzing the reading in detail. Reading through, as with exploratory reading, requires the ability to navigate the logical and semantic structure of the text and select the necessary information from it [1]. In a learning environment, exploratory reading acts more like an exercise, since the search for this or that information is usually carried out on the instructions of the teacher. Therefore, it is usually a companion component in the development of other types of reading.

Teaching exploratory reading should be built as a cognitive process. The specifics of reading as a speech activity is that it is used to solve cognitive tasks. Being always aimed at obtaining information, it can be characterized as a cognitive activity. The content of texts for reading becomes important. It basically predetermines whether or not students will treat reading as a way of acquiring information. Therefore, all texts should be of some interest to them. Teaching should be structured in such a way that reading is intellectually stimulating for students and is accompanied by problem solving [2]. In addition to easy texts, more difficult texts need to be read so that students are challenged in content and language, as the presence of challenges activates the work of thinking.

In addition, exploratory reading includes the ability to identify key words and phrases, search databases, the Internet, and other sources, and critically evaluate the results. The following are important aspects related to the development of high school students' searching reading skills:

- students need to be clear about their purpose for searching for information. This helps them narrow their focus and makes their search more effective;

- students should be able to identify key words and phrases related to their topic. This helps them formulate queries when searching for information and get more accurate and relevant results;

- students should be familiar with different types of information sources, such as electronic databases, library catalogs, electronic journals and web resources. They should be able to select the most appropriate sources for their work;

- students should develop the skills to critically evaluate information to determine its credibility, authority and relevance. This includes source analysis, fact-checking, assessing the quality of the research, etc;

- students should be able to organize and analyze the information they receive, highlight key ideas, draw conclusions, and apply their knowledge to their own work;

- students should understand the importance of citing and properly formatting information sources. This includes the ability to cite sources according to a particular style (e.g., GOST, APA, MLA) and to use the rules of academic honesty;

- the skill of exploratory reading promotes critical thinking in students. They should be able to analyze information, evaluate its accuracy, compare different points of view, and form their own opinions based on valid arguments;

- students should practice their exploratory reading on a regular basis through assignments and projects that require the use of a variety of information sources. As they practice, they will be able to improve their skills and become more proficient and effective at finding and using information;

- teachers should provide clear instructions and guidelines for students to develop searching reading skills. This may include explaining different search strategies, demonstrating the use of databases and search engines, teaching how to analyze and evaluate information, etc;

Thus, it is important to allow students to reflect on their searching readings and receive feedback from teachers and peers. This helps them recognize their strengths and weaknesses, improve their skills, and progress in the development of exploratory reading. In order to teach this type of reading, instructional texts should be designed in a special way. The title of the text abbreviates the main information of the text. The title usually contains words that occur as well as belonging to the same semantic field [3]. Making connections between them leads to determining the main meaning, which facilitates semantic orientation in the text. The presence of illustrative material (pictures, charts, graphs) allows students to better absorb what they read. The presence of samples, key words, highlighted in a special font, helps to find important information and separate it from the secondary information.

Thus, the development of searching reading skills can be an effective means to increase students' comprehension speed. The following are methods that can help with this process:

1. Pre-planning and goal setting. Before students begin reading, they should clearly identify their reading goal and determine what information they are looking for. This will help them establish focus and direct their attention to key aspects of the text.

2. Scanning and browsing. Students should be able to quickly review text by examining headings, subheadings, keywords, highlighted phrases, graphs, tables, etc. This will help them gain an overview of the structure and content of the text and determine its relevance to their reading goal more quickly.

3. Use of table of contents and annotations. When working with books and scholarly articles, students can look at the table of contents and annotations to quickly assess which sections or parts of the text are most relevant to their reading goal. This will help them focus on the most important parts of the text.

4. Using key words and phrases. Students can use keywords and phrases related to their topic to find the information they need more quickly and accurately. They can focus on finding

and recognizing these key elements in the text, which will help them save time and increase comprehension speed.

5. Developing parallel reading skills. Parallel reading is a way of reading multiple texts or parts of texts at the same time. Students can use this method to compare and contrast different sources of information or to retrieve relevant information from multiple sources at the same time. This can help them comprehend the context more quickly and gain a fuller understanding.

6. Gradually increase the complexity of texts. Students can start by reading simpler and shorter texts, gradually moving on to more complex and longer material. This will help them develop their skills, increasing their reading and comprehension speed over time.

7. Regular practice of speed reading. Students can practice speed reading by setting a time in which they must read and understand a certain amount of material. They can use techniques such as turning pages with a gradual increase in reading speed, reading each word in a line without subconsciously saying it, etc. Regular practice of such exercises will help students improve their ability to process information quickly and improve their overall reading speed.

8. Feedback and self-assessment. Students can receive feedback from teacher or peers on their reading speed and comprehension. They can also self-assess their progress and set their own goals for improvement. This will help them track their progress and stay motivated.

9. Using technology tools. Students can use a variety of technology tools, such as speed reading or speed reading apps, to practice and improve their reading speed. These tools can offer specific exercises and drills as well as track and analyze student progress.

10. Reading Variation. Students can read a variety of text types and genres, including scholarly articles, news articles, literature, etc. The variety of materials will help them develop their searching reading skills and adapt to different styles and structures of texts.

Developing exploratory reading skills and increasing text comprehension speed requires practice, patience and effort, and constant exercise. Here is an example of an exercise for the development of exploratory reading skills in high school:

Topic: climate change and its effects on ecosystems.

The aim of the exercise is to improve exploratory reading skills, increase comprehension speed, and develop the ability to find and analyze information about the effects of climate change on ecosystems.

Steps to follow:

- find an article or study related to the effects of climate change on ecosystems. You can use scientific journals, online resources, organizational reports, and other reliable sources;
- open your text and read the title, abstract or introduction. Try to understand the main idea and purpose of the study;
- read the headings of the sections of the article and scan the text for key words and phrases related to the effects of climate change on ecosystems. Pay attention to highlighted facts, statistics, examples, and arguments;
- create a list of questions based on the information you read;
- proceed to read the text more carefully. Try to find answers to your questions using the information in the text. Write down key facts and key conclusions;
- analyze the information you found and formulate your own conclusions and summaries about the effects of climate change on ecosystems;
- check your answers to the questions by comparing them to the text. Check that your interpretation of the information is correct and that your conclusions are consistent with those of the authors of the article.

Thus, developing exploratory reading skills allows us to gain valuable information about the effects of climate change on ecosystems and use it to make informed decisions and actions toward a sustainable future. A fairly common rational technique for working with printed

information is to read large volumes of texts in order to extract the meaningful information expected in advance: thoughts or facts that support some thoughts [4]. The more experienced the reader becomes, the more often the need for searching reading appears. This relationship is explained by the fact that the experienced reader expands more and more the range of literature he or she reads, expands his or her professional reading plans more and more, and uses his or her reading capabilities more and more. And all of this poses an increasing number of questions and, accordingly, requires more and more answers that can be found by working through large volumes of literature. There are generally three requirements for exploratory reading:

- accurate formulation of the search assignment;
- conducting a quick search for the desired information;
- finding information from the text or stating the absence of it in the text [5].

Accuracy of formulation comes with experience in doing exploratory reading. Quickness will come from a trained sense of reasonable hurry. Only painstaking practice can guarantee this. Mastering the skill will allow students to become more independent and competent information users, which is important for their academic and professional development.

The development of exploratory reading skills is an important aspect of senior-level instruction because it allows students to increase their speed of comprehension and to use information from a variety of sources effectively. The skill of exploratory reading provides students with the tools to quickly and systematically find relevant information, as well as to critically analyze and apply it to academic and practical activities.

Finally, the development of exploratory reading skills in high school plays a key role in increasing students' speed of comprehension and effective use of information. These skills help students become active and critical readers who are able to quickly locate, analyze, and use information from multiple sources. Not only do they facilitate learning, they are an important tool for students' personal and professional development.

REFERENCES:

1. Dustin P., David T.L. Exploratory Reading Groups: A Scalable Approach to Creative, Relational, and Student-Driven Exploration in CS Education // Proceedings of the 52nd ACM Technical Symposium on Computer Science Education. – 2021. - 837–843.
2. Albeckay E. Developing Exploratory Reading Skills through Critical Reading Programme amongst Undergraduate EFL Students in Libya // Procedia - Social and Behavioral Sciences. – 2014. –2(3). - 175-181.
- 3.Noortyani R. An Exploratory Study on Students' Reading Interest Development through Independent Reading-Retelling Activity // Arab World English Journal. – 2019. - 9. - 108-117.
4. Sohlberg M., Piper G., Fickas S. An Exploratory Study of Reading Comprehension in College Students After Acquired Brain Injury. American journal of speech-language pathology // American Speech-Language-Hearing Association. – 2015. – 24(10).
- 5.Noortyani, R. An Exploratory Study on Students' Reading Interest Development Through Independent Reading-Retelling Activity // AWEJ. – 2018. –9(2).

МЕДИЦИНА САЛАСЫНДА МЕМЛЕКЕТТІК ТІЛДІ ОҚЫТУДА
ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІСТЕРДІ ПАЙДАЛАНУ

Молдашева Лиза Жұмабайқызы, Утаргалиева Шұға Шаденқызы,
Қожабекова Жұлдыз Қазиханқызы, Сәбитбекова Майраш Мұратқызы

Марат Оспанов атындағы Батыс Қазақстан медицина университеті
тілдер кафедрасының оқытушылары
Ақтөбе, Қазақстан

Аннотация: Медициналық білім беру жүйесін реформалау нәтижесінде оқытудың заманауи әдістерін қолданып, бәсекеге қабілетті маманды даярлау бүгінгі күннің басты талабы. Осы орайда медициналық жоғары оқу орындарында мемлекеттік тілді меңгертуде инновациялық әдістерді қолдану тиімділігі тәжірибе жүзінде расталып отыр.

Тірек сөздер: медицина саласы, мемлекеттік тіл, инновациялық әдістер, заманауи технологиялар

Қазіргі жахандану дәуірі дедік, айналадағы елдер озық тәжірибе, озат білімімен алға шығып жатқан заманда жан-жақты дамыған, бәсекеге қабілетті, өзіне сенімді, еліміздің әлеуметтік-экономикалық әлеуетін көтеруге үлес қоса алатын білікті маман дайындауды қоғамның өзі талап етіп отыр. Сол себепті Қазақстанда да білім саласында оқытудың ескі мазмұнының орнын жаңасы басуда. Орта және жоғары оқу орындары оқытушылары үшін дәстүрлі сабақ мотивінен шығып, жаңа заманауи технологияларды қолдану білім алушыға оқу қызметінің субъектісі ретінде өзін-өзі танытуға, өзін-өзі дамытуға ұмтылатын дамушы тұлға ретінде бағытталған. Бұл тұлғалық бағытталған өзара әрекеттің субъектісі – білім алушы мен оқытушы моделі. Осы орайда «білекке сенген заманда ешкімге есе бермеген қазақ білімге сенген заманда да» (Абылай хан) өзгелерден оқ бойы озық шығуы үшін жоғары білім мен ғылым саласын барынша дамытуды көздеу керек.

Оқытудың инновациялық технологияларын енгізу, халықаралық ғаламдық коммуникациялық байланысқа шығу, білім беруді ақпараттандыру – қазіргі білім беру жүйесінің өзекті мәселелері. Оқытуда заманауи инновациялық технологияларды қолдану – заман талабы.

Ақпараттық технологияларды қолданудың қос бағыты бар:

- Ақпараттық технологиялар білім, білік, дағдыны игеру үшін қажетті ресурс болып, білім алушылардың саналы тәрбие, сапалы білім алуына жағдай жасайды.
- Ақпараттық технологиялар оқу-тәрбие үрдісін қамтамасыз етеді. Ақпараттық және педагогикалық технологиялар негізінде оқытушының рөлін түбегейлі өзгертуге мүмкіндік туды, оқытушы тек қана білім беруші емес, сонымен қатар студенттің өзіндік шығармашылық жұмысының жетекшісі және бағыт берушісі болып анықталады [1;108].

Медициналық оқу орны студенттеріне қазақ тілі сабақтарында ойын элементтерін пайдалану – сабақтың формалары мен әдістерін жетілдіру жолындағы ізденістердің маңызды бір бөлшегі, әрі тиімді құралы болып табылады. Ойын элементтерін оқу үдерісін пысықтау, жаңа тақырыпты қорытындылау кезеңдерінде, қайталау сабақтарында пайдаланған өте тиімді. Ойын элементтерінің материалдары сабақтың тақырыбы мен мазмұнына сәйкес таңдалынып алынса, оның берер пайдасы мен танымдық, тәрбиелік маңызын күшейте түсері анық. Оны тиімді қолдану мен іске асыру сабақтың әсерлігін, тартымдылығын дамытып, білім алушылардың тіл үйренуге деген қызығушылықтарын

арттырады, студенттің өзін-өзі тануына, өзіндік «менін» қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Білім берудегі инновациялық әдістер мен заманауи ақпараттық технологиялардың негізгі мақсаттары мен міндеттеріне тоқталып өтейік:

- Сабақтарды жаңаша ұйымдастыру. Дәстүрлі сабақ моделінен шығып, студентті қызықтыра отырып, шығармашыл ойлау қабілетін дамытып, деңгейлеп, сергітіп, біліктілігін арттыру, теорияны меңгертіп қана қоймай тәжірибе жүзінде үйренгенін қолдануға дағдыландыру.
- Оқытушының рөлі мен қызметінің артуына жағдай жасау. Оқытушы бұрынғыдай түсіндіруші, баяндаушы моделінен шығып, бағыт беруші, кеңес беруші, қажет жерінде сыншы, қажет жерінде мақтаушы, коммуникатордан гөрі бақылаушы қызметін атқарады.
- Теориялық, ғылыми-педагогикалық және психологиялық зерттеулерге сүйене отырып, білім алушылардың құзыреттілігін қалыптастыру.
- Тіл үйренуші білім алушының ойлау қабілеттерін арттырып, ақпараттық технологиялар негізінде ізденушілігін, шығармашылығын дамыту.
- Шынайы дерек көздерінен мәліметтерді жинақтау арқылы ізгілікке, елжандылыққа, саналылыққа, адамгершілікке, имандылыққа, еңбексүйгіштікке тәрбиелеу. Бұқаралық ақпарат құралдарына шолу, әлеуметтік желілерде белсенділік таныту, танымдық, тарихи, әдеби жазбаларен танысу арқылы ойлау қабілетін дамыту.
- Тіл үйренушінің қазақ тілін білу деңгейіне (A1,A2,B1,B2), қабылдау қабілетіне және жас ерекшелігіне қарай қолдану.

Оқытудың заманауи технологияларын қолдану арқылы қазақ тілі сабақтарын жаңаша ұйымдастыру дегеніміз - оқытушының рөлі мен қызметінің артуына жағдай жасау, білім алушының тек тыңдаушы немесе үйренуші ғана емес, өзін-өзі дамытатын шығармашыл тұлға ретінде қалыптастыру, теориялық, ғылыми-педагогикалық және психологиялық зерттеулерге сүйене отырып, тыңдаушылардың құзіреттілігін қалыптастыру, ақпараттық технологиялар мен инновациялық оқыту әдістері арқылы студенттерді ізгілікке, елжандылыққа, саналылыққа, жауапкершілікке, адамгершілікке, имандылыққа, шығармашылыққа, еңбексүйгіштікке тәрбиелеу. Теориялық білімді меңгерту мен жаңғырту және жаңа жағдайға іс жүзінде лайықтап қолдануға үйреткенде тіл үйренушілердің алған білімі мен біліктілігі шынайы да нақтылы көрініс табады. Осындай бағытпен қалыптасқан білім мен біліктіліктің танымдық та, шығармашылық та маңызы зор. Сабақты түрлендіріп, білім алушыларды шығармашылыққа бейімдеуде өзім қазақ тілі маманы ретінде ақпараттық технологияларды, яғни компьютер, интерактивті тақтамен жұмыс, мультимедиалық көрініспен, жаңаша тапсырмаларды пайдалану арқылы өткізуді дәтүрге айналдырдым. Білім алушы студенттермен бірге БАҚ, танымдық, кәсіби журналдар, әлем әдебиеттері мен мәдениетіндегі, медицинасындағы соңғы жаңалықтарға шолу жасап отыруды өз практикама енгіздім. Себебі шығармашыл тұлғаны тәрбиелеу үшін оқыту мен тәрбиелеудің ой елегінен өткен әдістерін жаңашыл педагогтардың тапқан әдістемелерін біліп қана қою жеткіліксіз, оны әркім өз мүмкіндігінше күнделікті сабақта пайдалану қажет. Сонда ғана, сабақ нәтижелі, студент шығармашыл болып білім сапасы арта түседі. Осы орайда Қытай даналығы ойға оралады: «Айтсаң ұмытып кетемін, көрсетсең-есте сақтаймын, ал өзіме істеуге берсең –мен бәрін түсінемін». Сондықтан да, тіл үйренушінің немесе білім алушының белсенділігін арттырып, білім сапасын көтеретін, шығармашыл еркін ойлауға үйрететін инновациялық әдіс-тәсілдер болып табылады.

Заманауи технологиялардың педагогикалық негізгі принциптері:

- Білім алушыға ізгілік тұрғысынан қарау;

- Білім мен тәрбие бірлігі;
- Білім алушының танымдық санасын қалыптастыру және дамыту;
- Студентке өз бетімен әрекеттені әдістерін меңгерту;
- Білім алушының шығармашылық икемділігін дамыту;
- Білім беру үдерісін білім алушының сезінуі.

Оқушыны шығармашылық іс-әрекетке бейімдейтін, ақыл-ой өрісін дамытатын құрал-технология. Мысалы, қазақ тілігі технология әдісімен оқытуда орындалатын тапсырмалар мен жаттығулар оқушының ойлауын дамытатын, есте сақтау қабілетін арттыратын болу тиіс. Бұл орайда деңгейлік тапсырмалардың атқаратын қызметі зор. Деңгейлік тапсырмалардың мақсаты- білім алушыға жеңілден қиынға, қарапайымнан – күрделіге қарай сатылы түрде орындалатын жұмыстар жүйесін ұсына отырып, оқушыны ізденушілікке, шығармашылыққа баулу.

Қазіргі заманауи технологиялар білім алушының теориялық білімін нығайтып, оларды өздігінен іздендіре отырып, шығармашылық жұмысқа жетелейтін деңгейлік тапсырмалар арқылы беріледі [2, 226].

Қазіргі орыс топтарына оқытылатын қазақ тілі пәні «Дамыта оқыту технологиясы» негізінде жасалған. Бұл технология білім алушының жасырын, тіпті тым тереңде жатқан қабілеттерінің ашылуына, өздігінен шығармашылық жұмыспен шұғылдануына мүмкіндік жасайды. Бүгінгі күннің талабына сай инновациялық әдістер мен ақпараттық компьютерлік технологияларды қолдану, оқу үрдісінде түрлі деңгейлік тапсырмалар жүйесін әзірлеу, оқыту бағдарламалары, оқушы мен мұғалімге арналған зертханалық-практикалық және мәдени практикалық жұмыстар жеке тұлғаның сапасын қалыптастыруға септігін тигізетіні белгілі. Осыған орай сабақ беру үрдісінде инновациялық әдістер оқытудың интерактивті оқыту моделі болып табылады.

Инновациялық әдістер-оқытудың интерактивті оқыту модулі. Интерактивті әдістерге анкета, топпен жұмыс, миға шабуыл, рөлдік ойындар, блиц-сұрақтар сын тұрғысынан ойлау, викториналар, мини зерттеулер, кесте, проблемалық шығарма әдістері, презентациялар, пікірталастар, кейсстадийлер, іскерлік ойындар т.б жатады.

Заманауи ақпараттық технология мен инновациялық әдістерді оқыту-тәрбие үрдісінде пайдалану арқылы біз білім алушыны неге үйрете аламыз?

- Өз бетімен ойлауға. Орыс топтарында оқитын қазақ тілін үйренушілерге қазақ тілінде өз бетімен ойлауға жету – үлкен табыс.
- Жаңа шешімдер табуға баулу. Білім алушыны жауапкершілікке, шешім қабылдауға дағдыландырамыз.
- Ұжымдық өмір сүруге. Командалық оқыту әдістері арқылы «біріміз бәріміз үшін» деген ұранмен бар ынта-ықласын команданың жеңісі үшін сарп етуге қалыптастырамыз.
- Шыдамды болуға. Өз пікірін айту кезінде, дәлелдеу кезінде төзімділік танытуға баулимыз.
- Өзгелердің көзқарас пікірлерін тыңдай білуге. Өзі пікір білдіре алуға және замандастарының пікірлеріне құрметпен қарауға үйретеміз.
- Өзінің жеке болашағын жасақтауға. Өзіндік менін қалыптастыра отырып, өз әрекеттерін өзектендіруге тәрбиелей аламыз.
- Өз бетімен білім алуға. Шығармашыл дамуға, тыңдаушы ғана емес жасаушы, дамытушы болуға тәрбиелеу.

Соңғы жылдары оқытудың жаңа технологиялары білім беру саласында кеңінен қолданылып келеді. Олардың ішінде отандық әдіскер ғалымдар жасақтаған «Модульдік оқыту технологиясы» (М.Жанпейісова), «Деңгейлеп оқыту технологиясы» (Ж.Қараев), қазақ тілі мен әдебиеті сабақтарына арналған «Сатылай кешенді талдау» (Н.Оразақынова), «Сын тұрғысынан ойлау» т.б. технологиялары оқытушылардың қызығушылығын

арттырып, оқу үдерістеріне кеңінен ендірілуде. Мұндай әдіс – тәсілдер мен оқытудың жаңа технологиялары туралы арнайы еңбектер мен ғылыми – әдістемелік тұрғыдан баяндайтын құралдар, түрлі курстар мен білім сатысы оқулары арқылы мұғалімдердің әдіскерлік шеберліктерін ұштауларына мүмкіндіктер мол. Сондықтан түпкі нәтижені таңдаудың, оны мақсатқа сай ұйымдастыра білудің маңызы зор. Оқыту әдістерінің кез келген түрін белсенді әрекетке айналдыру – мұғалімнің әдіскерлік шеберлігі мен шығармашылық ізденісіне байланысты болмақ. Оқыту әрекетінде жеке, топтық, ұжымдық жұмыстарды оқу мазмұны мен мақсатқа сәйкес, үйлесімді түрде жүргізудің қажеттілігі осыдан туындайды [4].

Қазіргі оқыту барысында қолданылып жүрген көптеген технологиялар жеке тұлғаның жетілуіне, оқытудың тиімділігінің негізін құруға бағытталған.

Өз практикада қолданып, білім алушыларды шығармашылыққа бейімдеуде жаңа әрі пайдалы ізденістердің бірі қазақ тілі сабағында қолданылып жүрген– «Оқу мен жазу арқылы сын тұрғысынан ойлау» технологиясы. Бұл технология 18 елдің тәжірибесіне енгізілген. Бұл технология білім алушылардың сабаққа деген қызығушылығын арттырады, ойлау белсенділігін, тапқырлығын, өзіне деген сенімділігін, іскерлік дағдысын қалыптастырады. Сыни тұрғысынан ойлау технологиясы бойынша сабақ құрылымы қызығушылықты ояту, мағынаны ажырату, ой толғаныс кезеңдерінен тұрып, әр кезеңдегі тәрбиелік және оқу мақсаттары әр түрлі стратегияларды қолдана отырып, алға мақсат қою, мәселені зерттеу, жауап іздеу, студенттердің өз ойларын ашық айта білуге тәрбиелейді [3;23].

Жалпы айтқанда, «Оқу мен жазуды сын тұрғысынан ойлау» стратегиясы сабақты жоспарлауда өте тиімді. Сын тұрғысынан ойлау әдісі оқушының еркін сөйлеуіне, өз пікірін айтуға, достарының ойын тыңдауға, жағдаяттарды шешу жолдарын іздей отырып, қиындықты шешуге бағытталған бағдарлама. Сыни тұрғыдан ойлау дегеніміз- ой қозғай отырып, оқушының өз ойымен өзгелердің ойына сыни қарап, естіген -білгенін талдап салыстырып, білмегенін өзі зерттеп, дәлелдеп, өз бетімен және бірлесіп шығармашылық жұмыс жасау[4].

Білім алушыға білім, білік, дағдыларын игертіп қана қоймай, қабылдауын, ойлауын, қиялын, сезімдерін, яғни жан-жақты, шығармашыл, өз бетімен жұмыс жасай білетін, бәсекеге қабілетті жеке тұлғаны дамыту үшін инновациялық әдістер мен оқытудың ақпараттық технологияларын пайдаланудың маңызы өте зор.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қалиева Г. Жаңа технологиялардың тиімділігі //Қазақстан мектебі журналы, 2010. - № 2.
2. Бұзаубақова К.Ж. «Жаңа педагогикалық технологиялар» - Тараз, 2003.
3. «Қазақ тілі» ғылыми-әдістемелік журналы, 2012. - №3.
4. Садуова Ж.Н. Жаңа педагогикалық технологиялар арқылы болашақ мұғалімдердің кәсіби бағыттылығын қалыптастыру //«Қазақ тілі мен әдебиеті» журналы, 2012.
5. Петров А.В. «Ойын әрекеті арқылы белсенділікке баулу». 2001.
6. Әлімов А. Интербелсенді әдістерді жоғарғы оқу орындарында қолдану. Алматы, 2009.

УДК 811.512.122'42

АДРЕСАНТТЫҚ ҚАТЫСЫНА ҚАРАЙ ОЙТАЛҚЫНЫҢ КЛАССИФИКАЦИЯСЫ ТУРАЛЫ

Журсиналина Гулжанат Құрмашевна

А.Байтұрсынов атындағы ҚӨУ, филология ғылымдарының кандидаты, практикалық лингвистика кафедрасының меңгерушісі м.а.
Қостанай, Қазақстан

Түйін: Мақалада ойталқының адресанттық қатысына қарай классификация жасалуы баяндалады.

Қазақ ұғымындағы «Сөз жібек жіп, жыр кесте» сөзінің ғылыми баламасы мәтін деуге болады. Сөзден мәтін құрау жіппен кесте тігу үдерісімен өте ұқсас өнер. Кесте тігу өнері мен мәтін құрау өнерінің жасалу тетіктері де бір-біріне өте жақын. Екеуі де адамның өзін-өзі тануы, танытуы барысында пайда болатын шығармашылық туынды, адам танымының материалданған көрінісі, жемісі. Мұндай метафораланған балама анықтаманың негізінде халықтың әрі көркем, әрі ғылыми танымы жатыр. Жалпы ақиқатында, «мәтін» сөзі латын тілінде де «кесте, өрнек» деген мағынаны білдіреді. Кестені аяқталған композицияға айналдыру үшін оны құрайтын бөлшектердің арасында байланыс, қатынас орнатып, тұтастыққа біріктіру қажет болады. Міне осы орайдағы ойталқы мәтіні құрамында оның қызметін фонетикалық, лексикалық, грамматикалық және синтаксистік-стилистикалық мәтін түзуші құралдар атқаратындығы аян.

Көркем мәтінде «ойталқы» типіндегі үзінділерді талдау барысында оларды ажырату үшін адресанттық қатыс факторы маңызды рөл атқаратынын көрсетті. Осыған байланысты мәтіндегі барлық ойталқыларды үш топқа сараладық:

а) автор сөзі арқылы берілгендер; ә) кейіпкер(кейіпкерлер) сөзімен берілгендер; б) автор мен кейіпкер сөзінің жымдасуы арқылы берілгендер (көпүнді, қосүнді). Авторлық ойталқыға шығарма авторының немесе баяндаушысының 1-немесе 3 жақта, сонымен бірге басты немесе екінші қатардағы әрекет етуші баяндаушыға тән ойталқылары жатады: «...Қартқожса соны ойлап келе жатқанда, тау арасына кіріп кетті. Көш артта қала берді... Әлден уақытта ауылдарының адыры да көрінді. Қартқожса бала күнінде анау қойтастан жуа теруші еді. Өне бір қуыста, бұзауды таба алмай шаршап отырып, ұйықтап қалушы еді. Міне бір сайда жұт жылы күрек ариушы еді. Анау беткейде көтерем ала сиыр тұра алмай, соқтығып өліп еді. Бәрі де танымал, бәрі де өткен күндердің ащы-тұщысын есіне түсіріп, ойын әлде қайда сүйреп әкетті. Ауылы да, үйі де, әжесі де есінен шығып кетті. Шыққан жоқ-ау араласып, арасында қалды. Төбе де, тау да, тезек те, өлке де, жазық та, қыр да – бәрі де әжесі сияқтанып кетті. Аулының қарасы көрінгенде ғана Қартқожса әжесін тауып алды.

– Әжемнің жүрегі қандай жарылар екен! Көзінен жасы ағып... ойбай-ау, ағатайым жоқ екен-ау! Көзіне мөлтілдеген жас келді. Жасын тыя алмай, ауылдың бәрі бұлдырап көрініп, үйіне жетті»(Ж.А.).

Мұнда кейіпкерлік ойталқы, содан соң авторлық ойталқы соңында кейіпкерлік және авторлық ойталқы болып қортындыланады. «Мені екі баламнан, малымнан, неше жылдай үйренген, бауыр басқан жерімнен айырып неге сатып алдың? Сондағы түрің мына бұрыл сақалың ба?» дегендей, Өрік оқты көзімен ақсақалға бір-екі қарап қойды. Ол қарасы қасындағы қатындарға ұнамады: «Шіркіннің көзқарасы қалай жаман еді! Кісі отырғанда қарамай-ақ, иба қылса қайтетін еді?» – деп ойласты (Ж.А.). Лингвистикалық

әдебиеттерде қатысымдық сөйлеу қызметі тек монологтық құрылыс болып табылады деген пікір бар [1,516] [2,1246] [3, 28 б.]. Алайда, біз М. Брандестің диалог мәтіндердің ішкі бірлігі принципі бойынша монологтық сөз (баяндау, суреттеу, ойталқы) сияқты композициялық сөйлеу негіздеріне ие деген көзқарасын бөлісеміз [4,90 б.]. Осыған байланысты кейіпкерлік айтылған ойталқылардың өзін: **ойталқы - монолог** және **ойталқы – диалог** деп бөлдік. 1) Өзара талқылау қажеттілігі және мүмкіндігі түрлендірілген топтың диалог-ойталқысын қарастырайық: ...Қарқындары басылған соң қатындар тарай бастады. Төрт-бес еркек, бірді-екілі қатын қалды. Үйлеріне қайтқан қатындар жаңа бәйбішені сынай сөйлесіп бара жатты.

Біреуі: – Кәпірдің тікірейген көзі жаман екен, оңдырмас, – деді.

Енді бірі: – Еріні қаймыжықтай екен, сөзге сойқан шығар, – деп.

Тағы бірі: – Қабағы қайрақтай боп, танауы делдиіп тұр екен, дәу де болса көкайыл, долы шығар, – десті. Бәйбіше марқұмға салыстырғанда:

– Қайдағы ... Басқан ізінен садаға кетсін, – десті. «Балаларға қалай болар екен?»

деген сұрауға: – Әй, мынау шеше болып жарытпас, қатыгез тұсақша бедірейіп тұр екен, – десті (Ж.А.).

Бір сөз шығып кете ме деп, Қарақұл тықыршып өліп барады. Итбайдың ашуы қатынында.

Серғазы ішінен Ғайшаға жаны ашып: «Осының жақсы ат, жаман атына бекер кіріскен екем», - деп отырды.

Ертеңіне құда түскеннен кейін, Әбіш Итбайды шақырып кетті. Құда кетіп, үй босағасын, Итбай Ақсұлуға дамыл беруді қойды. Айтатын сөзінің көбі:

- Ғайшажанға сенің жаның ашығанда, менің жаным ашымай ма? Бара бәйбіше болатын орын емес пе, арман не!

Ақсұлу кекетіп:

- Мақсатыңа жеттің ғой, мазамды алма- деп теріс қарап жүре беруші еді. Итбай Тұрлықұлға құда тусіп, мал алуға даярлана бастады. Қарақұлды киетін киім, жегетін шана, ат сұрауға жұмсап дамыл бермеді. Құдаға кімді апарып, кімді қоюдың өзі бір сүре болды. Амантай, Жамантай болып жеті-сегіз кісі елден шықты (Ж.А.).

Екінші фрагментте кейіпкердің ішкі монологының өзіндік емес - тура сөзге ауысуынан полифония пайда болды.(АС+ІМ+ӨЕТС+ІС+ІС→АС):

Серғазыға қаншама жүр десе де, құдалыққа бармай қалды. Көңілі өсіп, тебесі көкке жеткендей боп келе жатып Итбайдың ойлайтыны: «Тұрлықұл, Итбай, құда, мал, мал...» Үйде оңаша қалғасын Ақсұлу Ғайшаға әнеугүні не себепті шіріген жұмыртқасың дегенінің мәнісін айтып: «Қарағым, шалға барып қалай адам боласың...»-деп өксіп жылап отырды. (С.К.)

Кейіпкердің өзіндік емес –тура сөзінің және автор сөзінің қорытынды ретінде үйлесуі үшінші фрагменттің полифониялық негізін құрайды.

(ӨЕТС+АС=қорытынды):

.....Амантайдың аузына құм құйылғансын, Итбай бір қызарып, бір қуарып, қысылғанынан тершіп, терлеп Ақсұлуды ұрсып, боқтап: (АС)

«Сен иттен ақыл сұраған кісі бар ма?» КСІ—деп үйден қуып шықты. (АС) Ақсұлу ұзын бойлы, аққұба, сабыр иесі, ақылды адам еді, бұл арада қарсыласқанмен еш нәрсе шықпайтынын білді де, үйден шығып кетті.... (С.К.) (АС)=қорытындылайды.

Көп үнді болып келетін ойталқыларды талдай отырып, келесі құрылым типтерін айқындадық:

ӨЕТС↔ІМ;

ӨЕТС+АС=қорытынды;

AC+IM+ ØETS+IM→AC

IM→ ØETS +A C S KC =қорытынды;

IM→Ауд;

AC→ ØETS;

IM→AC ØETS +AC=қорытынды;

AC(1жақта) → ØETS →IM;

ØETS →AC→ ØETS +KC+ ØETS,

KC1+AC+KC2=цитата + KC1;

KC1→IM+KC2+AC= қорытынды.

Бір сөйлеушінің айтылған сөзі ішкі сөзге ауысатын және автор сөзі қорытынды ретінде айтылатын, бөлшектенбеген екі кейіпкер сөзінен құралған келесі ойталқы полифониялық күрделі сипатқа ие.

(KC1→AC +KC2+IM→AC2+AC):

-Келін, қайырлы болсын, біз мынау Әбішпен құ-
да болып, келіп отырмыз. Тұрлықұл байға Ғайшаны
беріп келіп отырмыз. Жат жұрттыққа жаратқан бала
ғой, (KC1)— деді. (AC)

Келін ішінен «иттер ит болып отыр екен ғой» (KC2)(IM) деп; (AC)

-Қайнаға, Ғайшаны Тұрлықұлға теңі деп беріп
келіп отырсыздар ма? Болмаса байлығына қызығып,
беріп келіп отырсыздар ма? Бұл қайырлы болсыныңыз
қай қайырлы болсын? Мен он қырық жеті берсе де
жалғыз Ғайшамды шалға беруге разы емеспін, байлы-
ғы өзіне, (KC2)— деп теріс қарап күйбектей берді. (AC)

Көпүнді ойталқылар кейіпкердің айтылған және айтылмаған сөзін қамтитын, автор сөзі мен кейіпкер сөзінің (өзіндік емес – авторлық сөз, өзіндік емес- тура сөз) бірігу дәрежесіне қарай орналасқан өзіндік емес – тура сөздің барлық түрімен айтылған мәтіндік үзінділермен берілген. Лингвистикада ойталқыны логикалық аспектіде зерттеуге ойталқы негізінде жататын ой формалары мен логикалық қатынас типтерін зерттеу және ойталқының логикалық құрылымын талдау кіреді. Үзіндіде кейіпкердің ішкі монологының өзіндік емес – тура сөзге ауысуынан көпүнді пайда болды. Көпүнді болып келетін ойталқыларды талдай отырып, әр түрлі құрылым типтерін айқындадық: ØETS↔IM; ØETS+AC=қорытынды; AC+IM+ ØETS+IM→ACIM→ ØETS +A C S KC = қорытынды; IM→Ауд; AC→ ØETS; IM→AC ØETS+AC=қорытынды; Мұндағы шартты қысқартулар: AC – автор сөзі, KC – кейіпкер сөзі, ØETS – өзіндік емес тура сөз, IM – ішкі монолог, Ау Д – аутодиалог, + қосу, →ауысу, ↔өзара ауысу, S – бірігуді бейнелейді. Бұл келтірілген көпүнді құрылымдар көркем мәтінде сөздің берілетін түрлі тәсілдерінің барлық мүмкін болатын жақтарын түгел қамтиды дей алмаймыз.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Ерназарова З.Сөйлеу тілі синтаксисінің прагмалингвистикалық аспектісі. - Алматы, 2001. - 115 б.
2. Жубанов А.К. Основные принципы формализации содержания казахского текста. - Алматы, 2002. - с 250.
3. Кухаренко В.А. Интерпретация текста. - Л.: Просвещения,1979. -328 с.
4. Москальская О.И. Грамматика текста. - М.: Высш. школа, 1981. - 183 с.
5. Құрманова Н.Ж., Мухлис К. Текст теориясы және текстті талдау әдістемесі: Студенттер мен мұғалімдерге арналған кітап. - Алматы, Абай атындағы Алматы мемлекеттік университеті, 2000. - 114 б.

ОЙТАЛҚЫ МӘТІНІҢ ҚҰРЫЛЫМЫНДАҒЫ ОРНЫ

Журсиналина Гулжанат Курмашевна

А.Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті,
практикалық лингвистика кафедрасы
Қостанай, Қазақстан

В данной статье рассматривается прохождение неперусинтетической позиции мысли в пояснительной части абзаца и переходе первой, средней и последней строки.

Ойталқының имперсинтетикалық позициясы абзацтың түсінік беруші бөлігі, жанама, өзге төл сөз және өзге авторлық сөз болып табылады деген пікір бар [1, 4 б.].

Жанама, өзге төл сөз және өзге – авторлық сөз – бұл- ойталқының, позициясы емес, адресанттық иелігінің маркерлері. Абзацтың соңы ойталқының бірден – бір позициясы болып табылмайтынын, позициялық қолданылуы осымен ғана көрсетілмейтінін мысалдар көрсетіп отыр.

Мәтін түзудегі ойталқының рөлін анықтау үшін мынадай мәселелердің басын ашып алу керек.

Біріншіден, мәтіннің жалпы құрылымындағы ойталқының орны мен шегі;

Екіншіден, оның мәтіндегі қызметін мәтіндегі орналасу шегі мен кімнің атынан берілуі яғни (автор, кейіпкер) және созылықтық мөлшерімен байланысты ашу;

Үшіншіден, ойталқы түрлерінің прагматикалық қызметін анықтау болып отыр.

Әдетте ойталқынның мәтіндегі орны оның түсіндіруші бөлігі яғни соңғы жағы болып келеді деген көзқарас басым. Алайда, ойталқының орны мәтіннің соңғы жағымен ғана шектелмейді, ол барлық шепте де келе береді.

Ойталқының **алғышепте** келуіне Ж. Аймауытовтың «Қартқожа» романындағы туған жер туралы тебіренісін алуға болады. Мысалы:

«Туған жердің қадірін тугалы түзге шықпаған адам қайдан білсін? Туған жердің қадірін алыс жерге ұзатқан, ұзатқанына әлде талай жыл өткен қыз білмесе, кім білсін? Туған жердің қымбатын ғылым іздеп, шет жайлап кітап қарап сарылып, көзінің майын тауысқан, көшенің шаңын көп жұтқан шәкірт білмесе, кім білсін? Туған жердің артығын, жазатайым іс етіп, күштілерге күш етіп, еріксіз елден айырған, шеттен дәмі бұйырған, жаттан сыйлау көрмеген ер білмесе, кім білсін?..»
(Ж.А)

Ж. Аймауытовтың шығармасында бірнеше кішкене тақырыпшаларға бөлінген. «Туған жер» атты тақырыпшада басынан аяғына дейін түгелдей ойталқыға құрылған. Арасында кейіпкерлік ойталқы суреттеуге ұласып содан соң баяндалып, авторлық ойталқымен ұштаса алынған жерлер де бар.

Ойталқының **орта шепте** келуін кез- келген шығармалардан кездестіруге болады *«..Қартқожаның ойына әлденелер келеді. Қазақтың қан жылап жатқаны мынау. Құзғындардың, «жақсылардың», «адамдардың» түрі анау. Мыңдаған, миллиондаған азамат ажалға кетіп жатады. Олардың жауыз баласы үшін біз жанымызды құрбан қыламыз. Не өтесі, не жақсылығы үшін? Әділет, теңдік, адамшылық қайда? Олар бос сөз бе? Оларды кім шығарды? Осының бәрін істетіп отырған адам ба? Құдай ма? Егер құдай болса.... деген ойға тіреледі де, Қартқожа күпір болдым ба деп тәубе келтіреді (Ж.А).*

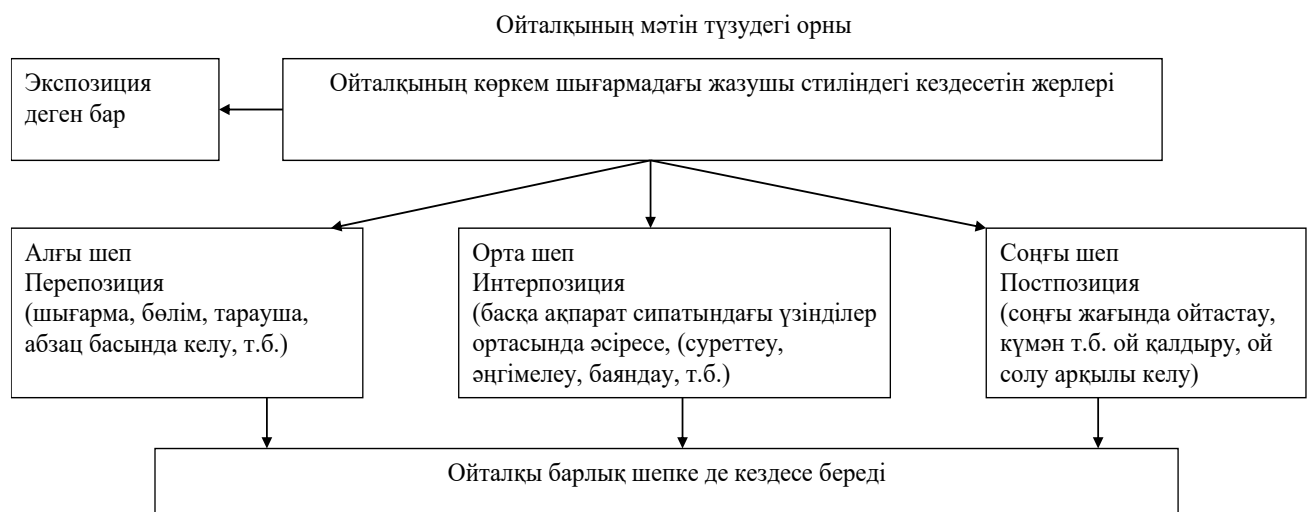
Ойталқының **артқы шепте** келуіне келсек, *«... Бұл күнде ондай қыз қайда ... Ажары тәуірірек біреу болса, соны көтере алмайды ма, білмейсің, ешкіге ұқсап шошаңдап жүргені. Заман бұзылған ғой..., иә....*

Осы күнгілердің бір тапқаны, қызды оқыту керек дейді. Сол Шұғалар хатты зорға танушы еді. Сонда да осы күнгінің оқыған он қызына бергісіз еді. Айнала айтқанда құдай сана берсін десейші.....» (Б. Майлин)

Ойталқының орналасуы тұтас шығарманың немесе оның белгілі бір композициялық-архитектоникалық бөлігінің: **тарау, тарауша** абзацтың белгілі бір шебінде келуімен анықталады. Ойталқы шығарманың не оның белгілі бір бөлігінің алдыңғы жағында орналасса — **алғышеп**, ортасында орналасса — **орташеп**, соңында орналасса — **артқышеп** деп аталады. **Алғы шеп пен артқы шеп** ойталқының өте күшті орналасу шептері болып табылады. Ойталқы алғышепте келсе шығарманың атауы не эпиграфы, не басы болып келеді. Мысалы:

Алғы шепте ойталқы — кіріспелік қызмет атқарады. Шығарманың аты не эпиграф-шығарманың макро тақырыбын белгілеп, мәтіннің одан арғы бөлігінің өзіндік қысқа жоспары, жинақталған мазмұны іспеттес болады, оқырманды көркем мазмұнды қабылдауға бағыттайды. Ал тараудың басы сол бөліктің микро тақырыбын белгілейді. Алғы шептегі ойталқы мәтін бөліктерінің мағыналық байланысын қамтамасыз етіп тұрады және тақырыбымен сабақтасып тығыз бірлікте, байланыста болады.

Алғы шептегі ойталқының өзінен кейінгі баяндау (әңгімелесу, суреттеу) бөліктерімен байланысы - салыстыру немесе қарама-қарсы қою логикалық-мағыналық қарым-қатынастарына негізделеді. Басында келген ойталқыдағы ақпарат соңғы баяндауларда расталады немесе жоққа шығарылады. Мысалы:

«...Бәкен шақырғанда бармай қалды. Бармағандағы ойы не? Раушаннан мүлде айырылу ма?.. Атай көрмеңдер! Бұрын ашумен ойлап жатса да да Раушанның жылап келгенін көрген соң, Раушанға аяғын жұмсап, өзінің ренжітіп жібергені есіне түскен соң, ол ойынан қайтып еді. Орынсыз ашу шақырып, Раушанды осынша қынжылдырғанына өкіне де бастап еді. Сонда кім үшін ашуланысып отыр!.. Демесін үшін ашуланысып отыр!... Демесін кім? Демесін осы елдің байы, атқамінері, бір кездегі төсіне патшаның знагін таққан би! Ол жағын қойшы, Демесін бұрын Бәкенді теңеп не еді? Теңеу былай тұрсын, Демесін Бәкеннің басынан таяқ айырып па еді, десейші!... Не көрмеген Бәкен, Демесіннің есігінде он жылға жақын малайлықта жүрген Бәкен осы. Демесіннің сондағы ұрған таңбасы, мына елтірі бөрікті алып қарасаң, Бәкеннің басында әлі күнге дейін бар...Ендеше.... Демесін үшін бүлінісу деген не?.....

Бәкен өзіне кейі бастады.Әсіресе ,Раушанды мына Күлзипаға таба қылып , соның көзінше адамға лайық емес жұмыс істегеніне өкінді.

—Қалқам! Мен қателескен екенмін. Бүгін барайын, жұбатайын , - деп ойлады» (Б. Майлин).

Алғышептегі ойталқының жоғарғы шекарасы айқын болса, төменгі шегі айқын да, айқын болмауы да мүмкін. Ойталқы жеке абзацтан құралғанда шекаралары айқын болады. Шекаралары сөйлем аралықтарында немесе бір сөйлем ішінде болатын жағдайларда болады, ондайда әртүрлі ақпараттық белгіге ие бөліктері нүкте, үтір, сызықша, нүктелі үтір тыныс белгілерімен ажыратылады. Олардың бөлінуі логикалық-мағыналық мазмұны мен қатысымдық-қызметтік мәні жағынан да жүзеге асады. Алғышептік ойталқылар әрқашан жалпылаушы сипатқа ие болып келеді.

Алғы шепте көбінесе авторлық ойталқылар кездеседі, ал кейіпкерге тән немесе көпүнді ойталқы сиректеу болады, олар бірнеше абзацты қамтып созылыққы сипатта келеді. Мысалы:

«Алба -жұлба қараша үйдің сырт жағынан қарасаң, іші өртеніп жатыр ма дейтінсің, түтіні бұрқырап шығып жатыр. Үйдің ортасында үлкен қара қазан. Астында заулап жанған от, қазанның ішінде бір үйіріліп, бір бұзылып қайнап жатқан сабын. Төменгі жаулықпен басын тұмшалап орап алып маңдай терісі тыржиып терлеп - тепшіп, Айнабайдың Зейнебі сапты қалақпен сабын бұлғап жатыр» (Б. Майлин.).

Сөйтіп, алғы шептік ойталқылар мәтіннің, мейлі ол үлкен болсын, кіші болсын бас жағында келіп, кіріспелік, байланыстырушылық, біріктіруші-ажыратушы қызметтерін атқарады.

Артқы шептік ойталқыда шығарманың не оның бөліктерінің соңында шығармада не оның бөліктерінде айтылған ақпаратты қорытып, түйіндейтін сияқты болып келеді. Оның да шектері айқын немесе алдыңғы жағынан айқын болмай болуы келуі мүмкін. Мысалы:

«..Ұлжан бықсыған отты тұрткілеп жандыра отырып, Күлзипаның сөзіне өзінше қорытынды істеді.

— Оның не жақсылығы бар дейсің. Жас адамның қасарып, ата-анасының батасын алмауы жақсы ырым емес қой. Сол қыз барған жерінде де оңбады-барғаннан науқасқа айналып, ақырында қор болып өлді.... Аруақты сілкіндірген соң жай қойсын ба... Онда, бірақ жұрттың аузында дуа бар еді. Қарғаса тегін жібермейтін еді. Осы күні соның бәрі де жоқ. Екі күннің бірінде әке-шешесін жылатып қашып кеткен қызды көресің... Соның бәрі де барған жерінде әп-әдемі

болып бала сүйіп отыр...

— Шеше-ау, онысы несі екен? Қарғыстың шынымен-ақ дарымағаны ма?

— Ақырзаман болғанда мұсылманнан дуа көтеріледі дейді ғой, сол рас. Қазірде қанша қарғасаң да ешбір қара қыла алмайсың...» (Б Майлин.)

Абзац соңындағы ойталқылар түсініктеме беру, бағалау сияқты қосалқы қызметтерді де атқарады. Мысалы: «Раушан-коммунист» повестінің 2-тараушасы түгелдей соған мысал бола алады. Онда әңгімелеумен басталып, ойталқы (қосүнді) мәселе қояды, ол Бәкеннің көңіліндегі күптілік, оның шешілуі тараушаның соғы жағында жүзеге асады.

Қорытушы қызмет атқаратын артқы шептік ойталқылар барлық ойталқы түрлерінде кездеседі. Авторлық ойталқылар көбінесе шығарманың мазмұнын қорытып тұрады. Мысалы:

«...Алтыбақанға жақындадық. Сөйлеген сөз, ойнаған ойын, қараңдаған адам-бәрі анық көріне бастады. Нақ біздің келуімізді күткендей екі қыз арқанға асылып, ырғалып ән салды.

— Шұға құдашаларың әнді бастады, - деді Маржанбике.

Нақ сол минутта шыққан ән шынында да Шұғадан басқаға лайықты емес еді. Сондағы айтқан өлеңі әлі құлағымда:

...Не мұңдық, бұл дүниеде қыздар мұңлық,

Атадан болып мұңдық неге тудық?

Атадан болып мұңдық болып тумас едік

Бұрынғы ата – баба жолын құдық... » (Б Майлин.)

Сөйтіп, артқы шептегі ойталқы қорыту, түйіндеу қызметін атқарады, қосымша түсіндіру, бағалау қызметін де атқаруы мүмкін. Кейіпкер және көп үнді ойталқылар созылыңқы сипатта келіп эмоционалды -экспрессивті мәні байқалады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Кострова О.А. Семантико–коммуникативная типология текста (на материале сложного предложения). - Куйбышев, 1986. – 80
2. Ханина В.И. Каузальность и комплекс категории обусловленности (критерии для их разграничения) // Семантико-синтаксическая организация предложения: Сб.науч.тр. МГПИИЯ им. М.Тореза. - М., 1985. - С. 64-81.
3. Чернухина И.Я. Элементы организации художественного прозаического текста. - Воронеж, 1984. - 114 с.
4. Қирабаев С. «Абай және қазіргі заман». - А., 1987, 17 б.
5. Шалабай Б. Көркем әдебиет тілін зерттеудің теориясы мен тәжірибесі. Алматы, 2007.

АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕГІ КӨПМАҒЫНАЛЫ БАНК ТЕРМИНДЕРІНІҢ ПАЙДА БОЛУ ТАРИХЫ

Нұрдыбаева Айгүл Қалиқызы

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ филология факультеті шетел тілдері кафедрасының
аға оқытушысы
Астана, Қазақстан

This article examines the emergence and development of polisemantic banking terms in the English language.

Бүгінгі таңда жалпы дүние жүзінде банктің қашан, қандай жағдайда пайда болғаны және қандай қызметтер жүргізгені туралы тарих қойнауынан толықтай деректер жете қойған жоқ.

Қазіргі кезге дейін, тек көне заманғы халықтардың айырбас үрдісіндегі ақша орнына қолданған заттары (ракушкалар, тері, алтын кесектері, көне монеталар т.б.) туралы деректер жеткен.

Көптеген ғалымдардың пікірінше, алғашқы банктер капитализмнің мануфактуралық даму кезеңінде Италияның Венеция мен Генуя қалаларында XIV-XV ғасырларда пайда болған. Осы пікірлерге жүтінсек, банк тауар шаруашылығының жеке дара институты ретінде, ақша-тауар қатынастарының, тауар шаруашылығының алғашқы дамуы кезінде емес, ақша айналымы мен несие операцияларын реттейтін арнайы мекемелердің пайда болу қажеттігі туындаған мезгілде өмірге келді.

Мамандардың енді бір бөлігі, банктер феодализмнің алғашқы кезеңдерінде пайда болды деген пікір айтады. Олардың айтуынша банк ежелгі феодалдық шаруашылыққа төлем жасаудағы дәнекер рөлін атқарған.

Банк сөзінің төркіні итальян тіліндегі *banco* – «үстел» деген мағынадан шыққан. Бұл «үстел-банктер» тауар сатылатын алаңдарда орналасатын болған. Сауда үрдісінде әртүрлі мемлекет, қалалардың, жеке бай адамдардың құны мен формалары әртүрлі етіп соққан монеталары қолданылған. Осындай жағдайда айналымдағы монеталарды бағасын айырып, қалай айырбастауға ақыл-кеңес беретін мамандар (айырбастауымен айналысатын адамдар) керек болды.

Бұл ақша айырбастушылар базардың дәл ортасына үстелдерін орнатып, айқайлатып өз қызметтерін жарнамаламай отырып, табыс тапқан.

X-ғасырда Италия дүниежүзілік сауда орталығы болғанын ескерсек, мұнда әр елден тауарлар мен ақша ағылып құйылып жатты, сондықтан банкирлер бұл үрдістің басы-қасында болып жұмыстарын жандандыра бастады, содан «үстел-банктердің» маңызы артты. Осыған орай, *bank* / *bank* / сөзі біздің санамызда көне Грекияда «айырбастаушылар», олардың ерекше «үстелдері» деген түсінікпен қалыптасқан.

Көне Грек елінде банкирлерді «трапецидалар» деп атаған. Грекше «*trapeza*»- үстел деген мағынаны білдіреді. Ежелгі Римнің өз трапецидалары болды, оларды «менсариилер» деп атады. (латын «*menza*» үстел). Менсариилер ақша айырбастаудан басқа да операциялармен шұғылданған. Сонымен, алғашқы банкирлер түрлі елдер мен қалалардың ақшаларын айырбастаумен шұғылдану үрдісінің нәтижесінде пайда болған деген пікірді қалыптастыруымызға әбден болады.

Банк табиғатын ақша айырбастау операцияларымен теңестіру, несие беретін мекемелердің шығу төркінін көрсеткенмен, банк туралы түсініктің негізі бола алмайды.

Ақша айырбастау қызметі - тауар айырбастаудың көлеңкесі тәрізді. Осы үрдісте, қазіргі банктер қызметіндегі негізгі бағыт - несие бағытының платформасы болмаған. Бірақ

негізгі мәселе мұнда емес. Банк сөзін семантикалық тұрғыдан талдасақ, төмендегідей тұжырымға келеміз: банктің шығу төркіні - шаруашылықтың даму үрдісіндегі ақшаның дүниежүзілік деңгейде қызмет атқара бастаған тұсымен байланысты. Ал, бұдан ертеректе ақша тек ішкі рынокта айналған уақытта банктер пайда бола қоймаған. Ішкі айналымдағы ақша жинақтау қызметі-ең көне істердің бірі. Бұл іс несие беретін мекемелердің қызмет мазмұнын ашады. Тарихшылардың пайымдауынша, біздің эрамызға дейінгі 2300 жылы холдейлерде несие беретін компаниялар болған. Алғашқы несие операциялары б.э.дейінгі VI ғасырда жүргізілгені туралы деректер бар. Көне Вавилонда, ақша салымын қабылдап, олар, а пайыз төлеу секілді операциялары жүргізілген. Мұндай қызмет б.э.дейінгі IV ғасырда да көрсетіліп, гректер салым операцияларымен қатар, ақша айырбастау пайызынан пайда тауып отырған.

Тарихта бұл алғашқы банк операцияларымен шіркеулер мен ақшасы бар бай тұлғалар айналысатыны айтылған. Шіркеулер бағалы құндылықтарды сақтауға лайық, сенімді орын болып табылған. Ұрылар шіркеуді құрметтеп, оларды тонамаған. Дінді құрметтеген салымшылар шіркеуде ақшаларын сақтай отырып, Делфий, Делосс, Эфес храмдарының банк мекемелері ретінде, даңқы асып, аттары әйгілі болған. Эфестегі Артемида храмында Жерорта теңізі жағалауы елдерінің салымшыларының ақшалары сақталған болса, Делфтегі Апполон храмында бүкіл Грекияның бос ақшалары айналымында жатқан. Алғашқы банкирлер ақшаның бос жатқанынан көрі, оларды несиеге беріп немесе сауда не қолөнер мекемелерін ашып айналысқа түсіріп пайда табуын көздеген. Олар кепілдікке корабльдерді, тауарларды, үйлерді, құнды заттарды, тіпті құлдарды да қойғызған. Ертедегі банктер біртіндеп несие операцияларымен бірге, есептесу қызметін дамыта бастады. Есептесу трансфериттің, яғни ақшаны бір шоттан екінші шотқа аударудың көмегімен іске асып, банкте әрбір салымшының жеке ашылған шоты болған.

Егер, клиенттер банкке бос жатқан ақшаларын өткізген болса, онда олар үшін есептесу жұмыстарын банк жүргізіп отырған. Әрбір клиенттің жеке шотына арналып кесте жасалған, ақша бір жинақтаушының кестесінен екіншісіне аударылып жататын. Бұл ақшасыз төлемнің ең қарапайым формасы еді. Бұл жағдайда клиент ауызша өз шотынан екінші біреудің шотына белгілі көлемде ақша аударуы керек екенін мәлімдейтін, содан соң, қазіргі чектердің прототипі, жазбаша бұйрықтар жазылатын. Осы бұйрықтар өзара есептесу жұмысын тездетіп, жеңілдететін.

Банктердің жасаған жеңілдіктері кәсіпкерлердің көңілінен шығып, банктер қызметтері көбейе бастады. Банктер клиенттер арасындағы келісімшарт жасауда сенімді өкіл бола білді. Сауда-саттық қызметтерінде де делдал болды. Есептесу жұмыстарын жеңілдету үшін ежелгі банктер ақша мен қатар жүретін банк билеттерін (*hudu*) гудуды шығарып отырған.

Орта ғасырлардағы Европа тарихына сүйенсек, 1700-1850 жылдар аралығындағы Ренессанс дәуірінде жүріп өткен ғылыми-өнеркәсіптік революция кезінде терминдердің қалыптасу және даму кезеңдері анықталды. Ал терминдердің дамуы, олардың жаңа мағыналарының пайда болуын тудырды. Біз ағылшын тіліндегі банк терминдерінің қалыптасып даму үрдісін 4-кезеңге бөліп қарастырамыз.

1-кезең. Осы кезеңде банктің негізгі қызметін (бағалау, ақша айырбастау, ұзақ несие беру) атқарған пайда тапқыш ақша айырбастушылар болды. Кейіннен пайда болған алғышқы жекеменшік банктерге банк қызметін кеңінен жүргізу талабы қойылды. Осы құбылыс өндірістің дамуына оң әсерін тигізді. Жаңа банктер көптеп ашыла бастады. Сол кездегі бай қолөнершілер банкирлікке бой ұрды. Осылайша банк қызметтерінің тізімі ұлғайып, Англия жекеменшік банктері: ақша жинақтау (салым), ақша ұсату, трансферт, ұсақ несие банк қызметтерін қалыптастырады. Дәл осы кезеңде итальян, француз тілдерінен

кірген банк терминдері көп болды. Себебі Италия сол кездегі Еуропаның ірі экономикалық орталығы болса, ал Франциямен тығыз қарым-қатынас өз әсерін тигізді. Сонымен бірінші кезеңдегі пайда болған терминдер: *capital, arrears, identification, collection, commitment, tender, debt* болып табылады деп тұжырым жасаймыз.

Екінші кезең Англиядағы банк ісінің дамуы 1694 жылы алғашқы акционерлік банк - ағылшын банкінің ашылу кезінен басталады. Король Вильям III-ің және парламенттің қолдауымен Паттерсон алғашқы банктің негізін қалады. Акционерлік банктің құрылуы үлкен кредиттер алуға мүмкіншілік берді, өйткені ақша Франциямен екіарадағы соғысты жүргізуге қажет болатын. Осы банктің ашылуы банк жүйесінің орталықтануына әсер етіп, ұзақ және қысқа мерзімді несиелер алуға мүмкіндік берді. XVII ғасырдың соңынан ала, 1797 жылы ұсақ банктер ағылшын банкінің билеттерін алтын монета орнына қолдана бастады. Фермерлер мен өндірушілерге несие беру, өндірістің дамуына түрткі болды. 1826 жылы Ұлыбританиядағы банктер ұызметіне қатысты заңның жеңілдеуінің нәтижесінде біртіндеп акционерлік банктер ашыла бастады. Бұл кезеңде ғылыми - өнеркәсіптік революция жасалып, өндіріс өркендеді. Осы үрдістер нәтижесінде бір сөзден тұратын терминдермен қатар термин тіркестері де пайда болады. Мысалы : *balance, sheet, approved list, legal rate of interest* т.б.

Үшінші кезең XIX - ғасырдың екінші жартысында банк ісінің құрылымдық даму үрдістері коммуникациялық, ақпараттық және жүйелі автоматтандыруымен тығыз байланысты жүргізілген. Несие қызметінің дамуына жаңа технологияның іске асып, несие карточкаларының пайда болуы себеп болды. Қазір заманда несие карточкаларының маңызы өте зор. Алғашқы несие карточкалары АҚШ-та XX-ғасырдың 20-жылдары дүниеге келді. Траст қызметі дәл осы кезде қалыптасады. Осы тұста ағылшын экономикасының құлдырауы, колониалды дүниедегі кризис, 1-дүние -жүзілік соғыс, Ресейдегі монархияның құлауы нәтижесінде тұтанған ұлт-азаттық соғыстар секілді оқиғалар болып жатты. Экономиканың төмендеуі, Англияның дүниежүзілік нарықтағы рөлінің әлсіреуі, Ұлыбританияның әлемдегі лидерлік позициясын жоғалтуы-банк жүйесінде біраз тоқырау тудырды. Екінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі бейбіт өмірдің тұрақтануы ұзақ мерзімді несие беру мүмкіндігін жоғарлатты. Несиенің бұл түрінің кең тарауы ақша салатын салалардың көбеюімен, мемлекеттік әскери тапсырыстардың болуы, инфраструктуралардың, урбанизация мен өндірістік емес салалардың өсуімен тығыз байланысты болды.

Соғыстан кейінгі жылдары тұтыну несиесінің өсуі көрініс берді. Бұрын банктер сұраныстың болмауына байланысты, тұтыну несиесін бермеген. XIX - ғасырда соңында халық тұтынатын заттарды несиеге сату АҚШ-та, Англияда, Францияда, Германияда бірден дами бастады. Бірақ банктер бұл операцияларға қатыспады, тұтыну несиелері өте аз берілді. XX - ғасырдың басында ғана халық тұтынатын тауарларға несиеге беретін арнайы банктер ашыла бастады, бірақ олардың көрсететін қызметі өте шектеулі болады. Екінші дүниежүзілік соғыстан соң капиталистік елдерде үлкен коммерциялық банктер тұтыну несиелерінің көлемін өсіріп, өнеркәсіп және сауда мекемелерімен ұзақ мерзімді несие беру бағытын таңдады. Құнды қағаздармен жұмыс жүргізу үрдісінде де біраз өзгерістер болды.

Көптеген елдерде, алдымен АҚШ-та, сонан соң Франциямен Италияда 1929-1933 жылдардағы экономикалық кризис салдарынан коммерциялық банктер құнды қағаздармен айналысуын тоқтатты. Тек инвестициялық банктер көрсеткен бұл қызметтерді, банк ісіндегі мамандандырылған үрдістердің түрленіп дамуын байқай аламыз. Кең қолданылатын бұл қызмет - акционерлік қоғамдар мен оған жататын мекемелердің акциялық бақылау пакеттерін сатып алып, олардың барлық қаржысын қолдануға мүмкіндік береді. Өзіне қарасты мекемелердің акцияларының бақылау пакеттерін холдингтерге беру арқылы банк қаражаты жетілдіріліп отырды. Холдингтер қызметі әсіресе АҚШ-та кең

таралды. Батыс Европа елдеріндегі мұндай әмбебап операциялармен шұғылданбаған монополистік банктер холдингтер қызметін пайдаланды. Банк жүйесіндегі жаға құбылыстар осымен ғана шектеліп қоймады. Монополистік банктер өзге фирмалардың акцияларын трасттық операциялар арқылы маңызды пайдалана білді. Осы кезеңде банк қызметінде телекоммуникация және автоматтандырылған жүйенің көмегімен жүргізілетін траст операциясын білдіретін терминдер туындайды: *agency, bank holiday, discount rate, terminal, tranche, credit line, merchant bank, access, identification number, working capital, moratorium, hot money.*

XX-ғасырдың 80-90 жылдары банк ісінің тағы бір өзгеріске ұшыраған сәттерін **төртінші кезеңге** жатқызамыз. Осы жылдары алдыңғы қатарлы батыс елдерінің коммерциялық банктерінің экономикадағы корпоративтік секторлармен арақатынасындағы өзгерістердің салдарынан банк қызметінде елеулі өзгерістер болып жатты. Өткен ғасырдың 50-70 жылдарында да, дәл осындай қарым-қатынастардың нәтижесінде туындаған жаңа банк қызметтері банктерге көп пайда әкелді.

1980-1990 жылдары үлкен корпорациялар банк несиелерінен тәуелсізденіп, соңғы 20-25 жылдар ішінде корпорациялар банк несиесін қолданбай, қаражаттарын өсіру мақсатында өздерінің акцияларын сатып, құнды қағаздар рыногына шықты. *Adjustable rate, stock markets, bond markets, organized exchange, brokorages, broker-dealers, market makers, clearing houses, equity markets, IPO, fourth market, NYMEX, barrier devices, security management procedures* секілді терминдер мен терминтікестері жиі қолданыла бастады.

XX ғасырдың 90-жылдарының ортасында SWIFT халықаралық стандарттар бойынша орындалатын төмендегідей банк операцияларын жүргізді: клиенттердің ақша аударымдары мен чек аударымдары, шетел валюталарымен байланысты қызметтер, қарыздар мен депозиттер, синдикаттармен жүргізілетін қызметтер, бағамдарды алдын-ала келісу, инкассалық операциялықтар, құжаттық және ақшалық аккредитивтер, кепіл беру, құнды қағаздармен жұмыс, бағалы тастармен жұмыс, жол жүру чектері, ақпарат жіберу, авизо-баланстық есеп беру және ностра қызмет көрсету т.б. Осындай саналуан операциялармен жаңа қызметтерге байланысты төмендегідей жаға терминдер пайда болды: *zero-coupen, convertible bond, money rate of interest* т.б. .

Көпмағыналы банк терминдері банк саласының даму үрдісіне байланысты дамып отыратынына көз жеткіздік.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Алексеева Л.М. Проблемы термина и терминообразования. Учебное пособие по спецкурсу. // Пермь: Госун-т 1998. -119 бет.
2. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. Л.: Просвещение .1959. -350 бет.
3. Арнольд И.В. Основы научных исследований в лингвистике.-М.: высшая школа ,1991.-140 бет.
4. Афанасьева С.П., Галак Е.В., Петушева Л.И. Терминологическое значение в структуре многозначного существительного/Терминология и перевод в политическом, экономическом и культурном сотрудничестве./Тезисы докладов Международного круглого стола.- Омск : межвузовская типография ОмПИ, 10-11-бет. 1991.
5. Банковская энциклопедия // под. Редак. С.И. Лукаш, Л.А. Малютина // Днепропетровск 1994.

АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУДАҒЫ МӘДЕНИЕТТІҢ РӨЛІ: МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ ДАМУЫ

Раматулла Айзада Қуанишқызы

АІУ педагогикалық факультет магистранты,
Ғылыми жетекші – Айгуль Есенгельдиевна
Астана, Қазақстан

Аннотация: Жаһандану кезеңінде мәдениетаралық құзыреттілік термині үлкен маңызға ие. Мәдениет студенттерге мәдениетаралық коммуникативті құзыреттіліктерді дамытуға көмектесе отырып, ағылшын тілін оқытуда шешуші рөл атқарады. Мәдениетаралық коммуникативті құзыреттілік ағылшын тілін пайдалана отырып, әртүрлі мәдениет өкілдерімен тиімді қарым-қатынас жасау және өзара әрекеттесу қабілетін білдіреді. Осы тенденцияға сәйкес ағылшын тілін үйренумен қатар мәдениетті меңгеруге арналған жаңа оқу бағдарламалары, оқыту барысындағы тиімді жолдар келтірілді. Мәдениетаралық құзыреттілік тіл үйренушілерді мәдени элементтердің әртүрлі түрлерімен, соның ішінде мақсатты мәдениет, дереккөз мәдениеті және халықаралық мәдениет элементтерімен таныстыру керек деп болжанады.

Тірек сөздер: ағылшын тілі, мәдениет, мәдениетаралық құзыреттілік

Тіл мен мәдениет адам өміріндегі ажырамас екі аспекті болып табылады, сондықтан мәдени құрамдастарды шет тілдерін үйретуде қосу аса маңызды. Мәдениет пен тілдің сәйкестігі туралы әртүрлі болжамдар болды. Тіл мен мәдениеттің қарым-қатынасын түсінуге Сапир-Уорфтың атақты лингвистикалық гипотезасы елеулі үлес қосты, оған сәйкес тіл тек ойды жаңғырту құралы емес, ол біздің ойымызды қалыптастырады, сонымен қатар біз әлемді біз айтқандай көреміз.[1] Мәдени контексте тұлға, ойлау тәсілі, сезім әрекеті мен мінез-құлқын тіл арқылы ашуға болады. Сонымен қатар, мәдени патенттер әлеуметтік топтың тіл арқылы өзара әрекеттесу және қабылдану тәсілін анықтай алады. Дегенмен, қазіргі таңда кейбір шет тілін үйренушілер тіл үйренудегі мәдениеттің маңыздылығын елемейді және тек тілдің өзіне ғана назар аударады, бұл ақыр соңында біраз күш салуды қажет етеді. Тіл үйрену процесі тілдік формаларды жаттықтыру қабілетін алады, сонымен қатар мәдениетаралық қарым-қатынасқа қол жеткізу үшін оқылатын тілдің мәдениетімен танысуды қажет етеді. Мәдениет пен тілдің өзара байланысы соншалықты жақын болғанына байланысты, бұл екеуін бір-бірінен бөлек қарастыруға болмайтындықтан, тілді оқыту мен оқу үрдісі әдетте кейбір мәдени мазмұнды қамтиды деп күтілуде. Сондықтан тілді оқыту материалдары, соның ішінде курстық кітаптар белгілі бір мәдени қамтуға ие болады деп күтілуде.

Мәдени элементтерді қамтуға қатысты соңғы тенденция дәстүрлі түсініктен түбегейлі ауытқуды көрсетеді. Бұрын грамматика-аударма әдісі сияқты әдістер тек мақсатты мәдениет элементтеріне басымдық берді. Дегенмен, қазіргі үрдіс мәдениетаралық перспективаны қабылдайды. Алптекиннің пікірінше, ағылшын тілін үйренушілерінің мәдениетаралық коммуникативті құзыреттілігін арттыру керек және ол үшін ол «нұсқаулық материалдар мен іс-шаралар тіл үйренушілердің өміріне таныс және сәйкес келетін жергілікті және халықаралық контексттерді қамтуы керек» деп ұсынады. [2] Сабақ барысында оқулықтармен қатар, оқу құралдарының маңыздылығы зор. Осыған байланысты, Сохалидің зерттеуі бойынша, оқулықтар төменде келтірілген бірнеше дәлелді себептерге байланысты оқытудың ажырамас бөлігі болып табылады деп тұжырымдайды:

-оқушыға мазмұнмен көмектесу;
-өзін-өзі оқытуға көмектесу;
-ең төменгі іргелі білімді бір жерде жеткізу,
-логикалық және кең материалмен қамтамасыз ету;
-дыбыстық эталонның біркелкілігін қамтамасыз ету үшін,
-растауды және техникалық қызмет көрсетуді жеткізу үшін,
-жүйені барлық мұғалімдер мен оқушылар бастамашы болатын және жұмысты жалғастыратын базамен жабдықтау. [3]

Ағылшын тілін оқытуда мәдениетті ұштастыру арқылы, сабақ барысында мынадай тиімді жолдарды ұстануға болады:

Сабақты интеграциялау (Lesson Integration). Мәдени мазмұнды ағылшын сабақтарына біріктіру оқушыларға тілді жақсырақ түсінуге көмектесіп қана қоймайды, сонымен қатар мәдени хабардарлық пен сезімталдыққа ықпал етеді. Интеграция лексика мен грамматиканы оқытуды ғана емес; мұғалімдер өз сабақтарына мәдени мазмұнды енгізу үшін әртүрлі материалдар мен әрекеттерді пайдалана алады. Мысалы, олар мәдени ұғымдар мен құндылықтарды таныстыра отырып, сөздік қорын, грамматикасын және айтылуын үйрету үшін дәстүрлі әңгімелерді, әндерді және ойындарды пайдалана алады. Жобаға негізделген оқыту үрдісі (Project-Based Learning). Бұл-ағылшын тілін үйрету барысында ең тиімді жол. Мысалы, мұғалім оқушымен белгілі бір мәдени тақырыпта зерттеуді және ұсынуды талап ететін жобаны тағайындай алады. Бұл мақсатты мәдениеттен белгілі суретшіні, музыкантты немесе жазушы, мерекені немесе дәстүрді зерттеуді қамтуы мүмкін. Осы жобалармен жұмыс істей отырып, студенттер өздерінің зерттеу және таныстыру дағдыларын дамыта алады, сонымен бірге олар оқып жатқан тілдің мәдени контекстін тереңірек түсінеді. Мысалы, Ұлыбританияның тарихи орындары, ғылым қайраткерлері, мерекелерін біліп қана қоймай, сол арқылы сөздік қорын жетілдіріп, грамматикалық ережелерді де үйрене алады.

Тапсырмаға негізделген оқыту (Task-Based Learning). Интеграцияның тағы бір тәсілі – оқушылар мақсатты мәдениетте кездесуі мүмкін нақты әлемдегі тапсырмаларды имитациялайтын әрекеттерді жобалауды қамтитын тапсырмаларға негізделген оқытуды пайдалану. Бұл тәсілдің артықшылықтары бар: біріншіден, ол студенттерге тілді мағыналы қарым-қатынаста қолдану мүмкіндіктерін береді, бұл мотивация мен белсенділікті арттыра алады. Екіншіден, бұл олардың қарым-қатынас дағдыларын практикалық және өзекті түрде дамытуға мүмкіндік береді. Үшіншіден, ол студенттерді әртүрлі мәдени нормалар мен көзқарастармен таныстыру арқылы мәдениетаралық түсіністік пен сезімталдыққа ықпал етеді. Мәдени нормалар (Cultural Norms). Мұғалімдер мәдени нормалар мен тәжірибелерді оқыту әдістемесіне енгізе алады. Мысалы, оқушыға әртүрлі мәдениеттердегі сыпайылық пен сыйластықтың маңыздылығы және бұл қарым-қатынас стиліне қалай әсер ететіні туралы үйретуге болады. [4]

Қарастырылған техникалар мәдениетаралық түсіністік пен тілді тиімді үйренуге ықпал ету үшін маңызды. Әртүрлі материалдар мен іс-шараларды пайдалана отырып, мұғалімдер оқушының тілдік дағдыларын дамытуға көмектесе алады, сонымен қатар тіл қолданылатын мәдени контекстті тереңірек ұғынуға әсерін тигізеді. Қорытындылай келе, оқушының мәдениетаралық күзиреттілігін дамыту олардың шет тілін үйрену процесінде көптеген артықшылықтары бар. Олар тілді әртүрлі мәдениеттерде қолдануды үйрену кезінде төрт дағдыны дамытады. Олар сыни тұрғыдан ойлау және мәдени мәселелерді шешуге қатысты қабілеттерін дамытады. Сонымен қатар, оқушылар басқа мәдениеттер туралы көзқарастарын байытады және олар өз мәдениетін басқа қырынан көре алады. Демек, олар әртүрлі стереотиптер туралы ойларын өзгертуге ашық болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. «The Sapir-Whorf hypothesis», in Hoijer // 1954: 92—105.
2. Alptekin, C. Towards intercultural communicative competence in ELT // ELT Journal, 2002. 56 (1), 46-54.
3. Sohail, A. The procedure of textbook development in Pakistan // Pakistan, 2011.-5 p.
4. The Role of Culture in Teaching English to Speakers of Other Languages (TESOL) [Электрондық ресурс]. – Tesol Australia. –Қолжеткізу тәртіптемесі: <https://tesolau.com/> (Қаралған күні: 24.05.2023).

VISUAL ARTS IN ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE
SECONDARY CLASSROOM

Asset Zhangyl

Bachelor of the Institute of Language and Literature
M. Kozybaev North Kazakhstan University
Scientific supervisor – O. A. Begman
Petropavlovsk, Kazakhstan

Annotation: *Visual arts are an important part of secondary school education, especially when teaching English as a foreign language. This subject not only develops artistic skills, but also enhances students' communicative and critical thinking. Students learn about the art of different countries, learning and analyzing cultural characteristics and traditions through art. This helps them broaden their horizons and develop an understanding of different cultural contexts. The purpose of this article is to study visual art in a secondary school with teaching English as a foreign language. The object of the study is the process of teaching visual art at school.*

Key words: *visual arts, English, school, learning, methods, teaching.*

Teaching visual art in English in middle school creates a unique environment where students can combine learning a foreign language with developing their creativity. They learn to express their ideas and feelings through visual media, using English to create and analyze works of art. Foreign language is open to the use of knowledge from other fields and sciences, so it has many “points” of contact with the visual arts [1]. Acquaintance with the culture of the country of the studied language (holidays, traditions, costumes, everyday life of the people, etc.) can be successfully combined with the development of artistic and creative skills of making handmade journals, colorful collages, creating toys and paintings. Visual Arts in English as a Foreign Language (EFL) high school is an important part of the educational program because it helps students develop their creative and expressive abilities in English. The goal of studying fine arts in EFL is to develop students' language skills, expand their vocabulary, improve their grammatical competence, and develop their communication skills in English. At the same time, students develop their artistic skills, creative thinking, visual perception and ability to express themselves through art. The teaching of creative disciplines in Kazakhstan is provided from the elementary school (music, rhythmic, rhetoric, drawing) and further on to the secondary school (music, choral singing, drawing, plotting). At the same time, the humanities curricula provide for teaching the history of art and familiarizing students with the national cultural heritage. The subjects «Fine Art», «Music» in 5-6 grades, as well as the subject «Art» in 10-11 grades of

secondary school are studied on the basis of the State Compulsory Standard of Secondary General Education of the Republic of Kazakhstan. The program and methods of teaching domestic, foreign and modern art culture require the use of the knowledge, skills, impressions received by students in literature, history, fine and decorative and applied arts, music in the junior and middle grades, generalize and deepen this knowledge and impressions.

In lessons of fine arts in English students are introduced to various artistic techniques, styles of art and famous artists from English-speaking countries. They learn important concepts and terms related to art and actively apply them to their own projects. Students can create paintings, drawings, collages, sculptures and other types of artwork using a variety of materials and tools. Thus, students strengthen their language knowledge and skills in the areas of graphics and painting, spelling and phonetics, vocabulary and grammar of the English language. The fine arts teacher can provide methodological support to the foreign language teacher in selecting works of fine art for the lessons in order to develop language skills in a deeper and more creative way [2]. This type of activity allows not only the formation of basic knowledge of the basics of these subjects, but also the development of skills of educational work. Students work in pairs, groups and teams. The development of meta-subject skills, including communicative skills, is also carried out effectively. When preparing and conducting lessons of fine arts in English the principles of activity of participants, research position and mutual trustful communication are taken into account:

- to increase students' motivation for learning, integrated lessons should take place not often, but interestingly, to leave an emotional trail, which, in turn, is good for firmly consolidating knowledge;

- teachers work in parallel and in a coordinated way;

- a «difficult subject» is learned through a «favorite» subject [3].

It will be much easier for a student to remember difficult English words and rules while, for example, working on collages, because he / she likes to design and invent something. Teaching fine arts in English also helps students develop intercultural communication. In turn, the process of developing visual art in a secondary school with teaching English as a foreign language can be divided into the following three stages:

1. Fundamentals of art and language. In this stage, students are introduced to the basics of fine art and the basic elements of design. They learn the artistic techniques used in various art forms and master the terminology associated with art in English. The instructor provides students with models and demonstrates various methods and techniques, and explains relevant terms and expressions in English.

2. Development of skills and self-expression. At this stage, students begin to apply their skills and knowledge to create artwork on their own. They receive assignments that require the use of artistic techniques and the use of English to describe their work and express their ideas. The teacher encourages students' self-expression and provides feedback to help them improve their skills and develop their creative thinking in English.

3. Expanding Cultural Context and Analysis. In this phase, students explore different styles of art, art from different countries and cultural contexts. They analyze and interpret works of art in English and discuss them in terms of style, subject matter, and ideas expressed. Students explore the relationship between art and culture, using English to express their opinions and understand different cultural contexts [4]. The teacher facilitates discussions, conducts research, and supports students in their analytical thinking and use of language to analyze and interpret works of art.

In each of these phases, the teacher uses a variety of teaching methods to create a stimulating and interactive learning environment, so they may include:

- demonstrations and explanations: the teacher demonstrates different techniques and methods of working with materials and explains them in English. They use models and examples to help students understand and reproduce these techniques in their own creative practice.
- hands-on activities: students actively participate in creating artwork using the techniques and materials they have learned. They may draw, sculpt, make collages, or use other artistic techniques. As they work, they also communicate in English, describing their work and exchanging ideas with other students.
- group Projects: students can work in groups on art projects that require collaboration and communication in English. This allows them to develop skills in teamwork, the exchange of ideas and constructive discussion of the art-making process.
- analysis and discussion: the teacher leads discussions of artwork in English, encouraging students to analyze and interpret the pieces. Students share their opinions, justify their impressions and express their ideas and emotions in English.
- use of technology: the teacher can use multimedia technology such as presentations, videos, or online resources to supplement visual arts lessons and develop students' language skills.

All of these teaching methods are combined to help students develop their artistic and language skills in the school environment. It is also important to select the language material according to the specific situation of educational communication. It is this approach contributes to the formation of sustainable skills and their transformation into skills. Thus, numerous grammar exercises are based on meaningful vocabulary and provided with keys, which gives students the opportunity to self-check. Working with video material as well as terminology dictations included in the textbook not only develop students' vocabulary, but also their listening skills, which are necessary for further study in English. The text materials that form reading skills also have a pronounced specificity. Oral exercises involve participation in communicative situations and voluminous speech events (for example, a role-playing game «At the exhibition», a master class on the basics of national painting and others). In addition, while learning visual art in English, students also develop critical thinking and analytical skills. They learn to argue their impressions of works of art and to discuss and evaluate the work of their classmates. In addition to the basic principles of fine arts instruction, lessons in English also integrate language and literature instruction [5]. Students can study artwork related to English and American literature and use it as the basis for their own creative projects. This helps them develop skills in analyzing literary works and expressing their ideas in English. Visual arts lessons in English are usually conducted in an interactive and creative environment. Students can work individually or in groups, collaborating and exchanging ideas in English. The teacher encourages students to express themselves and think creatively by encouraging them to use language to describe and interpret their artwork. Students' progress in English language arts is assessed on the basis of their artistic achievement and language proficiency. Grades can be based on an assessment of the quality and originality of the work, as well as their ability to use English to comment on and discuss works of art. It should be noted that problems have emerged in general secondary education that need to be addressed. Because of the absence of experience in the creation of textbooks, the school of authors, the financial mechanism for full-fledged examination and institutional support, the quality of textbooks is criticized by the teaching community, and the state of the methodological, content, and methodological components of the organization of the educational process does not meet modern requirements. Teaching visual arts in English at the secondary level helps students develop in a variety of ways. It improves their language skills, creative thinking, communication and analytical abilities. In addition, it provides students with the opportunity to express their individuality and develop their artistic potential. Therefore, the methodology for teaching visual arts in high school with English language instruction usually

includes a combination of hands-on activities, theoretical materials, and interaction in English. The basic elements of this methodology include:

1. Integration of language and art. The learning process includes the use of English to describe, analyze, and interpret works of art. Students learn specific terminology related to art and apply it in their speech and writing. The teacher encourages the use of English while demonstrating and discussing the process of creating art.

2. Hands-on activities. Pupils are offered a wide range of tasks aimed at developing artistic skills. They can draw, sculpt, create collages, and experiment with different artistic techniques and materials. During the assignments, students apply language skills to describe their work and express their thoughts and ideas in English.

3. Research work. Students study works by famous artists from both English-speaking countries and other cultural contexts. They analyze and interpret art through the lens of language and cultural aspects, using English to discuss their impressions and conclusions.

4. Group work and feedback. Students collaborate in groups, exchanging ideas and supporting each other in the artistic process. They also receive feedback from the teacher and their classmates, which helps them improve their skills and develop critical thinking.

5. Projects and Exhibitions. Students can participate in projects and exhibitions where they can present their artwork in English. This creates an opportunity for students to showcase their accomplishments and receive feedback from a wider audience. Such projects may include:

- creating collaborative artwork;
- thematic exhibitions or creating portfolios where students can present their work in English.

6. Use of multimedia technology. In today's visual arts learning environment, multimedia technology is actively used. Students can use computers, tablets, and software to create digital artwork and to create presentations and videos in English.

7. Cross-curricular connections. Teaching visual arts in English can be cross-curricular with other subjects such as literature, history, and cultural studies. This helps students gain a deeper understanding of the connections between art and other areas of knowledge, as well as develop a broader context for their artwork.

In conclusion, we note that the methodology of teaching visual arts in high school with English language instruction seeks to create a stimulating and inspiring environment for students where they can develop their artistic skills, language competencies, and creative thinking. This allows them to express their individuality and expand their horizons through art and language. During visual arts instruction, students actively use English to communicate with the teacher and their classmates. They describe their work, exchange ideas, ask questions, and express their thoughts and emotions in English. The teacher encourages the use of language in various aspects of fine arts learning, including descriptions of works of art, discussion of artistic techniques, and analysis and interpretation of works of art.

REFERENCES:

1. Demoss K. How arts integration supports student learning: students shed light on connections // Chicago Arts Partnerships in Education. – 2011. - 1-3.
2. Bhaskaran N.P. ESL / EFL dichotomy today: Language politics or pragmatics // TESOL Quarterly. – 2012. - 31(1). - 9-37.
3. Timuçin M., Aryoubi H. Integrating Arts in EFL Curricula: A Focus on Language Listening Skills // International Journal of Languages' Education. – 2016. - 1. - 233-233.
4. Udhayashanka T. Incorporating Visual Arts into English Language Teaching // Shanlax International Journal of English. – 2020. - 8. - 52-56.
5. Michael O. Assessing Learning Experiences of Senior Secondary Schools Students in Visual Arts through Web-Based Instruction // Pakistan Journal of Distance & Online Learning. – 4(1). – 2020. - 1-16

УДК 811.112.2'255.2

ENGLISH MILITARY VOCABULARY AND ITS TRANSLATION FEATURES (BASED
ON THE ENGLISH-LANGUAGE ARTISTIC DISCOURSE DATA)

Kolesnikova Xeniya Vadimovna,

Gimatova Luiza Ilgizovna

Student of Linguistics at Kazan (Volga region) Federal University

Scientific supervisor – Gimatova L.I.

Kazan, Russia

Annotation: This article is devoted to the analysis of lexical and semantic features of the military terminology translation on the example of E. Hemingway "A Farewell to Arms" novel text and the text of its translation into Russian. Lexical units of different parts of speech were selected by the continuous sampling method. In the course of the study, it was found that the most representative in the linguistic picture of the writer's world were substantive lexemes. Verbal military terminology, on the contrary, turned out to be the least popular by the author of the work. All the features of contextual usage of military terminology, both nouns and verbs, were reflected in the translation interpretation using the calquing methods and semantic translation.

Keywords: term, military terminology, translation of terms, translation strategies, lexical and semantic features of translation, synonyms.

The study of terminology, the science of terms that are one of the most significant in the language, began in the 20th century. Such researchers as G. O. Vinokur, D. S. Lotte, as well as A. A. Reformatsky are rightfully considered to be the pioneers and key figures in research among the representatives of the Russian school of terminology [7]. A single concept of the term still does not exist despite its significant role in the language, however, D. S. Lotte, for example, under the term means "a word acting as a unity of a sound sign and a related concept in the concepts system of this science and technology field", and also puts forward requirements for it, including consistency, brevity, simplicity and clarity, unambiguity [8]. The terms are characterized by classifications, and V. S. Vinogradov identifies the following:

1. cross-industry terms,
2. general scientific and general technical terms,
3. special terms,
4. terms of categories [12].

Military translation is one of the most difficult fields of translation due to the abundance of special vocabulary and subtleties that must be taken into account in order to avoid the meaning distortion and leading to misunderstandings. The presence of stable expressions fixed in speech, as well as abbreviations and jargonisms is noted among the features of military terminology. When translating military texts, it must be remembered that emotionality and expressiveness are not inherent for this field. Strelkovsky notes that military terminology is so diverse that it includes concepts related to categories of troops, types of armed forces, etc., and therefore it is strictly forbidden to generalize it in any way [10]. Thus, researchers distinguish military-journalistic, artistic, scientific, political and technical materials, as well as various military documents among military terms [9]. At the same time L. L. Nelyubin believes that it is necessary to take into account the time period of the translated term usage, since its modernity and relevance at the time of translation is one of the most important characteristics [9].

As we mentioned earlier, military terminology is divided into various classifications and categories. So, researchers call the following ways of formation of military terms:

1. morphological (*nuclearpowered, FEBA*);
2. lexico-semantic (a shift, change or narrowing of the meaning (*Diesel, cruiser*));
3. borrowed from other fields of technology or science and languages (*pin, bunker*) [9].

Military terms can also reflect the essence and reality of foreign realities, but they can be translated using various translation tactics – by the calquing method, description, selection of equivalents. The choice of tactics depends on whether there are similar terms in the translation language (in our case, in Russian). When translating such terms, it is necessary to convey the meaning as accurately and clearly as possible so that the translation is performed appropriately and the meaning is not distorted.

Having studied the novel by E. Hemingway and the text of its translation into Russian, made by E. D. Kalashnikova, we have identified several translation features vivid examples of words with the meaning of military terminology and grouped them according to the parts of speech:

- nouns:

- 1) *war* is a lexeme which we defined as the dominant one in the novel, since the number of its uses is about 120 times. According to Webster's dictionary, war is "a state of usually open and declared armed hostile conflict between states or nations" [2]. Synonymous row: *fighting, battle, conflict, combat*. War is "discord and military combat between states, international warfare" [1]. In the novel we found a significant number of examples with both the key lexeme and its synonyms, confirming the possibility of interchanging one or another variant when translating, taking into account the above definition of the word war in Russian:

"The British hospital was a big villa built by Germans before the **war**." [3, c. 24] («Английский госпиталь помещался в большой вилле, выстроенной каким-то немцем перед **войной**» [4, c. 23].)

"There was **fighting** in the mountains and at night we could see the flashes from the artillery." [3, c. 9] («В горах **шли бои**, и по ночам видны были вспышки разрывов» [4, c. 11].)

"There had been a great **battle** in the north all day." [3, c. 171] («На севере весь вчерашний день **шли ожесточенные бои**» [4, c. 164].)

It is noteworthy that this lexeme was used with the verbs to join, go, stop, be conducted, end, and some others the most often.

- 2) *ammunition* – "the projectiles with their fuses, propelling charges, or primers fired from guns" [5]. Synonyms: *bullets, cartridges, bombs*. Examples from the novel:

"He was hit low in the back of the neck and the **bullet** had ranged upward and come out under the right eye." [3, c. 193] («**Пуля** попала ему в затылок, прошла кверху и вышла под правым глазом» [4, c. 187].)

"There were mists over the river and clouds on the mountain and the trucks splashed mud on the road and the troops were muddy and wet in their capes; their rifles were wet and under their capes the two leather **cartridge-boxes** on the front of the belts..." [3, c. 9] («Над рекой стояли туманы, и на горы напоздали облака, и грузовики разбрызгивали грязь на дороге, и солдаты **шли грязные и мокрые в своих плащах**; винтовки у них были мокрые, и две кожаные **патронные сумки** на поясе...» [4, c. 12])

"**Stick bombs** hung handle down from their belts." [3, c. 191] («**Ручные гранаты** ручкой вниз висели у них на поясе» [4, c. 185].)

Boxes of ammunition – ‘ящики с боеприпасами’ – the word ammunition in dictionaries is also translated as ‘боекомплект’, in the context of engineering – ‘подрывные средства’, colloquially – ‘снаряды’.

- 3) *cartridge-box* – ‘патронная сумка’ – in dictionaries, the word cartridge itself means not only ‘патрон’, but also ‘патронная сумка’ or ‘лента’, ‘ящик’ or ‘коробка для патронной ленты’. It is worth considering that the cartridge bag can also be translated as cartridge carrier/chest/pouch.
- 4) In the sentence "*My friend saw the priest from our mess.*" [3, с. 59] («Мой приятель увидел на улице нашего полкового священника» [4, с. 63].) we are interested in the word *mess*. Translated by Kalashnikova E.D., it means ‘полк’, but in military dictionaries translations vary: firstly, it means ‘столовая’ or ‘общий стол в армии’, ‘район расположения кухни’, secondly, ‘сигнал построения для приема пищи’, thirdly, so you can to call the ‘начальник кухни-столовой’. All translations are somehow related to the kitchen. In the sentence "*That night in the mess after the spaghetti course...*" [3, с. 158] («Вечером в офицерской столовой, после спагетти...» [4, с. 162]) the same word is translated as dictionaries offer us.
 - verbs:
 - 1) *to march* – "to move along steadily usually with a rhythmic stride and in step with others" [2] translated into Russian as ‘to walk’ or ‘to go’, various translations are provided in the dictionary of military terms, among which only one verb: the command ‘close up’. Synonyms: *to stride, to walk, to troop*. Examples from the novel:

"The trunks of the trees too were dusty and the leaves fell early that year and we saw the troops **marching** along the road..." [3, с. 9] («Стволы деревьев тоже были покрыты пылью, и листья рано начали опадать в тот год, и мы смотрели, как **идут** по дороге войска...» [4, с. 11])

"In the night, going slowly along the crowded roads we passed troops **marching** under the rain, guns, horses pulling wagons, mules, motor trucks, all moving away from the front." [3, с. 172] («Ночью, медленно двигаясь по запруженным дорогам, мы видели, как **проходили** под дождем войска, ехали орудия, повозки, запряженные лошадьми, мулы, грузовики, и все это уходило от фронта» [4, с. 165].)
 - 2) The word *to bombard* was translated by combining the calquing process with transcription, resulting in the word ‘бомбардировать’: "*The river ran behind us and the town had been captured very handsomely but the mountains beyond it could not be taken and I was very glad the Austrians seemed to want to come back to the town some time, if the war should end, because they did not **bombard** it to destroy it but only a little in a military way.*" [3, с. 12] («Река протекала позади нас, и город заняли без всякого труда, но горы за ним не удавалось взять, и я был очень рад, что австрийцы, как видно, собирались вернуться в город когда-нибудь, если окончится война, потому что они **бомбардировали** его не так, чтобы разрушить, а только слегка, для порядка» [4, с. 13].)
 - adjectives: the substantive-adjectival combination of *grass-covered gallon flask* is also a rather vivid example of military-artistic terminology. Kalashnikova E.D. translated it as ‘плетеная фляга’. The word *grass-covered* in this situation is translated as *плетеная*, the translation of the word *gallon* is absent due to the use of the omission technique, since the volume of the flask probably does not matter.

Thus, having studied the novel by E. Hemingway and the text of its translation into Russian by E. D. Kalashnikova, we noted that for an accurate translation of a particular military term, it is necessary to clearly understand the context in which this term is used, as well as being able to find synonyms, equivalents and variants of certain words usage in combination with other parts of speech, since the same term may have several completely different meanings, and in some cases the translation may fully vary from the options offered by specialized dictionaries. When translating the terms of the verbal category, we noted the frequency of the calquing method usage. As we mentioned earlier, military translation, and in particular the translation of military terminology, requires a wide vocabulary and the ability to navigate in the context and vocabulary used.

REFERENCES:

1. Dal V.I. Explanatory dictionary of the living Great Russian language: In 4 volumes – St. Petersburg: 1863-1866.
2. Dictionaries and encyclopedias on the Academic. – URL: <https://dic.academic.ru/> / (date of reference: 25.03.2023).
3. Hemingway E. A Farewell to Arms. – New York: Charles Scribner's Sons, 1929. – 292 p.
4. Hemingway E. Collected works in four volumes // Under the general editorship of E. Kalashnikova, K. Simonov, A. Startsev. – M.: Publishing House "Fiction", 1968.
5. Kryzhanovskaya A.V. Actual problems of ordering scientific terminology: monograph. – K.: Naukova dumka, 1987. – 162 p.
6. Lexico.com: Definitions, Meanings & Spanish Translations. – URL: <https://www.lexico.com/> (date of reference: 20.03.2023).
7. Litovchenko V.I. Classification and systematization of terms // Bulletin of the Siberian State Aerospace University. academician M.F. Reshetnev. - 2006. – No.3. – P. 156-159. – URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/klassifikatsiya-i-sistematzatsiya-terminov> (date of reference: 15.03.2023).
8. Lotte D.S. Fundamentals of the construction of scientific and technical terminology. - M.: Publishing House of the Academy of Sciences of the USSR, 1961. – P. 7-9.
9. Nelyubin N.N. Explanatory Translation Dictionary. – 3rd ed. reprint. – M.: Flint; Science, 2003. – P. 32.
10. Sudzilovsky G.A. et al. English-Russian military dictionary / under the general editorship of G.A. Sudzilovsky. – 2nd ed., cor. and add. – M.: Military Publishing House, 1968. – P. 1019.
11. Thesaurus.com: Synonyms and Antonyms of Words. – URL: <https://www.thesaurus.com/> (date of reference: 20.03.2023).
12. Vinogradov V.S., Vinogradov S.N. The experience of studying lexico-semantic paradigmatics of terms: abstract of the dissertation of the Candidate of Philology. – Kyiv: [B.I.], 1985. – 11 p.

УДК 378.4

**THE MAIN ORGANIZATIONAL UNIT OF EDUCATIONAL PROCESS ON
PRACTICE OF THE LANGUAGE****Krupenkina Fatima**the senior lecturer, the department of foreign languages,
Kostanay State University named after A. Baytursynov
Kostanai, Kazakhstan

Annotation: *The questions connected with the organization of educational process for practice of the language are considered in this article. The main organizational unit of educational process is the lesson. The purpose of this work is identifications of optimum forms of work for improvement of the quality of training at the organization of educational process for practice of the language. The Lingvo social cultural method forms the perception at the intuitive level, facilitates understanding of the interlocutor as unites such language structures as grammar, vocabulary with extra language factors for expression of impressions, opinions by means of thinking in the defined cultural field. Collective forms of education are directed to the achievement of a goal of training. The using of collective forms of work, such as pair, group, project forms orient students for success. The lecturer should consider pedagogical, psychological and methodological aspects while conducting classes. Namely development of the personality during the solution of educational tasks, unity of individual and group approach to training.*

Students have to be motivated on training which will be shown in their general activity. It is necessary to consider the differentiation of load of students taking into account individual and psychological features as a result of which the practical importance of the studied material on occupation has to be disclosed. The rate of conducting occupation has to be designed for the average and the best student. It is necessary to establish feedback through questions and discussions. During the explanation of a new theme the teacher should apply intersubject communication.

Keywords: *English, educational process, Lingvo social cultural method, speaking, collective form, group form, dialogue, discussion, communication.*

Educational process in a higher education institution is, first of all, the activity of personnel potential of the skilled teachers and scientists conducting the researches on various directions in laboratories and at departments of faculties. The main organizational unit of educational process is the lesson. The purpose of this work is identifications of optimum forms of work for improvement of the quality of training during the organization of educational process for practice of language (3, 276).

The relevance of the subject of work is explained by the fact that the specifics of the subject "Foreign language" assume mastering pupils communicative competence, ability of communication in a foreign language. The social order of a society for studying of foreign languages increases. More and more attention is paid to polylingual education. The program of polylingual education is developed and implemented.

At the same time the main problems of introduction of this program have been revealed. First of all, problems are related to the quality of teaching English. Teachers of higher education institutions should duplicate work of schools, repeating the passable school material. The higher education institution is forced to arrange the training programs under the available contingent of students. Many students aren't able to master necessary language material for transition to the following grade level. Multilingual education, has both a number of advantages, and a number of

the difficulties connected with his introduction. The results of a research speak about the need of continuity and coherence for teaching English at schools and higher educational institutions. The knowledge of English will open access to the bigger number of new information and new technologies for students and teachers, and the task of teachers consists in teaching students to find this information and to use it competently. Only in that case the university graduate will correspond to the inquiries shown by labor market (6).

In spite of the fact that it is reported from all primary sources that knowledge of a foreign language is not luxury - it is need, at the same time it is necessary to recognize that students don't show interest to a learning of foreign language. In this regard, absolutely new methodology of foreign language learning. Now the rapid growth of need for professional development and retraining of personnel is observed. In this regard there was need for creation of new training programs of professional development, holding methodical seminars by the qualified teachers who can pass on the experience and knowledge of a teaching technique to young people (7). The structure and methods of a lesson is revised for improvement of the quality of knowledge of a foreign language of students. Today studying the language by means of a lingvo social cultural method is offered. This method forms perception at the intuitive level, facilitates understanding of the interlocutor as unites such language structures as grammar, vocabulary with extra language factors for expression of impressions, opinions by means of thinking in the defined cultural field. From a position of new methodological approach reorientation in the learning of a foreign language is carried out. Foreign-language education acts as the purposes. The communicative sphere, namely speech subject, drawing up the standard situations providing achievement of social and sufficient level of foreign-language training and transition to the professional and focused foreign-language communication becomes a basis of a level model of foreign-language education.

It is necessary to remember that the lesson has all properties of the general process of training. It is a difficult complex of educational tasks (2, 44). Considering all models of the communicative sphere, we will allocate three types of lessons: - lessons of formation of speech skills through mastering language units. Lessons of improvement of speech skills are directed to application of speech means in different types of activity. Lessons of development of speech abilities it is the combined lessons (3, 277). Let's consider stable and variable components of a lesson. The basic purpose of the beginning of a lesson is to prepare students for a class. At this stage of a lesson, teachers formulate the purpose and it is offered to solve a number of problems for its achievement. Usually the teacher writes down date and a topic of the lesson on the blackboard.

We will suppose, the theme of the lesson: Sequence of Tenses. Indirect Speech. It is a grammatical theme. The active grammatical minimum is the grammatical phenomena which students have to use in the course of speaking and written speech (1, 53). According to E. Solovova difficulties arise when determining value and the use of this or that grammatical phenomenon as at an explanation they seldom coordinate with the speech functions peculiar to this grammatical structure. Proceeding from a theme, the teacher builds the introductory conversation so that the atmosphere of communication became confidential, and there was a transition to the main part of a lesson. Brainstorming is an effective type of speech activity. As while studying the Sequence of Tenses. Indirect Speech it is necessary to know three forms of verbs, the teacher suggests to name the second and third forms of Irregular verbs. Studying of the table of irregular verbs of English was the homework. During this kind of activity the teacher works certain phonetic skills of the speech, for example: to arise, to bite, to buy, to drive. At the same time, the teacher checks homework, reveals the students who are at a loss with answers. And also Brainstorming acts as pre-reading.

An explanation of a new grammatical theme is the central part of a lesson. Upon transition to the central part of a lesson it is necessary to remember a lingvo social cultural method. In spite of the fact that the theme of the lesson is grammatical one, I suggest students to read the text “*He said I was a good sportsman*”, to name verbs and their forms, to translate and analyze the translation and grammatical constructions. We suggest examining a small example from the text.

He said that sport played a big role in our life. My friends told me that many people did sport in our country and they wanted to stay healthy. My brother said sport was a good mean of struggling with stress. He asked Arman to give him the ball. He asked John if he played football. John asked Nick where he had been.

The grammatical structure is the generalized designation of invariant features of the grammatical phenomenon (1, 53). Only after students have revealed all parties of the grammatical rule have drawn conclusions on structure and meaning of the model, the teacher sums up the result and in a short form explains already "not new material". In the text lexical material is fulfilled, the grammar is fixed. As a result of an explanation pupils acquire knowledge of language units and rules of their using in the speech (3, 279). When performing this kind of activity, the teacher can use all modern supportive applications, such as: multimedia equipment, video and audio records.

Performing grammatical exercises. The most responsible part of a lesson is a fixing of new material.

Training, imitation, substitution, transformational exercises are used for fixing of new material. It is very important to be able to arrange exercises so that each previous exercise was a support for performance of the subsequent (2, 63). While performing different types of exercises there is an automation of a grammatical form. In this exercise the students are suggested to substitute verbs or a necessary basic word stock, to form the direct speech, and then, to transform the direct speech into indirect one.

Sport ___ a big role in our life. Many people _____ sport in our country. They _____ to stay healthy. Sport ___ a good mean of struggling with stress.

As tasks have 3rd-level complexity, teachers offer more complicated forms of a task.

For example:

..... ___ a big role in our life. Many _____ sport in our country. They _____ to stay healthy. ___ a good mean of struggling with stress.

Или ___ a big role in our ---. Many _____ sport in our ----. They _____ to stay healthy. ___ a good mean of struggling with ----.

It is well-known that any knowledge gained in the course of training doesn't give a full picture of digestion of material without practice. Practice helps to achieve using of the acquired material in various situations.

For this purpose it is necessary to apply speech exercises such as: reactive (question-answer, conditional conversation); situational (description of a situation); a role-playing game (collective educational activity); retelling (training in audition and speaking); debatable (reflection of interests of students).

In the course of all stages of a lesson, the teacher needs to pay attention to activity of students in educational process, namely: whether everything students are included to the same extent in training process; whether individual abilities of the student have been considered; whether the independence and creative approach of the student is encouraged with the teacher; whether students have been motivated studying of this theme.

The finishing part of a lesson includes summing up, control, job evaluation, a home task (3,286).

So, summing up the result, we may say, that the efficiency of a lesson depends on professionalism of the teacher whose main task is stimulation of students to speak a foreign language more, to automate action for the choice of the grammatical phenomenon and to make out a speech statement correctly.

The grammatical skill is an integral part of any speech ability: readings, auditions, speaking's and letters. The understanding of a role of each lesson in a series of lessons on the theme is capable to optimize considerably all process of training, to make it more purposeful and consecutive (2, 67).

The final level of assimilation is the score on the exam. Apparently, the main role in informative process is played by the student himself, the future expert. The ability to self-improvement is the continuous need for education preventing aging of knowledge and lag of the expert from technical progress, and introduction of progressive forms of the organization of educational process and active methods of training will allow to reach the level of training of the experts conforming to modern requirements of the quality.

THE LIST OF THE USED SOURCES:

1. Babinskaya, P.K. The practical course of teaching methods of foreign languages:tutorial for students of specialty "Modern Foreign Languages" of higher educational institutions [TEXT] / P.K. Babinskaya, T.P. Leontyeva. – Minsk, 2009. - 288 pages.
2. Solovova, Ye.N. Metodika obucheniya inostrannym yazykam: bazovyy kurs: posobiye dlya studentov i uchiteley [TEKST] / Ye.N. Solovova. – Moskva, 2009. – 238 s.
3. Shchukin, A.N. Obucheniye inostrannym yazykam: Teoriya i praktika: uchebnoye posobiye dlya prepodavateley i studentov [TEKST] / A.N. Shchukin. - Moskva, 2010. - 480 s.
4. Gal'skova, N.D. Sovremennaya metodika obucheniya inostrannym yazykam / N.D. Gal'skova. Posobiye dlya uchitelya. – 2-ye izd., pererab. i dop. – M.: ARKTI, 2003. – 192 s.
5. Metodika prepodavaniya inostrannykh yazykov: obshchiy kurs: [ucheb. posobiye] / otv. Red. A.N. Shamov. – 2-ye izd., pererab. i dop. – M.: AST: AST MOSKVA: Vostok – Zapad, 2008. – 253 s.
6. The features of introduction of the program of trilingual education in technical higher education institutions of the Republic of Kazakhstan of May 24, 20172017 <http://kaznitu.kz/upload/redactor/Rekomendatsii-kruglogo-stola-Osobennosti-vnedreniya-porgrammyi-trehyazychnogo-obrazovaniya-v-tehnicheskikh-vuzah-RK.pdf>
7. Karipbayeva G.A. Teaching and learning of foreign languages in Kazakhstan the Foreign language Vestnik KazNU, Almaty 2015

УДК 372.881.161.1

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЦИФРОВЫХ ИНСТРУМЕНТОВ ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ И ОЦЕНКИ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Мусагалиева Жанна Арсеновна

магистрант I курса, филологического факультета ЗКУ имени М.Утемисова
Научный руководитель - Ербулатова Ильмира Канатовна
Уральск, Казахстан

Аннотация: В данной статье рассматриваются методы использования цифровых инструментов на уроках русского языка и литературы в 10 классе для формирования и оценки функциональной грамотности учащихся. В статье раскрывается содержание понятия «функциональная грамотность». Проанализирована Типовая учебная программа и учебника русского языка для 10 класса и выделены упражнения для развития речевых навыков; предложена система упражнений с использованием цифровых инструментов для формирования и оценки функциональной грамотности. В результате проведения опытно-экспериментальной работы были сделаны выводы о том, что обучающиеся проявили заинтересованность в использовании на уроках русского цифровых инструментов, что привело к повышению качества знаний и функциональной грамотности в экспериментальной группе.

Ключевые слова: функциональная грамотность, цифровые инструменты, адаптация, ИКТ, Интернет-ресурсы.

Сегодняшнему обществу необходимы люди, способные стремительно адаптироваться к переменам, происходящим в постиндустриальном обществе. В наше время необходимо увеличение уровня образованности человека. Необходимо, чтобы в настоящее время процесс обучения был направлен на формирование компетентностей, содействующих осуществлению концепции «образование через всю жизнь». Определено, что для формирования компетентности нужно наличие определенного уровня функциональной грамотности.

В условиях социально-экономической модернизации основными функциональными качествами личности считаются предприимчивость, умение творчески размышлять и находить неординарные решения, умение подбирать профессиональный путь, стремление учиться в течение всей жизни. Все данные функциональные навыки создаются в условиях школы.

Леонтьев А. А. пишет, что: «Функционально грамотный человек – это человек, который способен использовать все постоянно приобретаемые в течение жизни знания, умения и навыки для решения максимально широкого диапазона жизненных задач в различных сферах человеческой деятельности, общения и социальных отношений» [1].

В «Новом словаре методических терминов и понятий» Азимова Э. Г. и Щукина А. Н. дается такое определение: «Функциональная грамотность – способность человека вступать в отношения с внешней средой и максимально быстро адаптироваться и функционировать в ней. В отличие от элементарной грамотности как способности личности читать, понимать, составлять короткие тексты и осуществлять простейшие арифметические действия, Функциональная грамотность есть уровень знаний, умений и навыков, обеспечивающий нормальное функционирование личности в системе социальных отношений, который считается минимально необходимым для осуществления жизнедеятельности личности в конкретной культурной среде» [2].

Можно выделить несколько основных видов функциональной грамотности, которые формируются на уроках русского языка и литературы:

- 1) коммуникативная грамотность, предполагающая свободное владение всеми видами речевой деятельности; способность адекватно понимать устную и письменную речь; самостоятельно выражать свои мысли в устной и письменной речи;
- 2) информационная грамотность - умение осуществлять поиск информации в учебниках и в справочной литературе, извлекать информацию из Интернета, перерабатывать и систематизировать информацию и представлять ее разными способами;
- 3) деятельностная грамотность - это проявление организационных умений и навыков, а именно способности ставить и словесно формулировать цель деятельности, планировать и при необходимости изменять ее, словесно аргументируя эти изменения, осуществлять самоконтроль, самооценку;
- 4) читательская грамотность - выделяется как один из элементов информационной грамотности. На уроках русского языка и литературы формирование читательской грамотности происходит через работу с текстом учебной литературы. Каждый параграф или раздел учебника – это новый для ученика текст. Он создает возможности для формирования функциональной грамотности. В учебном тексте есть все для формирования мотивации осознанного чтения [3].

Анализ ТУП показал не прямое, а опосредованное использование в целях обучения (далее: ЦО) использования цифровых инструментов, так, в ЦО раздела «Чтение» говорится об извлечении информации из различных ресурсов; в разделе «Письмо» о синтезе аудиовизуального материала и представлении прочитанной и прослушанной информации в различных формах.

Анализ ТУП и Долгосрочного плана по реализации ТУП для 10 класса основного среднего образования по обновленному содержанию, ни в одном из ЦО не отражено непосредственное использование цифровых инструментов, однако их можно применять в учебном процессе при реализации практически всех целей обучения.

Анализ результатов констатирующего эксперимента показал, что и в КГ (контрольной группе), и в ЭГ (экспериментальной группе) результаты были практически одинаковы, отличаясь лишь в некоторых предпочтениях использования цифровых инструментов в повседневной жизни. Опрос обучающихся показал редкое использование цифровых инструментов на уроках русского языка и литературы, беседа с ними позволяет утверждать о необходимости и возможности использования цифровых инструментов на уроках русского языка и литературы в школах с нерусским языком обучения.

В то же время отмечаем, что важность и целесообразность их использования в самостоятельной работе обучающихся, во время урока на этапе объяснения новой темы или его закрепления.

На формирующем этапе опытно-экспериментальной работы была поставлена задача: разработка заданий с использованием цифровых инструментов и внедрение их в учебный процесс для эффективного формирования функциональной грамотности.

Сформированная система упражнений была ориентирована на развитие информационно-когнитивных знаний учащихся десятого класса, реализуемых в процессе обучения устной (диалогической и монологической) и письменной речи. Уроки русского языка и литературы базировались на концепции методической работы по формированию креативно мыслящих обучающихся, владеющих навыками работы с Интернет-ресурсами, способными использовать в учебных целях современные цифровые инструменты.

Исходя из гипотезы проводимого исследования и результатов первого этапа эксперимента была разработана система обучающих упражнений, направленных на применение в учебных целях цифровых инструментов на уроках русского языка и литературы.

В ходе второго этапа проведенного эксперимента в экспериментальной группе при изучении раздела «Тема социального неравенства в литературе» и «Развитие общества: экономика и сотрудничество» было проведено восемь уроков с использованием цифровых инструментов для формирования и оценки функциональной грамотности.

Рассмотрим некоторые примеры с использованием цифровых инструментов на уроках русского языка и литературы:

Задание 1. Ввести в поисковую строку слова «Николай Васильевич Гоголь биография» и кратко рассказать, что они узнали о писателе.

Задание 2. Чтение статьи о произведений «Шинель» Гоголя с помощью сайта Полка [URL]. После самостоятельного изучения статьи, учащиеся отвечают на толстые и тонкие вопросы по прочитанному тексту.

Задание 3. С помощью приложения Pinterest, поисковика google и социальной сети Инстаграм сделать ассоциативную карту с Гоголем. В этом задании учащиеся применяют информацию о Гоголе, которую получили на уроке.

Рисунок 1 – Ассоциативная карта с Гоголем

Задание 4. Были предложены темы для полемики, учащиеся, которые выражали свою позицию, на интерактивной доске показывали коллаж (визуальную демонстрацию), которая соответствует их высказыванию. Для поиска картин они использовали Pinterest, поисковик гугл, Инстаграм коллаж.

Задание 5. При изучении темы «Причастия. Деепричастия» (Лексическая тема «И.С.Тургенев «Два богача»») использован сайт Kahoot для применения и закрепления темы.

Результаты опытно-экспериментальной работы позволяют сделать вывод о том, что использование цифровых инструментов на уроках русского языка достаточно эффективно. Обучающиеся осознают, что владение современными ИКТ, в том числе и гаджетами, соответствует духу современного времени и без их знания можно будет испытать значительные затруднения в будущем.

Таким образом, предложенная система работы по использованию цифровых инструментов в работе учителя русского языка оправдала себя в процессе экспериментальной проверки предлагаемой системы.

Проведенное исследование доказало, что применение цифровых инструментов весьма эффективно влияет на формирование функциональной грамотности, усиление мотивации к учению, повышение усвоения учебного материала, изменение самоконтроля над результатами обучения, саморегуляцию и саморазвитие.

Внедрение использования цифровых инструментов на уроках русского языка и литературы повысило эффективность обучения через улучшение качества знаний обучающихся, рост количества школьников, обучающихся на хорошие и отличные отметки.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ СПИСОК:

1. Образовательная система «Школа 2100». Педагогика здравого смысла / под ред. А. А. Леонтьева. М.: Баласс, 2003. С. 35.
2. Азимов Э. Г., Щукин А. Н. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). М.: Икар, 2009. 448 с., С. 342.
3. Антропова М. С. Функциональная грамотность на уроках истории и обществознания// Высшая школа.2020. №10. С.34-38, с.34.
4. Полка // URL: <https://polka.academy/articles/616> (дата обращения 05.04.2023).

СПЕЦИФИКА И ТИПОЛОГИЯ ПЕРЕВОДЧЕСКИХ ОШИБОК ПРИ ПЕРЕДАЧЕ ТЕКСТОВ ВИДЕОИГР

Тебоев Иса Баширович

Институт Языка и Литературы Кафедра «Германо-романская филология» Северо-Казахстанский Университет им. М. Козыбаева
Научный руководитель – Бегман Ольга Анатольевна
Петропавловск, Казахстан

Аннотация: В данной статье представлена информация, которая кратко описывает специфику и типологию переводческих ошибок в текстах видеоигр, особенности перевода в контексте игровой культуры и предлагает методы их предотвращения. Перевод текстов видеоигр является сложной задачей, требующей от переводчиков не только владения языком, но и понимания игровых терминов и особенностей геймерской культуры. В статье проведен анализ конкретных примеров переводческих ошибок, возникающих при переводе текстов видеоигр на русский язык, и предложены рекомендации по их устранению. Исследование также уделяет особое внимание влиянию игровой культуры на перевод текстов видеоигр. Результаты данной работы могут быть полезны для переводчиков, занимающихся переводом текстов видеоигр, а также для всех, интересующихся игровой культурой и ее переводом на русский язык.

Ключевые слова: Специфика и типология переводческих ошибок, понятие переводческой ошибки, тексты видеоигр как переводческая проблема, понятие видеоигр и их классификация, языковые особенности текстов видеоигр.

Ошибки при переводе текстов видеоигр – это важный объект изучения теории перевода. Это связано с тем, что перевод текстов видеоигр является специфическим и сложным процессом, требующим особого внимания к деталям и контексту.

Некоторые из наиболее распространенных ошибок при переводе текстов видеоигр включают в себя:

- Неверный перевод терминов: Терминология, используемая в видеоиграх, может быть очень специфичной, и ее неправильный перевод может сильно исказить смысл. Кроме того, некоторые термины могут иметь различные значения в зависимости от контекста, что делает их перевод еще более сложным.

- Неправильный выбор эквивалента: Переводчик может выбрать неправильный эквивалент для слова или фразы, которые могут иметь несколько значений в целевом языке. Это может привести к непониманию и ошибкам при игре.

- Неправильная локализация: Локализация, которая не учитывает культурный контекст целевой аудитории, может привести к неправильному пониманию смысла и созданию негативного впечатления у игроков.

- Неправильный перевод названий персонажей и игровых мест: Названия персонажей и игровых мест могут быть связаны с мифологией, культурой и историей, поэтому неправильный перевод может привести к потере контекста и смысла.

Специфика переводческих ошибок заключается в том, что они возникают при переносе смысла и культурных контекстов из одного языка в другой.

Ошибки могут возникать на разных уровнях перевода: на уровне лексики, грамматики, стиля, культурных и социальных норм, а также на уровне межъязыковой коммуникации.

Изучение типов переводческих ошибок помогает переводчикам развивать свои навыки и избегать ошибок при переводе текстов, что имеет важное значение для эффективного межъязыкового общения.

Переводческая ошибка – это неправильное перенесение смысла из исходного языка в целевой язык при переводе текста. Такие ошибки могут возникать по разным причинам: от недостаточного знания языка до неправильного понимания контекста и культурных норм.

Переводческие ошибки могут создавать недопонимание и неправильное восприятие текста у получателя перевода. Они могут приводить к потере информации, изменению смысла или неправильной интерпретации исходного текста.

Проблемой переводческих ошибок и их типологией занимались В. Н. Комиссаров, Н. К. Гарбовский, Р. К. Миньяр-Белоручев, Л. К. Латышев, Н. Я. Галь и другие отечественные и зарубежные ученые.

Объектом нашего исследования являются тексты англоязычных видеоигр и типичные ошибки, допускаемые при переводе данных текстов на русский язык.

Тексты видеоигр могут представлять переводческую проблему из-за своей специфики и особенностей. Перевод текстов видеоигр является сложной и ответственной задачей, которая требует от переводчика высокой квалификации, знания тематики и культурных особенностей, а также умения сохранять смысл, стиль и тон оригинала. [1]

Важным методом исследования в лингвистике перевода служит сопоставительный анализ перевода, т.е. анализ формы и содержания текста перевода в сопоставлении с формой и содержанием оригинала. Эти тексты представляют собой объективные факты, доступные наблюдению и анализу. В процессе перевода устанавливаются определенные отношения между двумя текстами на разных языках (текстом оригинала и текстом перевода). Сопоставляя такие тексты, можно раскрыть внутренний механизм перевода, выявить эквивалентные единицы, а также обнаружить изменения формы и содержания,

происходящие при замене единицы оригинала эквивалентной ей единицей текста перевода. [2]

К основным особенностям, которые могут создавать трудности при переводе текстов видеоигр на другие языки можно отнести следующие:

– **Игровая терминология:** В видеоиграх часто используются специализированные термины, такие как "NPC" (non-player character - неигровой персонаж), "buff" (усиление), "nerf" (ослабление) и т.д. Переводчик должен знать эти термины и использовать их соответствующие эквиваленты в целевом языке.

– **Диалекты и арготизмы:** В играх персонажи могут говорить на разных диалектах или использовать специфические арготические выражения. Переводчик должен учитывать этот контекст и найти соответствующие аналоги в целевом языке, чтобы передать смысл.

– **Культурные отсылки:** Игры могут содержать отсылки к культурным событиям, литературе, фильмам и т.д., которые могут быть незнакомы целевой аудитории. Переводчик должен определить, какие отсылки могут потребовать объяснения или замены на более узнаваемые элементы в целевом языке.

– **Стиль и регистр языка:** Видеоигры могут иметь разные стили и регистры языка в зависимости от настроения, персонажей и сюжета. Переводчик должен определить, какой стиль и регистр наиболее подходят для целевой аудитории и убедиться, что перевод соответствует этим параметрам.

– **Динамический контент:** Некоторые видеоигры содержат динамический контент, такой как случайные события, которые могут изменять ход сюжета. Переводчик должен обеспечить перевод такого контента таким образом, чтобы сохранить его динамический характер.

Трудности перевода текстов видеоигр могут быть связаны с тем, что переводчик должен учитывать все эти языковые особенности и адаптировать их для целевой аудитории.

Кроме того, переводчик должен также учитывать контекст и грамматику, чтобы сохранить смысл оригинального текста.

Дополнительные языковые особенности текстов видеоигр, которые могут создавать трудности при переводе, включают:

– **Игровые шутки и игровой юмор:** Видеоигры могут содержать игровые шутки и игровой юмор, которые могут быть сложными для перевода на другой язык. Часто игровые шутки связаны с игровой механикой или специфическими персонажами, поэтому переводчик должен понимать эти контексты, чтобы сохранить юмор и остроумие в переводе.

– **Локализация:** Локализация – это процесс адаптации игры для определенной региональной аудитории, включая изменение названий, диалогов и даже геймплея. Локализация может привести к изменению исходного смысла текста, что может усложнить перевод.

– **Многопользовательские игры:** Многопользовательские игры могут содержать сленг и аббревиатуры, которые используются игроками в чате или командной игре. Переводчик должен знать эти термины и использовать их соответствующие эквиваленты в целевом языке.

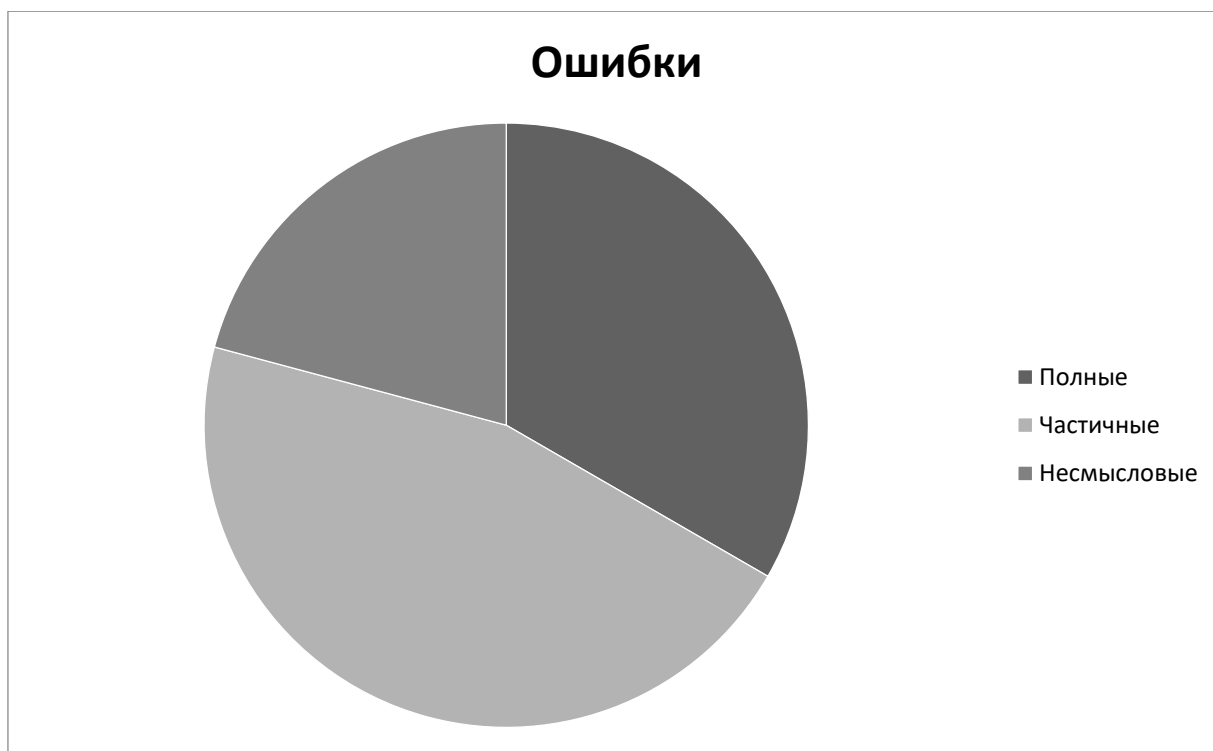

– Геймплей и описание: В видеоиграх могут быть различные описания и инструкции, которые описывают геймплей и функциональность игры. Переводчик должен быть внимательным к деталям и убедиться, что описание и инструкции точно передают смысл, так как неправильный перевод может привести к непониманию игрока и созданию проблем при игре.

Материалом для нашего исследования послужили тексты четырех англоязычных видеоигр: The Elder Scrolls V: Skyrim, Detroit: Become Human, Dragon Age: Origins, Deus Ex: Human Revolution.

Анализ перевода текстов четырех видеоигр выявил 71 ошибку, из которых 24 ошибки относятся к полным смысловым ошибкам, что составляет 33% от их общего количества. Частичные смысловые ошибки были обнаружены в количестве 33 (46%). В 15-ти случаях были обнаружены не смысловые ошибки, что составляет 21% от общего количества обнаруженных ошибок.

Вот пример введения игрока в заблуждение, меняя смысл предложения.

Оригинал:

“They took Larin, they forced her to eat the rest of our friends. She tore off her husband’s face and drank his blood”

Официальный перевод:

«Они забрали Ларин, они заставили ее есть остальных наших друзей, разодрали лицо ее мужу и выпили его кровь.»

Нами предложенный перевод:

«Они забрали Ларин, они заставили ее есть остальных наших друзей. Она разодрала лицо своему мужу и выпила его кровь.»

Комментарий:

Это не монстры содрали лицо с мужа Ларин и выпили его кровь, это она сама сделала, простой гном.

Главный герой искал людей, которых хотел спасти, наткнулся в одной из камер одного человека и эльфа, главный герой спрашивает, где остальные, человек начинает на него кричать и эльф оглушает его, и мы хотим обратить внимание на то, что он говорит.

Оригинал:

“You bandits! Rebels! Outlaws! The guards will make quick work of ya... – You have no idea how long that shem’s had it coming”

Официальный перевод:

«Вы разбойники! Мятежники! Преступники! Стража с вами быстро... –Ты не представляешь, как долго ждал тот инородец»

Нами предложенный перевод:

«Вы разбойники! Мятежники! Преступники! Стража с вами быстро... Вы не представляете, как долго этот человек напрашивался»

Комментарий:

По нашему мнению, это прозвучало, слишком так скажем инородно, можно было оставить просто «человек»

Исследование показало, что перевод текстов видеоигр – это сложный процесс, который требует не только знания языка оригинала, но и понимания игрового контекста и культурных особенностей, которые могут повлиять на восприятие текста в другой стране или регионе. В связи с этим, возможны ошибки при переводе текстов видеоигр.

В целом, перевод текстов видеоигр может быть сложным процессом, требующим внимательного изучения игры и учета ее языковых особенностей. Для эффективного перевода нужно использовать профессиональных переводчиков, которые обладают хорошим знанием игровой терминологии и понимают культурный контекст игры.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

- 1 "Translation Problems in Video Game Localization: A Comparative Study" by Carmen Mangiron and Minako O'Hagan (1996)
- 2 Комиссаров, В. Н. (1990). Теория перевода: Учебник для вузов. Москва: Высшая школа.
- 3 Николаев, В. И. (2009). Лингвистические аспекты перевода: Учебное пособие. Москва: Издательство ЛКИ.
- 4 Левина, И. Р. (2010). Лингвистические основы переводоведения. Москва: Высшая школа.
- 5 Галкина, И. А., & Шпилева, Н. Г. (2018). Теория и практика перевода: Учебное пособие. Москва: Флинта.
- 6 Ахманова, О. С. (2004). Теория перевода: Учебник. Москва: Либеря.

МЕДИЙНЫЕ НОВООБРАЗОВАНИЯ ПЕРИОДА АНТИРОССИЙСКИХ САНКЦИЙ И СПОСОБЫ ИХ ПЕРЕВОДА (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ)

Тебоев Муса Баширович

студент ИЯиЛ СКУ им. М. Козыбаева

Научный руководитель – Бегман Ольга Анатольевна

Петропавловск, Казахстан

***Аннотация:** статья посвящена изучению особенностей перевода медийных новообразований периода антироссийских санкций с английского языка на русский. В ней рассматриваются неологизмы с точки зрения лингвистики, а также в качестве переводоведческого явления, а также раскрывается понятие неологизмов и способы их перевода.*

***Ключевые слова:** медийные новообразования, неологизм, СМИ, способы перевода, период антироссийских санкций.*

Лексика является одной из наиболее подвижных частей языка, которая постоянно совершенствуется и обновляется, одновременно реагируя на все изменения в реальности вокруг нас, и, как результат, эволюционируя вместе с социальной жизнью.

Ярким доказательством тому являются разного рода новообразования в языке, иначе называемые неологизмами. Новообразование в лингвистике – это преимущественно новые явления в языке, возникающие под влиянием различных факторов.

Брагина А.А. даёт следующее определение понятию неологизма: неологизм - это не только слово, которое не существовало ранее и которое появилось с новым явлением. Это и слово, значение которого было в корне переосмыслено.[1]

Медийные новообразования, также называемые медийными неологизмами, — это новые слова и выражения, которые появляются в средствах массовой информации и становятся частью медийного дискурса. Они могут возникать в различных медиа-форматах, таких как телевидение, радио, газеты, журналы, Интернет и социальные сети.

Подобного рода новообразования обычно появляются для того, чтобы описать новые явления, события, технологии, идеи, тренды и т.д., которые становятся актуальными в медиа-среде. Они могут быть образованы путем словообразования, заимствования, аббревиации, акронимизации и других способов, как это происходит и в других сферах языка.

Примерами медийных новообразований могут быть такие слова и выражения, как "твиттер", "хэштег", "селебрити", "лайк", "постправда", "фейковые новости", "мем", "вайрал", "селфи" и т.д. Они становятся широко используемыми в медиа-среде и могут быстро распространяться в других сферах общества.

Из-за скорости и объема распространения информации в средствах массовой информации, медийные новообразования могут стать важным фактором развития языка. Они могут стать не только частью медиа-дискурса, но и общего языкового использования, отражая новые тенденции, идеи и социальные изменения.

При этом следует заметить, что термин «неологизм» означает не только «совершенно новые лексические единицы», но также имеют место быть случаи, когда уже существующие слова в словарном запасе могут обрести совершенно новый смысл.

Ведь «Неологизм» происходит от греческого слова «neos» (с греческого «новый») и «logos» (с греческого «слово»). А для того, чтобы слово перестало считаться неологизмом, необходимо, чтобы большая часть населения могла понять его значение. Неологизмы

формируются в результате развития общества и культуры. А средства массовой информации служат непосредственным источником новых слов и их новых значений. Поэтому, неологизмы имеют очень различную частоту и продолжительность в самых разных областях применения.

Одним из основных источников медийных новообразований являются социальные сети. Социальные сети стали платформой для создания новых слов и фраз, которые быстро распространяются и становятся частью повседневной речи. Такие выражения, как "блогер", "инстаграм", "фолловеры", "директ", "сторис", "трендсеттер" и другие, стали широко используемыми благодаря социальным сетям.

С другой стороны, медийные новообразования могут создаваться и в традиционных медиа, таких как газеты, журналы, телевидение и радио. Они могут быть созданы как для того, чтобы описать новые явления, так и для того, чтобы привлечь внимание к определенным событиям или проблемам.

Медийные новообразования могут также иметь социальное значение. Например, они могут стать инструментом для создания новых культурных и социальных значений, отражающих изменения в обществе. Такие выражения, как "политкорректность", "виртуальная реальность", "гендер", "социальная справедливость" и другие, отражают новые социальные и культурные тенденции.

Кроме того, медийные новообразования могут стать причиной культурных разногласий и конфликтов. Например, выражения, связанные с расовыми, этническими или половыми группами, могут вызвать противоречия и даже оскорбления.

Однако, в целом, медийные новообразования играют важную роль в развитии языка и культуры. Они помогают расширять словарный запас языка, отражают новые тенденции в обществе и помогают сохранять социальные и культурные ценности. Поэтому, несмотря на некоторые недостатки и проблемы, медийные новообразования являются неотъемлемой частью современной культуры и языка.

Особый интерес представляет вопрос, каким же образом данные лексические единицы передаются на другой язык? Существует несколько способов перевода неологизмов, в зависимости от их типа и степени узкоспециализированности. Для проведения нашего исследования мы взяли за основу способы перевода, предложенные В.Н. Комиссаровым, который выделяет следующие 4 основных способа передачи неологизмов: калькирование, транслитерация, описательный перевод, транскрипция.

Под калькированием он понимает «буквальное перенесение структуры или грамматики иноязычного выражения на язык перевода».[2] При калькировании сохраняется структура и форма иноязычного неологизма. Например, "social distancing" - "социальная дистанция". Транслитерацию он расшифровывает как «передачу звукового состава иноязычного слова на другой язык с помощью букв или символов, сохраняя примерное звучание».[2] Транслитерация используется, когда сохранение звуковой формы является важным аспектом. Например, "vaxhole" - "вакхол".

Описательный перевод - это «перевод неологизма с помощью описания его значения на язык перевода. Вместо прямого переноса неологизма вводится описание того, что он означает».[2]. Например, "doomscrolling" - "занятие чтением негативных новостей в интернете".

Транскрипция согласно В.Н. Комиссарову - это «передача звукового состава иноязычного слова с помощью символов, соответствующих его произношению».[2] Транскрипция используется, когда важно передать звучание слова, а не его буквальное значение. Например, "quarantini" - "кварантини".

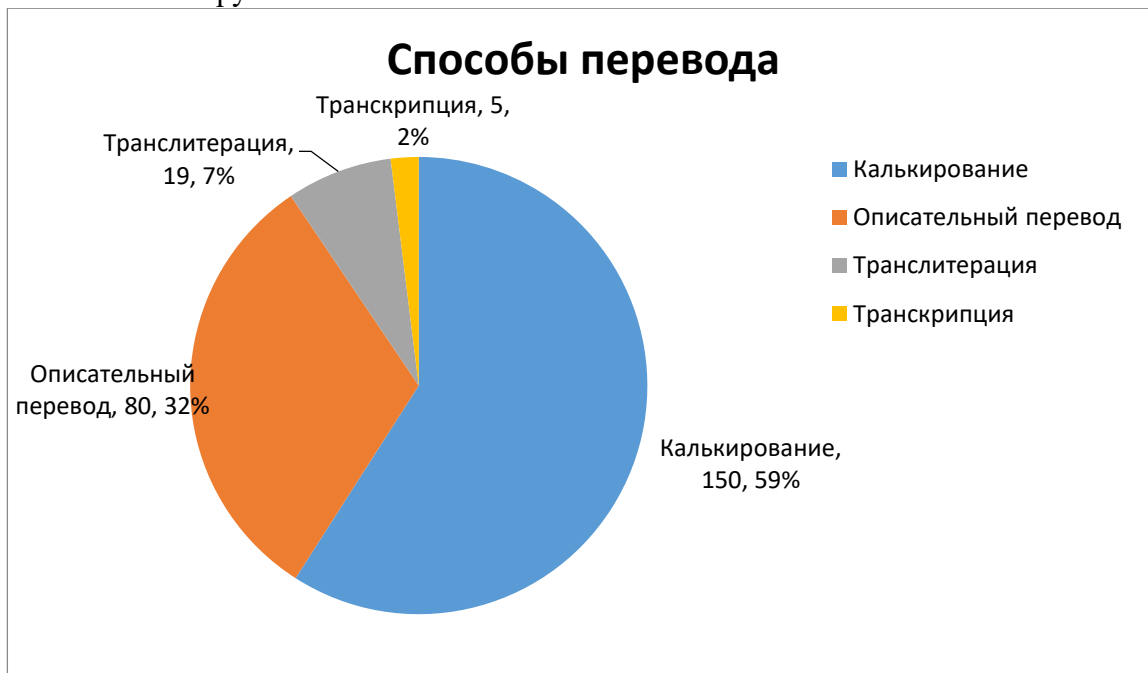
В зависимости от контекста и особенностей перевода, переводчик может использовать один или несколько из этих способов для перевода неологизмов.

Объектом нашего исследования стали медийные новообразования в английском языке периода антироссийских санкций, т.е. те неологизмы которые появились в английском языке в период с начала 2010-х гг., а если ещё точнее, то после 2014 г. из-за геополитических сдвигов.

Методом случайной выборки нами было отобрано 254 единицы данного вида и проведён переводческий анализ на предмет выявления способов их передачи с английского языка на русский.

Нами было выявлено 254 неологизма.

150 из которых были переданы посредством калькирования, примеры: Election tampering, Remote work revolution, Hybrid warfare tactics, Disinformation warfare, Cyber warfare); 80 описательным переводом, примеры: Green infrastructure investment, Voter fraud, Inflationary pressures, Resilient economy, Vaccine hesitancy); 19 транслитерацией (Euro scepticism, Infodemic, Biohacking); 5 транскрипцией (Trumpism, Proxy, Gamification).

Таким образом, медийные новообразования имеют огромное значение для современного языка и культуры в целом. Будучи индикатором новых тенденций в обществе и культуре, они отражают новые явления и события, появляющиеся в медиа-среде, и влияют на лексическое и грамматическое развитие языка. Выбор способа перевода данной лексики зависит от контекста и характера неологизма, а также от целевой аудитории перевода. Переводчик должен оценить все возможные варианты перевода и выбрать наиболее подходящий для данного случая.

Важно также отметить, что перевод неологизмов не является однозначным и статичным процессом. Он подвержен субъективным решениям переводчика, его культурному и языковому опыту, а также контексту, в котором применяются данные неологизмы. Поэтому постоянное обучение, изучение новых тенденций и развитие лингвистических навыков являются неотъемлемой частью работы переводчика в сфере неологизмов. В целом, исследование перевода неологизмов представляет собой актуальную и важную задачу, которая требует постоянного внимания и изучения. Успешный перевод неологизмов обеспечивает эффективное взаимопонимание и коммуникацию между языковыми сообществами, способствует сохранению культурного наследия и позволяет участникам различных культурных сред идентифицировать и осознавать новые явления и идеи.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Брагина А.А. Неологизмы в русском языке. Пособие для студентов и учащихся. - Просвещение, 1973. - 224 с.
2. Комиссаров В.Н. Теория перевода. – Высш. шк., 1990. – 253 с.
3. Бархударов Л.С. Язык и перевод. – «Международные отношения», 1975. – 240 с
4. Слепович В.С. Курс перевода. – Минск, 2006. – 320 с.
5. Лопатин В.В. Рождение слова. Неологизмы и окказиональные образования. - Наука (Москва) - 152 с.
6. Виноградов В.С. Введение в переводоведение. - Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. - 254 с.
7. Виноградов В. В. «Из истории современной русской литературной лексики». - Москва, 1978. - 320 с.

УДК 81 '22

**ВЫКАРЫСТАННЕ ТЭКСТАЦЭНТРЫЧНАГА ПАДЫХОДУ Ё ВЫКЛАДАННІ
КУРСА «БЕЛАРУСКАЯ МОВА: ПРАФЕСІЙНАЯ ЛЕКСІКА»**

Чаеўская Марына Канстанцінаўна
Дацэнт філалагічнага факультэта БДУ
Мінск, Рэспубліка Беларусь

***Анотацыя:** Разглядаецца спецыфіка прынцыпу прафесійна арыентаванага навучання. Даследуецца мэтазгоднасць выкарыстання тэкстацэнтрычнага прынцыпу ў выкладанні мовы. Аналізуецца дэтэрмінаванасць відаў працы з прафесійным тэкстам.*

***Ключавыя словы:** тэкстацэнтрычны прынцып, прафесійная накіраванасць навучання, камунікатыўная кампетэнцыя, дыдактычны матэрыял, працэс маўлення, пошукавае чытанне.*

У выкладанні курса «Беларуская мова: прафесійная лексіка» адным з вядучых з’яўляецца прынцып прафесійнай накіраванасці навучання. Даны прынцып прадвызначае змест навучання, якое павінна адпавядаць патрабаванням высокага навуковага ўзроўню і практычнай значнасці. Паводле прафесійнай накіраванасці ажыццяўляецца адбор вучэбна-метадычнага матэрыялу, які звычайна пазначаны спецыфікай вучэбна-пазнаваўчай дзейнасці студэнтаў. Важнасць такой накіраванасці навучання, як лічыць І.А. Пугачоў, звязана яшчэ і з магчымасцю выступаць у якасці «рэальнай матывацыйнай асновы ўсяго моўнага навучання, бо веды і ўяўленні навучэнцаў аб іх будучай прафесіі з’яўляюцца ўстойлівым стымулам, які надае важны жыццёвы сэнс усёй вучэбна-пазнаваўчай дзейнасці» [2, с. 85]. Ад выкладчыка, які прытрымліваецца прынцыпу прафесійна арыентаванага навучання, патрабуюцца ўменні аптымізаваць і інтэнсіфікаваць сам навучальны працэс. Менавіта ад гэтых уменняў залежыць фарміраванне камунікатыўнай кампетэнцыі ў студэнтаў, іх здольнасць паўнаважна выкарыстання беларускай мовы ў прафесійнай сферы. Для стварэння дасканалай тэарэтыка-метадалагічнай базы прафесійна арыентаванага навучання трэба правесці «аналіз заканамернасцей сучаснага функцыянавання навуковага стылю і яго падстыляў <...> як вербальна-знакавай сістэмы кадзіроўкі і перадачы навукова-тэхнічнай інфармацыі ў працэсе міжкультурнай камунікацыі» [2, с. 99] і «мэтанакіраванае вывучэнне камунікатыўных патрэб навучэнцаў і

выяўленне актуальных камунікатыўных сітуацый прафесійных міжкультурных зносін» [2, с. 99]. Паводле прыведзеных умоў падбіраецца матэрыял, адпаведны патрабаванням тэматычнай актуальнасці, канцэптуальнай надзённасці, лінгвістычнай прадуктыўнасці. Дасягненне пералічаных уласцівасцей дыдактычнага матэрыялу становіцца магчымым пры вывучэнні мовы на тэкставай аснове, калі тэкст выступае ў якасці найважнейшай адзінкі. У выніку, вядучым прызнаецца тэкстацэнтрычны прынцып.

Тэкстацэнтрычны прынцып многімі даследчыкамі (Т.І. Васілішынай, Г.А. Золатавай, В.Б. Курыленка, Э.М. Лявонавай, М.У. Усеваладавай, Л.А. Цітовай) трактуецца як найбольш перспектыўны ў навучанні рускай мове замежных студэнтаў. Мэтазгодным, на нашу думку, з'яўляецца яго выкарыстанне і ў выкладанні курса «Беларуская мова: прафесійная лексіка». Недастатковае валоданне роднай мовай, прадвызначанае ўплывам розных фактараў, эфектыўней пераадолюецца з дапамогай прафесійна арыентаваных тэкстаў. Пры тэкстацэнтрычным прынцыпе разгляд моўных адзінак грунтуецца на канцэпцыі камунікатыўнай лінгвістыкі і вядзецца з улікам іх функцый і ўзаемадзеяння ў працэсе маўлення. Удасканаленне валодання агульнанавуковай тэрміналогіяй, назапашванне профільнай лексікі, засваенне граматычных форм і сінтаксічных структур ажыццяўляецца на тэкставай аснове. Дзякуючы трансфармацыйным практыкаванням у студэнтаў не толькі набываюцца навыкі прафесійна арыентаваных зносін, але і расце агульны ўзровень валодання мовай. Яны могуць «па-рознаму выразіць адну і тую ж думку» [1, с. 39]. Шматпланавасць тэксту дазваляе выкладчыку арганізаваць розныя віды работ: складанне плана рэферата, выбар ключавой інфармацыі, аналіз лексічных і граматычных асаблівасцей, пераказ, абагульненне пераказ, каментарый, анатацыя, рэферыраванне, рэзюміраванне. Магчымасць выбару пэўнага віду працы з прафесійным тэкстам залежыць ад узроўню валодання мовай. Пры нізкім узроўні ведаў неабходна арыентавацца на пераказ або абагульненне пераказ, пры дастаткова высокім узроўні – на рэферат або рэзюмэ. Нават нібыта спрошчаныя віды працы: пераказ і абагульненне пераказ, – дазваляюць у значнай ступені папоўніць лексіка-граматычную базу, узбагачаючы слоўнікавы склад студэнтаў і садзейнічаючы выпрацоўцы літаратурных норм у вусным і пісьмовым маўленні.

У залежнасці ад мэт выбірання інфармацыі прымяняюцца розныя варыянты чытання тэксту (праглядальнае, пошукавае, аналітычнае). Так, напрыклад, пошукавае чытанне варта прызнаць адным з эфектыўных, паколькі яно накіравана на знаходжанне адказаў на канкрэтныя пытанні (указанне дат, імён, узнаўленне дэфініцый). Аналітычнае ж, адно са складаных, патрабуе ўстанаўлення прычынна-следчых сувязей, выдзялення камунікатыўнай задачы тэксту, вызначэння яго прагматыкі і пасылу рэцыпіенту [3, с. 120].

Такім чынам, тэкстацэнтрычны прынцып пры прафесійна арыентаваным навучанні варта аднесці да найбольш адпаведных мэтам камунікатыўнай метадыкі. Вывучэнне беларускай мовы на тэкставай аснове садзейнічае назапашванню галіновай тэрміналогіі, засваенню граматычных форм і сінтаксічных структур. Тэкстацэнтрычны прынцып з'яўляецца вельмі перспектыўным ва ўмовах білінгвізму.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ:

1. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика: Синонимические средства языка. – Москва: Издательство «Наука», 1974. – 367 с.
2. Пугачев И.А. Профессионально ориентированное обучение русскому языку как иностранному: теория, практика, технологии: монография. – Москва: РУДН, 2016. – 483 с.
3. Шрамкова Н.Б. Обучение студентов МГЮА реферированию текстов на английском языке по юридической тематике // Вестник Университета имени О.Е. Кутафина (МПОА). – 2018. - №11. – С.119-129.

ПОДКАСТ – АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛЫҚ МЕДИА
ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ

Кемал Перизат Қайратқызы

Астана Халықаралық Университеті,

6B01701 Шет тілі: екі шет тілі мамандығының 3-курс студенті

***Аңдатпа.** Бұл мақалада жалпы білім беретін мектепте ағылшын тілін оқытудағы инновациялық құрал болып табылатын подкастты қолданудың пайдасы мен қалай қолдануға болатыны жайлы мүмкіндіктер қарастырылған. Подкастты қолдану ағылшын тілін үйренуге деген қызығушылықтарды ояту мен жақсы нәтижеге аса назар аударатын құрал екені анықталады. Ағылшын тілінің ережелерін жақсы меңгеруге және сөйлеуге көмектесетін түрлі подкаст тізімдерімен таныстырады. Мақалада «подкаст» сөзіне анықтама беріп қана қоймай, подкастты қолданудың дидактикалық мүмкіндіктері мен ағылшын тілін оқытуда подкасттың таптырмас құрал болып табылатынын және мектеп қабырғасында подкастты сабақ үлгерімін жақсарту үшін қолдануға болатынын көрсетеді.*

***Тірек сөздер:** ағылшын тілі, подкаст, ағылшын тілін оқыту, оқытушы, бейне және аудио подкасттар, инновациялық даму.*

Қазіргі таңда технологиялық дамулар, соның ішінде, веб-қосымшалар және мобильді қосымшалар, компьютерлік бағдарламалар арқылы ағылшын тілін оқыту процесін оңтайландыратын түрлі мүмкіндіктер ашылды. Бұл кезең «Covid-19» пандемиясы уақытында, мектептердің тез арада онлайн форматқа көшу барысында кеңінен таралды. ZOOM немесе басқа да бағдарламалар арқылы сабақ өтіліп, тапсырмаларды электронды түрде жіберіп, оқытушы мен оқушының арасындағы байланыс әлеуметтік желілер арқылы жасалынды. Онлайн форматтың арқасында «подкаст» деген термин жастар арасында кеңінен қолданыла бастады.

Подкаст – екі сөзден құралған термин. «Iprod» (Apple компаниясының құралы) және «Broadcast» (телебағдарлама), кең формат түрінде хабар тарату деген мағына береді. Сонымен қатар, подкаст – аудио немесе бейне жазба арқылы түрлі ақпарат тарату болып та қарастырылады [1, 1376]. Е.Н.Соловованың пікірінше, бейне жазба түріндегі подкасттар аудиоға қарағанда анағұрлым тиімді әрі пайдалы болады, себебі бейне подкасттарда сөйлеу процестерін әрекеттер арқылы анық көрсетіп, сөз немесе сөйлемдердің тез есте сақталуын қамтамасыз етеді [2, 286].

Білім беру кезінде, подкаст, қай жағынан алып қараса да, тиімді екенін ескеру маңызды, өйткені оқытушы бейне немесе аудио подкасттар арқылы оқушының назарын сабаққа аудара отырып, сабақты терең, тиімді түрде меңгеріп және ағылшын тілін үйренуге деген қызығушылығын оятады [5,26]. Подкаст онлайн форматта ғана емес, интернет мүмкіншілігі жоқ орындарда оффлайн форматта да жұмыс жасайды. Сол себепті оқушыға подкастты кез келген, өзіне ыңғайлы уақытта тыңдай алатын қосымша ақпараттар алу ретінде ұсынса болады. Жолда, үйде, мектепте подкасттарды тыңдай отырып, өзіне керек деп санаған тұстарын жазба ретінде сақтап, айтылған ақпаратпен байланыс орнатып, одан әрі зерттеуге немесе жәй ғана ақпаратты қайталау арқылы есте сақтап қалуға мүмкіндіктер туады. Тыңдалынатын подкасттарды нағыз ағылшын тілінің мамандары немесе ағалшын тілі ана тілі болып табылатын адамдар айтатын болғандықтан, подкаст – ағылшын тілін жетік меңгерудегі үлкен мүмкіндіктердің бірі,

сонымен қатар тыңдаушы өзінің тыңдау немесе айту дағдыларын дамыта отырып, сөздік қорын толықтыра алады.

Көптеген мұғалімдер өз сабақтарын қызықты және сапалы форматта өткізуге арналған түрлі тәсілдерге қызығушылық танытуда. М.М.Юнус ағылшын тілі пәні оқытушыларының 96% - ы бейне жазбалар және презентациялар сабақты қызықты етеді және оқытуды жеңілдетеді деп санайды [3, 1146]. Сондықтан, оқытушылар подкастты белгілі бір тақырыпты түсіндіретін қосымша материал ретінде немесе арнайы бір подкастты талқылау, анализ жасау арқылы қолдана алады. Бірақ, подкастты оқышылардың деңгейлеріне және сабақ мақсаттары мен міндеттеріне, тақырыпқа сай етіп таңдауды оқытушылардан қатты талап ететінін ескеру маңызды.

Ағылшын тілін оқыту барысында подкасттарды қолданудың бірнеше пайдалы жақтарын тізіп алатын болсақ:

- Оқыту шекаралары кеңейеді, сыныпта да, сыныптан тыс та білім алуға мүмкіндік береді;
- Мәдениетаралық қарым-қатынас пен өзара әрекеттесу мәселесін шешеді. Оқытушалар подкастты басқа елдің мәдениетін, тілін жақсы меңгеріп, түсіну үшін әртүрлі тілдерде немесе әр елдің мәдениеті туралы ақпаратты беру тұрғысында қолдана алады;
- Психологиялық қиындақтар мен тілдік кедергіні жеңуге ықпал етеді, кейіннен подкастты есту арқылы сөйлеу дағдысын жақсартып отырып, тыңдалымды дамытады;
- Уақыт өте келе оқушының есте сақтау қабілеті жақсарып, ағылшын тіліне немесе басқа да салаларға деген қызығушылығы арта түсіеді;

Ағылшын тілін үйренуге немесе жақсартуға көмектесетін көптеген подкасттар бар. Бірнеше түрлері [4]:

1. «Luke's English Podcast». Люк – 14 жылдық тәжірибесі бар Лондонның ағылшын тілі пәнінің білікті мұғалімі. Подкастында әртүрлі тақырыптарды қозғай отыра, ағылшын тілін жақсы түсінуге көмектеседі. Көбінесе, екі адам арасындағы диалог арқылы подкастты көңілді етіп өткізуге тырысады, тіпті арасында әзіл немесе ойындарды қосып отырады.
2. «I Will Teach You a Language» – бұл подкастта көптілді маман иесі (полиглот) Оливье Роланд ағылшын тілін қалай немесе қандай жаттығулар, тапсырмалар арқылы үйренуге болатыны жайлы ақыл кеңестер айтады.
3. «Stuff You Should Know» – бірнеше тақырыпта сөз қозғалатын қызықты подкаст, сонымен қатар лексиканы дамытуға бағытталған.
4. «6 Minute English» BBC Learning English-тен подкаст – 6 минутқа созылатын, әртүрлі тақырыптар қозғалатын подкаст. Оған қоса, өмірмен байланысы бар мәліметтер қарастырылған.
5. «The English We Speak» – тағы да BBC Learning English-тен алынған подкаст. Бұл жерде ағылшын тілінде сирек қолданылатын сөздер мен идиомаларды анықтауға болады.
6. «Audio English Podcast» – ағылшын тіліндегі бірнеше тақырыптағы әңгімелер және мәтіндер аудиожазба түрінде ұсынылып, тыңдау арқылы сөйлеу мен лексиканы дамытуға болады.
7. «Effortless English Podcast» – ағылшын тілін ыңғайлы, әрі жеңіл жолмен түсіндіретін А. Хоуг атты автордың туындысы. Көбінесе, түрлі қысқа мәтіндер арқылы ағылшын тілінің грамматикасын үйретеді. Еш қиындықсыз ағылшын

тіліндегі мәтінін түсінуге болады, өйткені А. Хоуг мәтінді байыппен, түсінікті етіп жеткізеді.

8. «Podcast in English» – әр адамның деңгейіне сәйкес қарастырылған, өмірде болып жатқан оқиғаларды баяндау арқылы ағылшын тілін үйретеді. Түрлі ойындар мен сұрақ-жауаптардан тұратын подкаст түрі.
9. «Better at English» – Қарапайым өмірден алынған тақырыптарды талдау, әңгімелеу арқылы тіл маманының қандай тақырыпта сөйлеп жатқанын түсінуге көмектеседі. Бұл подкаст орташа деңгейден жоғары болатын адамдарға сәйкес келеді.
10. «Voice of America Learning English» – әлемдік жаңалықтар, ғылыми, тарихи бағдарламалар, мәдени бағыт арқылы ағылшын тілін үйренгісі келетін адамдар үшін ең қажетті подкаст.

Бейне немесе аудио подкасттарды ағылшын тілі оқыту барысында қолдану қандай оң әсер беруі мүмкін?

Подкасттарды сабақ үстінде немесе онлайн формат оқу кезінде қолдану инновациялық және технологиялық тұрғыдан даму болып есептеледі, бірақ осы оқыту әдісінен жақсы нәтиже көру үшін, подкаст таңдауда немқұрайлылық танытпау қажет, өйткені ағылшын тілін ең жақсы білетін оқушының өзі тұрақты болатын нәтиже қалыптастыру кезінде қиналады, ал подкаст оқушылардың ағылшын тіліндегі дәрежесін көтеріп қана қоймай, сабаққа деген ынта-талаптары мен қызығушылықтарын ашып бере алады. Подкастты қолдану оқушылардың оқуын жақсарта отырып, тәжірибелік процеске оң әсерін береді, яғни оқушы өз тәжірибесінде (өмірде) тілдік кедергіден құтылып, еркін ойын жеткізуге көмегін тигізеді. Айта кететін жағдай, подкастты тек ағылшын тілін оқытудағы жаңа әдістің бірі деп қана емес, сонымен қатар ағылшын тілін сөйлеуді, тыңдауды, түсінуді көтермелейтін немесе қосымша ақпараттармен байланыс орнатып, жаңа білім ортасын орнататын құрал ретінде де қарастыруға болады. Кейбір тақырыптарды тереңдете, әрі қызықтыра түсіндіру үшін пайдалануға мүмкіндіктер береді. Оқушы өзінің қалаған тақырыбы бойынша ақпараттарды ағылшын тілінде тауып, өз бетінше тыңдап, талқылауға, ағылшын тілін оқып үйренуге деген талпынысы мен қызығушылығын арттыра алады. Жалпы, подкастты ағылшын тілін оқытуда қолдану тиімді, әрі нәтижесін көрсете алатын әдіс болып табылады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Титова С.В., Авраменко А.П. Эволюция средств обучения в преподавании иностранных языков: от компьютера к смартфону // Вестн. Моск.ун-та. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. 2013. № 1
2. Соловова Е.Н. Методика обучения иностранным языкам: продвинутый курс: Пособие для студентов педвузов и учителей. 2-е изд. М.: Астрель, 2010.
3. Yunus M.M., Salehi H., John D.S.A. Using visual aids as a motivational tool in enhancing students' interest in reading literary texts. Proceedings of the 4th International Conference on Education and Educational Technologies, 2013.
4. Сайт: <https://marketer.ua/ru/top-podcasts-for-learning-english/> [Электрондық ресурс] (сайтқа жүгінген күн: 25.05.2023ж.).
5. Глушатова О. С. Дидактический потенциал подкастов и методика их использования при обучении английскому языку [Электрондық ресурс]. Сайт: <https://drive.google.com/file/d/1qGfpmMKbbwdwe0fffVsjWwKhzyfy9uC5l/view> (сайтқа жүгінген күн: 06.02.2019).

СОДЕРЖАНИЕ CONTENT

БАТЕНОВА АЛЬБИНА ҚОБЫЛАНДЫҚЫЗЫ (ОРАЛ, ҚАЗАҚСТАН) ТЫНЫМБАЙ НҰРМАҒАНБЕТОВТИҢ «АЙҚАЙ» ПОВЕСІНДЕГІ ПСИХОЛОГИЗМ	3
BAURZHANULY YERKEBULAN (ALMATY, KAZAKHSTAN) TRANSLATING HISTORICAL FICTION: THE CASE OF I. YESENBERLIN'S TRILOGY "THE NOMADS"	7
САПИНОВА МӨЛДІР ҚҰРМАНҚЫЗЫ (АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН) ТӨРТ ТҮЛІК ЖЫРЛАРЫ	10
КУЛЖАНОВА ГУЛЖАХАН САЙЛАУОВНА (ШАРДАРА, ҚАЗАҚСТАН) ҚАЗАҚ ТІЛДІ ЕМЕС МЕКТЕПТЕРДЕ ҚАЗАҚ ТІЛІН ОҚЫТУДА ЖИЛІК СӨЗДІГІН ҚОЛДАНУ (ЖИІ ҚОЛДАНЫЛАТЫН СӨЗДЕРГЕ БАСЫМДЫҚ БЕРУ) ЖӘНЕ ОНЫҢ СӨЙЛЕУ ДАҒДЫСЫН ДҰРЫС ҚАЛЫПТАСТЫРУҒА ӘСЕРІ	13
АШИРБЕКОВА АНАР БОКЕНОВНА (ҚАРАҒАНДЫ, ҚАЗАҚСТАН) СӨЙЛЕУ ТІЛІ ЖӘНЕ СӨЗ МӘДЕНИЕТІ	17
YEGEMBERDI NURILA SAPARALYKYZY (PETROPAVLOSK, KAZAKHSTAN) DEVELOPING EXPLORATORY READING SKILLS AS A MEANS OF INCREASING COMPREHENSION SPEED AT THE SENIOR LEVEL	21
МОЛДАШЕВА ЛИЗА ЖҰМАБАЙҚЫЗЫ, УТАРГАЛИЕВА ШҰҒА ШАДЕНҚЫЗЫ, ҚОЖАБЕКОВА ЖҰЛДЫЗ ҚАЗИХАНҚЫЗЫ, СӘБИТБЕКОВА МАЙРАШ МҰРАТҚЫЗЫ (АҚТӨБЕ, ҚАЗАҚСТАН) МЕДИЦИНА САЛАСЫНДА МЕМЛЕКЕТТІК ТІЛДІ ОҚЫТУДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІСТЕРДІ ПАЙДАЛАНУ	25
ЖУРСИНАЛИНА ГУЛЖАНАТ ҚҰРМАШЕВНА (ҚОСТАНАЙ, ҚАЗАҚСТАН) АДРЕСАНТТЫҚ ҚАТЫСЫНА ҚАРАЙ ОЙТАЛҚЫНЫҢ КЛАССИФИКАЦИЯСЫ ТУРАЛЫ	29
ЖУРСИНАЛИНА ГУЛЖАНАТ КУРМАШЕВНА (ҚОСТАНАЙ, ҚАЗАҚСТАН) ОЙТАЛҚЫ МӘТІНІҢ ҚҰРЫЛЫМЫНДАҒЫ ОРНЫ	32
НҰРДЫБАЕВА АЙГҮЛ ҚАЛИҚЫЗЫ (АСТАНА, ҚАЗАҚСТАН) АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕГІ КӨПМАҒЫНАЛЫ БАНК ТЕРМИНДЕРІНІҢ ПАЙДА БОЛУ ТАРИХЫ	36
РАМАТУЛЛА АЙЗАДА ҚҰАНИШҚЫЗЫ (АСТАНА, ҚАЗАҚСТАН) АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУДАҒЫ МӘДЕНИЕТТІҢ РӨЛІ: МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ ДАМУ	40
ASSET ZHANGYL (PETROPAVLOVSK, KAZAKHSTAN) VISUAL ARTS IN ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE SECONDARY CLASSROOM	42
KOLESNIKOVA XENIYA VADIMOVNA, GIMATOVA LUIZA ILGIZOVNA (KAZAN, RUSSIA) ENGLISH MILITARY VOCABULARY AND ITS TRANSLATION FEATURES (BASED ON THE ENGLISH-LANGUAGE ARTISTIC DISCOURSE DATA)	46
KRUPENKINA FATIMA (KOSTANAI, KAZAKHSTAN) THE MAIN ORGANIZATIONAL UNIT OF EDUCATIONAL PROCESS ON PRACTICE OF THE LANGUAGE	50
МУСАГАЛИЕВА ЖАННА АРСЕНОВНА (УРАЛЬСК, КАЗАХСТАН) ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЦИФРОВЫХ ИНСТРУМЕНТОВ ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ И ОЦЕНКИ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА.....	54
ТЕБОЕВ ИСА БАШИРОВИЧ (ПЕТРОПАВЛОВСК, КАЗАХСТАН) СПЕЦИФИКА И ТИПОЛОГИЯ ПЕРЕВОДЧЕСКИХ ОШИБОК ПРИ ПЕРЕДАЧЕ ТЕКСТОВ В ВИДЕОИГР.....	57

ТЕБОЕВ МУСА БАШИРОВИЧ (ПЕТРОПАВЛОВСК, КАЗАХСТАН) МЕДИЙНЬЕ
НОВООБРАЗОВАНИЯ ПЕРИОДА АНТИРОССИЙСКИХ САНКЦИЙ И СПОСОБЫ ИХ
ПЕРЕВОДА (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ) 62

ЧАЕЎСКАЯ МАРЫНА КАНСТАНЦІНАЎНА (МІНСК, РЭСПУБЛІКА БЕЛАРУСЬ)
ВЫКАРЫСТАННЕ ТЭКСТАЦЭНТРЫЧНАГА ПАДЫХОДУ Ў ВЫКЛАДАННІ КУРСА
«БЕЛАРУСКАЯ МОВА: ПРАФЕСІЙНАЯ ЛЕКСІКА» 65

КЕМАЛ ПЕРИЗАТ ҚАЙРАТҚЫЗЫ (АСТАНА, ҚАЗАҚСТАН) ПОДКАСТ –
АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛЫҚ МЕДИА ҚҰРАЛЫ
РЕТІНДЕ..... 67

Научное издание

ХIII Международная научно-практическая
конференция
«НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ:
ВЫЗОВЫ XXI века»

Сборник научных статей
Ответственный редактор – Е. Абиев
Технический редактор – Е. Ешім

Подписано в печать 08.06.2023
Формат 190x270. Бумага офсетная. Печать СР
Усл. печ. л. 25 п.л. Тираж 50 экз.

